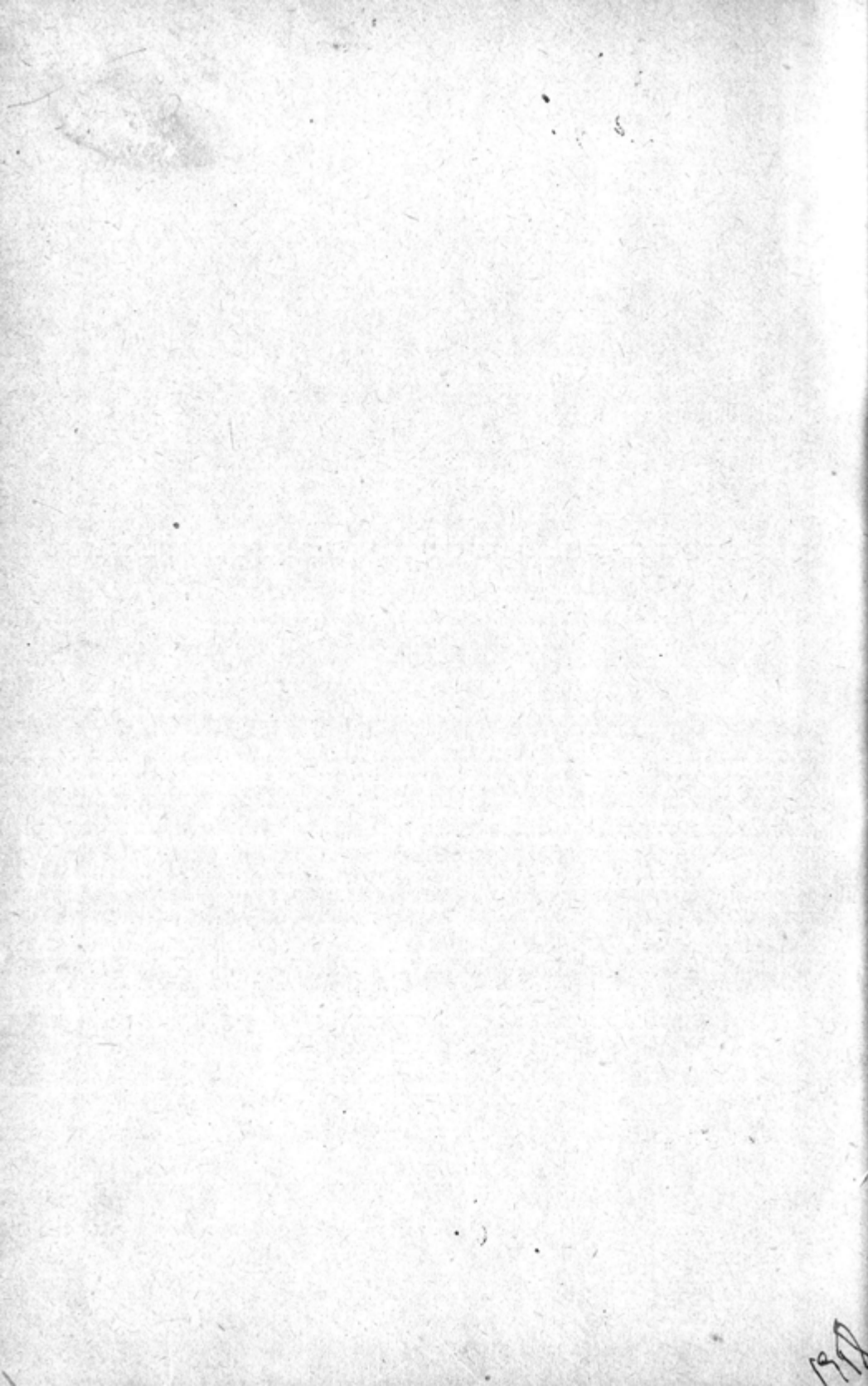

91
599

236
12189
11.213.

KRASSÓ VÁRMEGYE

ÖSHAJDANA.

IRTA

SZENTKLÁRAY JENŐ.

KIADTA

KRASSÓ-SZÖRÉNY VÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE.

BIBLIOTECA CENTRALA
A REGIUNII BANAT

(A SZERZŐI JOG FENNTARTVA.)

Biblioteca centrală regională
Timișoara

701.306

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI R. T. KÖNYVNYOMDÁJA.

1900.
312.440.

9(498.5) "51"

Treatment independent of
independent cases,

1919.

ELŐSZÓ.

Krassó megye történeti adatai a XIII. századtól kezdve csaknem mind együtt vannak Pesty Frigyesnek a megye helységeiről irt és gazdag okiratgyűjteménynyel ellátott művében, mely a nagyérdemű tudós elhalálózása következtében fájdalom befejezetlen maradt. (Krassó vármegye története, II. köt. első és második rész, III. és IV. köt.).

Foglalkoztam a gondolattal, hogy Pesty e munkájának még hiányzó első kötetét pótoljam és az ő helytörténeti adatai s okmánygyűjteménye alapján egy összefoglaló tanulmányban megírom Krassó megye egyetemes történetét. Szerettem volna e részben megfelelni Krassó-Szörény megye t. közönsége hozzám intézett felhívásának is, valamint bennső hálám és kegyelemem érzelmeinek, melyekkel Pesty áldott emléke iránt viseltetem.

Azonban sohasem juthattam hozzá, hogy ezt a tervemet megvalósítsam. Szándékom kivitelét megakasztották az időközben megváltozott életkörülményeim és a más irányba igénybe vett sokféle foglalkozásom. Akad majd méltóbb nálamnál, ki e feladatra vállalkozni fog.

Mindazonáltal viszonzni kívánom Krassó-Szörény megye t. törvényhatóságának irántam tanúsított szives jóindulatát és bizalmát. Miért is elhatá-

roztam, hogy a Tisza-Duna-Maros- és Erdélyköz őshajdanára vonatkozó jegyzeteimet és szétszórt papírlapokra vetett eszméimnek legfőképen Krassó vármegyét illető részét feldolgozzam és rendszeres egészben közrebocsássam.

Forrásmunkák bizonyítékaira, olvasmányaimra és az ásatag emlékekre támaszkodó történeti elmélkedések ezek. Egy oly korból való dolgok, mely nem hagyott ránk írott adatokat. Amit itt az olvasónak nyujtok, csak néhány fejezet Délmagyarország és jelesül Krassó vármegye őszázadaiból, kezdve a legrégibb időktől az Árpádház kihaltáig. Ami ezen-tul következik, azt az érdeklődő benne találja Pesty Frigyes Krassó vármegyéről irt nagy művének fön-nemlitett köteteiben: a helységek történetében és az oklevéltárban. Az én munkám tárgya megelőzi és bizonyos tekintetben kiegészíti Pesty monografiáját.

Aki vállalkozni fog Krassó vármegye egyetemes történetének megírására, tán hasznát veheti e könyvemnek. Hasznát vehetik tán a többi délmagyar-or-szági vármegyék történetirői is. Én nem akarok egyebet igénytelen dolgozatommal, mint megvilá-gi-tani egy-két fénysugárral szűkebb hazám multjának ama ködös, homályos perspektíváját, mely túl-nan van az okiratokon fölépült történeti ismeret határain.

Hálásan köszönöm Krassó-Szörény megye t. közönségének, hogy e munkámat fölvette *Krassó vármegye története* cz. becses kiadványai sorozatába és szives volt azt mintegy bevezetésül a Pesty művé-nek első kötetéhez a saját költségén közrebocsátani.

Temesvárott, 1900. évi január hó 1-én.

Szentkláray Jenő.

I.

ÖSTÖRTÉNET, RÓMAI ÉS NÉPVÁNDORLÁSI KOR.

Krassó megye területe nagyon kevésbé van még *őstörténeti* szempontból megvizsgálva. De az a kevés lelet is, a mi az ősidőkből e vármegye egyes vidékein eddigelé napfényre került, kétségtelenné teszi, hogy hazánk erdőkoszorúzza délkeleti hegyvidéke már a legsötétebb őskorban emberek lakásául szolgált. Az 1872-ben talált királykegyi bronzbárdok, az 1877-ben és 1886-ban kiasott bogsáni halottas urnák, durva cserép- és csonttárgyak, vastag falú s rosszul dolgozott edények,¹ a M. Nemz. Múzeumban látható szászkabányai kelta kardok, a nagy-tikváni bronzkarika, a bániai cseréptöredékek, az oraviczai vörösréz csákány, a bogsán-kolczáni hálósúlyok, patakkagylók és emlős-állatcsontok, vörösréz tokos vésők, bronz fibulák és sodronytekercsek,² a moraviczai bronz karpereczek, spirálok és sarlók, arra engednek következtetni, hogy Krassó a kronologiaiilag közelébb meg nem határozható ősidőkben, a *kő-, réz- és bronzkorban*, otthona volt egy barbár népnek, mely a vasat még nem ismer-
vén, kezdetleges életmódja szükségleteihez *kő- és csont-
eszközöket* használt, kézzel idomított s tökéletlenül ége-
tett agyagedényekből étkezett, réz és bronz fegyverekkel
védekezett, háztartási és földművelési eszközeihez, mes-
terségéhez rezet és bronzot használt, rézből és bronzból

¹ Temesvári »Történelmi és régészeti értesítő«, 1878. I. f.

² Halavács Gy. »A német-bogsáni őskori leletről«. *Archaeo-
logiai Értesítő*, 1887. I. f.

való diszjtményekkel ékeskedett, erdőkben, sziklafalak tövében s barlangokban lakott, vagy sátrak alatt bolyongó pásztoréletet folytatott, a föld terményeiből, vadászatból, pásztorkodásból és halászatból élt és némi iparhoz is értett, melynek segítségével szerszámaikat fúrta, csiszolta és alakítani tudta, ismerte a bányaművelés primitív elemeit, tudott rezet és bronzfémeket önteni, a halottait pedig elégette. Torma Károly 1881-ben egy szerfölött gazdag őstelepet fedezett föl Varadián, a Kilia nevű domb tetején. A telepet Milleker Bódog 1883-ban részletesen átkutatta s számtalan őskori tárgyat talált benne. A legtöbb lelet a domb déli részén került elő. Itt találtattak a tűzhelyek, növényrészecskék, konyhahulladékok. A nyugati oldalon volt a telep temetkező helye, melynek talajából nagyobb edények, urnák, elszenesedett csontok emeltettek ki. A bronzkorra utal itt bennünket a többi régiség közt talált idomtalan bronz tör, mely a temesvári múzeum tulajdoná.

Mikor a történelem hazánknak e vidékéről megszólal, már erősen benne vagyunk az ázsiai népvándorlások özönében.

Hatszáz évvel Kr. sz. e. a thrákok fölkerekednek kisázsiai hazájukból s a Kaszpitenger és az Urál közt Európába nyomulva, elfoglalják az alsó Duna balparti tartományát a Tisza torkolatától lefelé, azon egész földdel együtt, mely a Tiszától a moldvai Kárpátokig és az oláh alpokig elterül. Később felhúzódznak innen egész a Tátraig, sőt a Beszkidák bérczes határvonaláig.

A thrák néphez tartoznak az *agathyrzék*, kik 513 táján Kr. e. a mai Erdélyt, a Maros és Temes részeit, vagyis a mai Krassó megye területét is lakják, előzve innen a régebbi sarmatákat, bár ezek is ugyanazon egy népfolyamnak hullámai és a jazygekkel együtt az árja nyelvcsalád tagjai.

Az agathyrzokról Herodot emlékezik meg először Dáriusnak a skythák elleni hadjárata leírásában. A róluk közölt genealogiai mithoszból Heráklestől és a hylaeai félig leány, félig kigyó Echidna nevű szörnyetegtől szár-

maztatja őket. Midőn a skythák híret veszik, hogy a perzsák királya, Dárius, nagy hadsereggel megy ellenük, a szomszéd népekhez fordulnak segítségért: a taurokhoz, agathyrzekhez, neurok, androphagok, melanchlainok, gelonok, budinok és sauromatákhoz. A gelonok, budinok és sauromaták királyai segíteni akartak a skythák szorongatott helyzetén, a többiek vonakodtak; mert a skythák maguk idézték fel a háborút ellenségeskedéseikkel. Dárius megverve a skythákat, ezek kénytelenek az üldöző ellenség elől szomszédjaiknál keresni menedéket. Azonban az agathyrzek megtiltották a skytháknak, hogy az ő országukba belépjenek, s kiállottak határaik védelmére. Ennek következtében a skythák Azsiába tértek vissza a többi népekkel együtt, kik szövetségeseik valának. Nemcsak a hatalmas skythákat üzték vissza, de maga a hódító Dárius sem merte őket megtámadni.¹

A mai krassói terület ezen történelmileg ismert első lakosairól a következőket írja Herodot: »Az agathyrzek nagyon kedélyes egy nép. Leginkább arannyal ékeskednek. Az asszonyokkal közösen élnek, s valamennyien testvéreknek tekintik egymást. Egy családot képeznek, nem viseltetvén egymás iránt sem irigységgel, sem gyűlöléssel. Máskülönb a thrákok szokásait követik.«² A thrákok szokásait pedig ekkép ecseteli Herodot: »Kendert termelnek és kenderből szőtt ruhákkal öltözködnek, melyek annyira hasonlítanak a lenruhákhoz, hogy szinte nehéz különbséget tenni köztük. Mikor dörög és villámlik, nyilakkal lövöldöznek az égre, fenyegetvén az istenséget és azt híven, hogy nincs más isten az ő istenökön kívül. Hisznek a halhatatlanságban s azt tartják, hogy nem halnak meg, hanem csak átköltöznek a Zamolxis démonhoz, kinek megengesztelésére öt évenként emberáldozatokat áldoznak. Születéseknél a rokonok körülülük a gyermeket és siránkoznak fölötte, mind ama rossz miatt, mi a gyermeket az életben érni fogja. Halálózásoknál pedig játékok és örömmünnepek közt temetik el a halottat; mert meg-

¹ Herodot, IV. 125.

² U. o. IV. 78.

szabadulva minden rossztól, az örök boldogságnak lesz részesévé. A legkedvesebb feleséget megöletik a férj sirján, s virágokkal földiszítve, azzal együtt temetik el, míg a többi feleség fájlalja, hogy nem ők részesültek ebben a kitüntetésben. Az előkelőket ekkép temetik: a holttestet három napig őrzik s különféle állatokat áldozván, tort ülnek; majd megsiratják és elégetik vagy földdel takarják be a halottat, halmot emelvén föléje. Végül versenytornákat rendeznek s nagy pályadijakat tűznek ki a halott emlékére. A gyermekeket eladják, a leányokat szabadjára hagyják; de a feleséget szigorúan őrzik és nagy somma pénzen vásárolják a szülöktől. A testbőrnek pontokkal kiszurkálását előkelő dolognak tartják; a ki nincs kiszurkálva, nem tarthat igényt a szépségre. A dologtalanságot tisztességnak, a földművelést alacsony foglalkozásnak mondják; ellenben sokra becsülik, ha valaki vitézségéből és a háborúk zsákmányából meg tud élni. Az istenségek közül egyedül Areát (Mars), Dionisost (Liber) és Artemist (Diana) tisztelik; de a királyok más népszerű isteneken kívül különösen Hermest (Mercurius) tartják tiszteletben, kitől magukat származtatják s kinek nevére esküsznek. A hadseregben farkasbőr főveget, szíj-öves tunikát és szarvasbőr sarukat viselnek; fegyverzetük a nyíl, pajzs és a tör. «¹ — Plinius fekete hajúaknak mondja az agathyrzeket,² Mela Pomponius pedig azt írja róluk, kiknél a gyémánt nagy mennyiségben fordul elő, hogy olyan szerrel festik magukat, melyet lemosni nem lehet.³

A mai Krassó megye agathyrz őslakosságának thrák nemzetiségét kétségen kívül helyezik thrák szokásaik, a telepedés állandósága, életmódjuk, a test tetovirozása, a soknejűség, melyet ellentétben a skythákkal gyakoroltak, és a Herodot által említett királyuknak »*Ariapeithes*« neve, mely valósággal a thrák nyelv sajátja.⁴ Bizanti István szintén bizonyítja az agathyrzek thrák eredetét, azt

¹ Herodot, I, 28. II, 103. III, 90. IV, 74—94. V, 4—9. VII, 75.

² XXII. 8, 31.

³ XXXVI. 2, 2.

⁴ IV, 78.

írván róluk, hogy tulajdonkép »*thraus*«-oknak nevezék őket, kik Suidas szerint a Hámusban laktak és a nem thrák agathyrz nevet ázsiai szomszédjaiktól a skytháktól kapták, mely utóbbiak nyelvében az »*idanthysrus*« király és az »*agamates*« néptörzs nevekben feltalálni az »*agathysrus*« szónak mindkét alkatrészét.¹

Haladottabb műveltségi állapotokra mutat az agathyrzeknél az a körülmény, hogy valláserkölcsei életükre átdereng a földöntúli öröklétnek és a halhatatlanság hitének hajnalfénye; hogy durva vadságtól s barbár összeférhetetlenségtől ment, kedélyes, barátságos és családias együttélést folytatnak; a halottak emléke iránt tisztelettel viseltetnek; ápolják a hitvesi szeretetet s a vitézi erényeket; szeretik a virágokat s drágakő és arany ékítőművekben gyönyörködnek; van házi iparuk, melynek termékeivel ruházkodnak; vannak támadó és védő fegyvereik, melyeket ők maguk készítenek. A népmozgalmak viharai által Európába sodortatva, egészen helyes érzéssel állapotodnak meg költözésük vándorútján az erdélyi és délmagyarországi hegyvidék bájos völgyeiben, hol a természet hasonló alkata lépten-nyomon ázsiai hazájukra emlékezteti őket. Az életerőnek és a propagáció ösztönének hatalmas nyilvánulását látjuk bennük, midőn kirajzanak hegyi fészkeikből és a sarmatákat keletre szorítva, csakhamar kiterjeszkednek egész a Kárpátokig, hol a germánok és szlávok éjszaki törzseivel érintkezvén, alkalmuk van azok kulturáját hasznukra fordítani. Midőn 335 tavaszán Kr. e. Thrákiából a *géták* a Duna balpartjára nyomattak és az agathyrzekkel összevegyültek, ezek országa még erősebbé lett. A világhódító Nagy Sándor áthatol ugyan a Dunán és felgyújtja az agathyrzek és géták fővárosát; de csakhamar visszaszorítottatik általuk s maradandóbb hadi eredmények nélkül kénytelen elvonulni.

Nagy Sándor ezen thrákiai hadjáratának emléke az, hogy ezentúl a mai Krassó megye területét »*aga-*

¹ Gooss: Skizzen z. vorröm. Culturgeschichte.

thyrzek és géták együttes haájának kell tekintenünk. Mivel pedig ugyanakkor a közép Duna jobbpartján, a Száva és Dráva részein a Balaton taváig az illirek, a Dontól nyugat felé majdnem a Vaskapuig a skythák tanyáztak: a gétákkal szaporodott agathyrzek ellentállási képességét bizonyítja, hogy e harczias és veszedelmes szomszédok két évszázad múlva sem birták őket kiszorítani elfoglalt birodalmukból, noha a keltáknak éjszokról és nyugatról lefelé húzódó szörnyű áradata a Kr. előtti III. században agyonnyomással fenyegeté őket. Midőn a határaik közt megférti nem tudó kelták egyik törzse, melyet Ptolemaeus tauriskoknak, Strabo tauriskoknak nevez, elűzve a Kárpátokból a karp őslakókat s hazánk éjszaki vidékeit, a Tátrát, a mai Liptó, Nógrád, Gömör, Borsod és Abauj megyéket birtokába vevén, onnan egész a Vág medenczéig lehatolt; egy másik törzse, a galaták, Magyarországnak az illir pannonoktól lakott nyugati tájaira és az alsó Duna jobbpartjára kiterjeszkedék: sehol sem olvasuk, hogy a népek ezen egymásra torlódásának küzdelmeiben az alsódunai baloldali tartomány is, hol a thrákok agathyrz és géta törzse tartózkodék, leigáztatott volna. A mind lejebb nyomuló kelta özönnnek csak végső hullámai súrolják őket a nélkül, hogy álladalmi létüket megbolygatták volna. A kelták 281-ben Kr. e. elveszik a Balkán félszigetet, keresztültörnek Maczedónián s lejutnak egész a korinthusi földszorosig; 278-ban már a Bosporushoz érnek, s átkelve a szoroson, Elő-Ázsiát ejtik hatalmukba; 277-ben megverekednek Antiochussal, zsarolják az ázsiai királyokat, míg 241-ben Kr. e. Attalus által le nem győzetnek s Phrygiában rendezett állam korlátai közé nem szoríttatnak: de az agathyrzek bántatlanul maradnak vitézül megvédelmezett és megszilárdult lakhelyeikben.

Pulszky Ferencz a magyarországi kelta uralom emlékeiről írt tanulmányában negyedfél századra teszi a kelták bennlakását hazánk nagyobb részében, és azt mondja, hogy e nép fenntartá az összeköttetést az olasz kelta törzsekkel, sőt talán franczia rokonaikkal is. Föl-

teszi róluk, hogy szétszórt fajrokonaik révén görög művelődéssel, római és etruszk civilizációval jöttek érintkezésbe s annak csiráit magukkal hozták.¹ Az élet szükségletei eszközlék, hogy az erdélyi és a maros-temesközi népek összeköttetésbe jöjjenek az alsó Duna tulsó partján lakó keltákkal s megtanulják tőlük a bányászatot, az ezüstnek más fémektől való vegyészeti elválasztását, a vasiparnak a puhább bronz fölötti előnyeit, a pénzkészítés és érembélyegzés fogásait, a czélszerűbb fegyverkezést, ruházkodást s életmódot, a diszitményformáknak ízlésesebb előállítását s a kelták közvetítette görög kereskedelem előnyeit. A szomszéd népek közti ezen állandóbb forgalomnak bizonyítékai Krassó megye területén a Nera folyón fekvő Potoknál talált nagyszámu ezüst tetradrachmák,² melyek Nagy Sándor atyja, II. Fülöp macedoniai király tetradrachmáinak igen esetlen utánzatai, a fölapon a szakállas Zeus-fővel, a hátlapon a lovaggal. Az eredeti philippeusok még a király idejében 359—336. Kr. e. verettek, míg az utánzatok, melyek kivált a kelták által hozattak forgalomba, természetesen későbbi keletűek. Mercsinán a hetvenes években egy Nagy Sándor-féle aranyat (státért) is találtak, melynek előlapján a Minerva sisakos feje, hátlapján pedig a győzelem istennője, jobbában babérkoszorúval, baljában vitorlapóznával látható.³

Midőn a kelták az agathyrzekkel és gétákkal kereskedelmi viszonyba léptek, Erdélyben és a vele határos innenső részeken eltanulták a tetradrachmák gyártását, melyek bár a legdurvább utánzatok, mégis arról tanúszkodnak, hogy az agathyrzek és géták a Kr. előtti negyedik század végével nemcsak az ezüst feldolgozásához és a vasból való érembélyegzők előállításához értettek, de belkereskedésük is, szintűgy mint a szomszédos kelta népeké, oly terjedelmes volt, hogy a magasabb polgárosodás fokát jelző honi pénzverést is szükségessé tévé.

¹ *Archaeologiai közlemények*, XIII. k. 1. f.

² *Temesvári tört. és rég. értesítő*, 1878. évf. I. f.

³ U. o. 1883. III. füz.

A megye területén talált kelta bárdok szintén a két szomszéd nép kölcsönös egymásra hatásának idejéből valók.

Azonban az európai és ázsiai szomszédság, a keleti és nyugati embereknek egymással való hosszas érintkezése s a kölcsönös házasságok következtében beállott keveredés annyira összezavarta itt a néptörzsek közt fennállott határokat, hogy Kr. e. a második század végén azon a területen, melyet délről a Tisza alsó folyása, az alsó Duna és a Pruth, éjszokról a Tisza felső folyása és a Dniester kerítenek be, vagyis ama területen, melyen a mai Krassó megye is fekszik, Rösler szerint a legkülönbözőbb népelemeknek egy nagyon sajátos vegyüléke képződött. Géták és skythák, sarmaták és bastarnok s más ismeretlen hordák és néphullámok verődtek itt össze s kavargtak egymás közt zűrzavaros gomolyban. Majd az egyik, majd a másik törzs kerekedett felül, ráerőszakolva a gyengébbre, olykor az egész dulongó sokaságra, a saját nevét. A közös életmód eltörlé lassan az eddigi különbségeket a törzsek közt, és az előbbeni polgárosultság mindinkább általános elvadulásnak indult.¹

Erre az időre, a Kr. e. első század elejére kell tenem az agathyrzeknek, ennek az önállósághoz szokott, művelt és hatalmas népnek kiköltözését a Duna balparti tartományából. Ephoros, kinek *Ἰστορίαι* című földrajzi munkája a chiosi Skymnos versgyűjteményben maradt ránk, nem említi többé az agathyrzeket az Istros környékén, hanem áthelyezi őket a gelonokkal együtt a Borysthenes keleti részeire. Ephoros után e népről Plinius szól először, és az agathyrzeket szintén azon népekhez számítja, melyek a Borysthenes körül telepedtek meg.² Minthogy azonban az agathyrzeknek egy királyáról több századdal később, a hunoknak a Duna balpartjára való betörése idején, tétetik említés még: az agathyrz nép kivándorlását nem képzelhetni másképp, mint ha Priscus után indulva elfogadjuk, hogy az agathyrz nép több

¹ Rösler : Die Geten und ihre Nachbarn, 177. l.

² Fröhlich R. : Az agathyrsek. (Archaeolog. Értesítő, 1884. évf. I. f.)

törzsre oszolva, külön-külön fejedelmek alatt élt s hogy az említett költözésben nem az összes agathyrz törzsek vettek részt, hanem csak az agathyrzek nagyobb része keresett magának éjszakon nyugodalmasabb otthont, míg némely törzsek a saját fejedelmeik alatt továbbra is benn maradtak a régi lakásaikban. Ugyanis Kr. e. az első század közepe táján, nevezetesen Julius Caesar és Augustus korában, a dák nép emelkedett ki, mint legerősebb és legszervezettebb törzs abból a zavaros népvegyülékből, mely ekkor a géták és agathyrzek régi hazájában tartózkodék.

Krassó megye östörténelmében a *dákok* lépnek tehát előtérbe, mint az agathyrzek és géták utódai. Királyaik és törzsfőnökeik ezek: *Dromichetes*, *Burivista*, *Colyso*, *Durus*, *Dikomes*, *Roles*, *Dapyx*, *Zirayes* — s végre *Decebal*. *Burivista* vagy görögösen *Boerebistas* fölébreszti az alsódunai összes népelemekben az egységes néphatalom eszméjét, megtisztítja köztük az erkölcsi és politikai életet vad hajtásaitól, s a papi osztály, nevezetesen Decaneus főpap segedelmével gyökeres reformokat vezetvén keresztül, a Tiszától a Pruthig és a Dniester felső folyásától a Dunáig egységes államot alkot meg, melyet az uralkodó dák népről Dáciának nevez, mely név a római hódítások idején hivatalos országnévvé válik. A kisebb és gyengébb törzsek, mint a visszamaradt géták és agathyrzek, megmaradnak ugyan saját fejedelmeik alatt, de függési viszonyban a dák király államintéző főhatalmától. *Burivista* Kr. e. a hatvanas években megtámadja a bójokat és tauriskokat a Duna felső medenczében és Magyarország éjszaki vidékein s egy öldöklő csatában megsemmisíti őket. Országuk Dáciába olvad be, melyet a hős *Burivista* kelet és dél felé is kiterjeszteni igyekszik, vakmerő hadi kalandokkal háborgatván Macedoniát és Illyriát. Fegyvereinek szerencsésjétől függ hatalmának koronkénti terjeszkedése vagy csökkenése. Ezért oly bizonytalanok a régi írók Dácia határainak kijelölésében. De azt kétségtelennek tartom, hogy a Tisza és Maros balparti vidéke és az azon belül kelet és dél felé az alsó Dunáig

elterülő tartomány a dák királyság végszakáig állandóan a dákokat uralta.¹ Végre Burivista leigázott népeinek fejedelmei megirigylük szerencsáját, összeesküvést forralnak ellene és Kr. e. 40 körül megfosztják trónjától.² Utána *Durus* következett, kinek önkéntes leköszönése és még néhány jelentéktlenebb fejedelem uralkodása után, Domitianus római császár alatt, *Decebal* vette át Dákország kormányát.³ *Sekkor az úgynevezett történelem előtti kornak vége szakadt Magyar- és Erdélyországban.* Három évtizeddel Kr. e., Octavianus vagy Augustus trónralépével, a valóságos történelem korszakába lépünk.

Ekkor Pannonia már római tartomány. A rómaiak nyolcz évvel Kr. e. Augustus alatt foglalták el Pannoniát, bekebelezték világbirodalmukba s bevonták a régi kultúrét mozgalmaiba. Nem találtak itt műveletlen barbárokat, állandó hajlék nélkül élő vadászokat vagy sátor alatt tanyázó vándor nomádokat, hanem oly népeket, melyek a kelta kultúra befolyása alatt álltak, ismerték a városi életet s tudták lakhelyeiket erősítésekkel is ellátni.⁴ Mikor Augustus császár meghalt, Illyricum már szintén Rómát vallotta urának. Négy kormányzóság állott fenn benne: Raetia, Noricum, felső Illyria vagy Dalmácia és Moesia. Augustus epochális uralkodásának a műve, hogy alatta a római birodalom a hatalom tetőpontjára hágott s határait egész a Dunáig kiterjeszté. A császárság alatt Pannoniában fekszik a rómaiak hadi és politikai cselekvésének központja. A dunai hadaknál a pannon táborok viszik a vezérszerepet s a moesiai táborok is hozzájuk csatlakoznak. Ezek az állandó katonai telepek és a dunai hajóhad őrzik és terjesztik a római civilizá-

¹ *Dácia nyugati határáról: Müller B.* »Délmagyarország a rómaiak alatt.« 18—28. ll.

² *Gooss: Skizzen z. vorröm. Culturgesch.*

³ *Király Pál* hihetőbbnek tartja, hogy Decebal is törzsfőnök volt és a gyöngébb, talán papi fejedelem Durust, lemondásra vagy legalább felsőbbbségének elismerésére kényszeríté. (Marcus Ulp. Trajanus dák háborúi. *Századok*, 1888. évf. IX. füz.)

⁴ *Pulszky: A kelta uralom emlékei Magyarországban.*

cziót a Duna folyásának egész hosszában.¹ Csak a Duna-Tisza-közén ékelte be magát rómaiak és dákok közé, valószínűleg még Tiberius császár korában, a méd-perzsa törzshöz tartozó sarmatáknak egy töredéke: a jazygek lovas és pásztorkodó népe, a metanasták, kiket a költözésükről jövevényeknek neveznek. Nevüknek a történelemben följegyzése Claudius császár (41—54. Kr. u.) idejéből való. A római kormány mindig kiváló előzékenységet tanusított e kítűnő nép iránt, s ők ennek fejében följánlották szolgálataikat a római császárnak. Éjszaki szomszédságuk a kvádok királysága volt, mely a mai Pozsony, Nyitra, Trencsén, Árva, Liptó, Turócz, Bars, Zólyom, Hont és Nógrád megyék területén feküdt.²

A folyton terjeszkedő és hódító rómaisággal szemben Decebal mindenképen erősíteni igyekezett Dáciát, mely Ptolomaeus leírása szerint ebben az időben magában foglalta a mai tiszántúli Magyarországot, Erdélyt, Galicziának déli csücsát, Bukovinát, a Pruthon inneni Moldáviát és Oláhországot.³ A dákok tizenöt törzséből négy lakott azon a területen, melyet a Maros, Tisza, Duna és az erdélyi hegyek határolnak: az albokok, saldek, potulok és kiagizek.⁴ Minthogy Kr. u. 73-ban Thrácia is római provinciává lett: Decebalra nézve életkérdés volt, hogy a római fegyverek és az előrement római civilizáció által országa határaiból ki ne szoríttassék. Ennél fogva életbeléptette a dák hadseregénél a római katonai fegyelmet és kítűnő hadvezéreket fogadott zsoldjába, kik több ízben győzelmes kirohanásokat tőnek a rómaiak dunai vonala ellen Vespasianus és Domitianus császárok alatt.

Eddigélé ugyanis csak két legió tartotta kezében a római birodalom védelmét az alsó Dunán. Ez a katonaság már nem volt képes biztosítani a határok nyugalalmát a dunántúli barbárokkal szemben. A növekvő vesze-

¹ Mommsen: Römische Geschichte, V. 187. l.

² Hunfalvy: Magyarország ethnographiája.

³ Ptolomaeus, III. 7.

⁴ U. o. I. c.

delem elhárítására Vespasianus a Moesiában állomásozó két legióhoz még kettőt rendelt Dalmáciából, melyek most a jobbpárt mentén foglaltak állást. Ekkép megerősödvé, Domitianus előbb Oppius Sabinust, majd aztán Cornelius Fuscust küldé át a Dunán Decebal leigázására; de e meggondolatlan tetteért mind a két esetben súlyos vereséggel lakolt, sőt a vezérek is a csatatéren maradtak. Domitianusnak katonailag képzett vitéz utóda, Julianus, Karánsebes vidékén a Tapae melletti nagy csatában saját területükön verte meg ugyan a dákokat; de e győzelem nem volt elég arra, hogy a birodalmi határok nyugalma helyreálljon, annál kevésbbé, mert a császárnak más hadtereken sem kedvezett a szerencse. A markomannok legyőzték a császárt, s a dákokhoz pártolt jazygek egy egész római legiót semmisítettek meg. A rómaiak kénytelenek valának pénzen vásárolni meg a dákok barátságát, s Decebal sok erélylyel és bölcseséggel a saját országa művelésére tudta felhasználni a tíz évi békét. A béke megkötésénél föltétlenül szabta, hogy a rómaiak képzett iparosokat adjanak neki, kik a dák munkásokat a béke és háború iparágaira megoktatnák. Kellő számú római mérnököt, katonatisztet is kikötött magának, hogy megerősíthesse országát, római mintára szervezze seregeit és hadigépeket készíttessen.¹ Nagyszabású civilizátori működéséről tanuskodnak összeköttetései a kelettel és nyugattal; számos kolonizációi, szövetsége a bastarnokkal, roxolánokkal, suebekkel, jazygekkel és párthusokkal; a kereskedelmi forgalom élénkítése és kiterjesztése Dáciából a legtávolabb tengeri és szárazföldi országokba, valamint a rendezett vallási és társadalmi élet megalkotása, mely egyiptomi, görög és római minták szerint alakult. A délkeleti felföld határhegységeiben minden alkalmas pontot majdnem bevehetetlen erősségekkel rakott meg; fegyverei e hatalmas sziklavárakból egész a Feketetengerig terjeszkedtek, mindenhol átlépve a római birodalom kevésbé védett hatá-

¹ *Dio Cassius*, 67, 6; *Plinius*, c. 11.

rait. Egyesítvén népét s páratlan genialitással vezetvén azt a műveltség és természetes fejlődés útjain, néhány év alatt Dáciát hatalmas katonai állammá tette, mely egyformán veszélyes hatást gyakorolt kelet és nyugat vándor népeire.¹ Virágzó városok keletkeztek, melyek, mint a Krassó-Szörény megye területén vagy a hozzá közel eső vidékeken épült *Bersoria* (Zsidovin), *Ziridava* (Bulcs?), *Acidava* (Szlatina), *Rusidava* (az Olt balpartján), *Buridava* (Rimnik), *Sacidava* (Székás), *Argidava* (Varadia) stb. legbeszédesebb bizonyítékai a dákok műveltségének és jólétének Decebal uralkodása alatt. A körülsáncolt városokban faházak készültek, melyekben a harcias szellemmel együtt a családi élet nyugalma honolt. A mai hunyadmegyei Várhely mellett újra építteté Decebal a régi sarmaták által emelt *Sarmizegethusát* (Augusta Dacorum), mely Dácia kellő közepén fővárosa lőn a dákok országának.² Maradványai még a mostani roncsolt állapotukban is fejedelmi fényre, fejlett építészeti izlésre s a bennlakott nép előkelőbb társadalmi műveltségére vallanak. Valóban Dácia legműveltebb volt a Magyarország területén fennállott összes többi barbár tartományok közt, sokkal műveltebb Pannoniánál. Ptolomaeus szerint a dák nemzet tizenöt törzsre oszlott s az összes társadalom rendekre volt osztályozva, melyek közt az első a papi rend volt. Ennek feje kitűnő állást foglalt el s a király után legfőbb tekintélynek örvendett. Strabo arról tudósít, hogy Burivista király uralkodása alatt Dekaineos volt a dákok híres főpapja, a ki Egyiptomban tanulta volt az előjelekből való jóslást s majdnem isten gyanánt tisztel-

¹ *Király Pál*: Marcus Ulpius Trajanus dák háborúi, id. h.

² *Edelspacher A.* ekkép taglalja a Sarmizegethusa nevet: *Sarmize+gethu+sa*. A »Sarmize« rész a sarmaták, vagy görög kútfők szerint a sauromaták nevét tünteti elénk. A »gethu« rész »hely« jelentményű szó. Az irán-nyelvekben a katha, gatha és gathu alakok »hely, helység« jelentménnyel bírnak. Sarmizegethusa tehát »Sarmahely« jelentménnyel bír s arra utal, hogy Sarmizegethusát a sarmaták építették, hogy azt és környékét Kr. e. a VII. században sarmaták lakták. (*Temesvári tört. és rég. értesítő*, 1880. évf. III. füz.)

tek, mint hajdan Zamolxis. A népre oly nagy volt a befolyása, hogy a szöllőt kivágták s bor nélkül éltek. A főpap társa és tanácsosa volt a királynak a kormányzásban, mint olyan, a ki képes őt az istenek akarataról értesíteni. Dekaineos után Komosik lett a dákok főpapja. A második rend volt az uraké vagyis a katonáké, kik az ország politikai ügyeit és a nép kormányzását kezelték. Ez a nemesség külső viseletének gazdagsága által különbözteté meg magát s a hatalmat nagy vagyonának és születésének előjogán birta. A katonaság, mely nyeregből és gyalogosan harczolt, jól és egyenletesen volt fegyverezve. A sereg magva az urak jobbágyaiból s hűbéreseiből telt ki s a vezérlet is az urak kezében volt, kik annál előkelőbb állást foglaltak el a katonai rangfokozatban, minél több fegyverest tudtak előállítani. A dák sereg tisztjeit Traján oszlopán hegyes, néha a homlokmagasságig merőleges vonalakkal áttört fővegeik s rojtos köpenyeikről lehet felismerni. Ily megkülönböztető jelekkel ellátott ruhát viselnek a sárkány- és vexillumtartók is. Öltözetük egyebekben teljesen megegyezik a gyalog, mint a lovas legénységével. Viselnek hosszúujjas, kézelős, derékon átkötött s térdig érő felöltőt (sagum); köpenyt, melyet vállaikon hordanak s mellükön tüvel kapcsolnak össze; a bokánál átkötött és a lábbelibe dugott nadrágot; madzaggal felkötött bocskort. Egész szakáll- és hajerdő födé arcaikat, s hogy még ijesztőbbek legyenek a harczban, mint fajrokonaik az agathyrzek, a tetoválást is használták. A sereg legnagyobb része gyalogságból állott s csak kis töredék, valószínűleg a gazdagabbja, volt lovas. A lovak kicsinyek, erősek, a Traján oszlopon hegyi fajtának látszanak. A lovasok nyereg nélkül ülnek paripaikon; ménéjeknek egész felszerelése a zabla, kantár és a szügyön levő szíj. Hadi jelvényeik a vexillum és a sárkány. A vexillumra kigyó volt festve. A sárkány szent szimbolum volt, talán a főistené, mint a rómaiak sasa. A jelvény feje rézből készült s leginkább a farkasfőhöz hasonlított. Fülei hegyesen fölállanak, mint a figyelő állaté; éles, hegyes fogakkal telt szája nyitva van, nyaka fodros, teste hosszú,

kigyó alakú, halfarkkal. Ha a zászlótartó gyorsan haladt vele, vagy a szél fújt, úgy a szájon beható áram felduzzasztotta s a torkán lévő kis nyílason zizegés hallatszott. A sarkány feje rövid rúdra volt erősítve s fölfújva vízszintesen lebegett. A zászlótartók mindig a legelőkelőbb emberek, s ha a sarkány valóban szent jelvény, akkor talán papok vitték. A dák hadsereg jelentékeny hadi készleteket szállítván, voltak négykerekű nagy szekei, melyek Traján oszlópán gyakran előfordulnak. Fegyverzete: a görbe kard, a hosszú és egyenes kard, hosszú lándzsa, rövid vetőlándzsa, a csákány, buzogány és a nyíl.¹ Dio Cassius szerint az előkelő polgárok kalapot viseltek s azért »kalaposoknak«, a többiek hajadon fővel jártak és »üstökösöknek« neveztettek.² A test festése is szokásban volt a dákoknál, sőt az osztályok különbségét a különböző festés jelezte.³ Traján császár a dákok közé vegyült s a velük egy nyelvű és egy szokásu gétákról azt mondotta: »Én a gétákat a legharcziasabb férfiaknak vélem mindazok között, a kik valaha éltek, nemcsak testök erejénél fogva, hanem Zamolxis tanai miatt is, a ki náluk nagy tiszteletben állott; mert annak tanai azon meggyőződést szülték, hogy ők a halál után meg nem semmisülnek, hanem csupán más helyre kerülnek. Innen magyarázható a minden alkalommal kitüntetett bátorságuk; minthogy ők a léleknek egyik helyről a másikra való vándorlását hitték.« A többnejűség a tökéletes életnek volt bizonyítéka. Rendesen 10—12 nőt tartottak; a ki pedig csak 4—5 nőt tartott, nőtlen számba ment és gúny tárgya volt. Abban a véleményben éltek, hogy a nők az isteni szokásoknak kezdői, kik férjeiket istenes életre tanítják. Decebal király sarmizegethusai várának kapuja előtt egy szobormű állott, mely három meztelen gyermeket ábrázolt egy-egy fáklyával a kezük-

¹ *Király Pál*: »A markoman háborúk«. (Századok, 1891. 3. füz.)

² *Dio Cass.*: LXVIII. 9. Ugyanerről *Jordanis*: *Getarum origo*. Edit. Closs. p. 52.

³ *Hunfalvy*: Magyarország ethnographiája, 93. l.

ben. A középső alak jobbát és mutatóujját fölfelé tartotta, míg baljában lángoló fáklyát emelt az égnek. Az ég felé lángoló fáklya a dákok nemzeti mythológiája szerint a halhatatlanságot jelképezte, mely a dák vallásnak sarkelvét képezte. Különben a görög mythológiához ragaszkodtak, miként a halhatatlanságban való hitük is Pithagoras bölceletéből látszik származni. Görög mythosról tanuskodik a dák királyok palotájában 1823-ban kiásott mozaik padozat, melynek egyik képe Priamost ábrázolja, midőn Achillestől fiának Hectornak holttestét kéri; a másika Páris bíróságát tünteti elő Aphrodite és Athene alakjaival. Ugyanerre mutatnak a Dácia különböző helyein fölfedezett Apis-képek is.

Száz esztendőre Kr. u. Dákország az erőfejltségnek olyan fokán állott, hogy Rómából aggódva tekintettek egy újabb dák támadás veszedelmes esélyei elé. A római stratégia kezdettől fogva kiváló gondozásban részesítette ugyan az alsó Ister-vonalat, s a moesia part állandó letelepülésnek és erős védrendszernek összefüggő lánczatát képezte ugyan, pompás útvonalakkal egymáshoz kapcsolva:¹ csak hogy ennek daczára csakhamar be kellett a római hadtannak látnia, miszerint a dunai védvonal, mint közvetlen zárlat, alig lesz képes a birodalom nyugalomát és biztonságát a folyón túl levő forrongó barbár törzsek meglepetései és erőszakoskodásai ellen megoltalmazni. Ez okból tehát arra törekedett a római kormány, hogy a folyón túlnani vidéket is gyarmatosítsa s ez által a népzajlás zivatarait a nagy birodalomra és a román fajra nézve veszélytelenné tegye.² A Duna-

¹ A moesia part hosszában találjuk: Taurunum, Singidunum, Vincia, Mons-Aureus, Tricornium, Margum, Viminacium, Lederata, Pincum, Cuppae, Taliata, Egeta, Ad-Aquas, Dorticum, Bononia, Ratiaria, Cibru, Augustae, Oescus, Securisca, Novae, Svischtova, Prista, Apiaria, Transmarisca, Durostorum, Sucidava, Axiopolis, Capidava, Carsus, Cius, Troesmis, Arrubium, Noviodunum s egyéb közbenfekvő telepeket és erődöket, mondhatni látótávolságra egymástól. (*Dr. Ortway T.*: Dácia és Moesia területén. Arch. Ért. 1875. 8. sz.)

² U. o.

balparti tartomány ritka termékenysége, bányáinak gazdag arany- és sőtartalma, az állattenyésztésre alkalmas mezők és rétségek szintén ingerelték Róma hatalmi vágyát.

Midőn Domitianus uralkodása után, ki jó fejedelem volt ugyan, de a katonai becsület követelményei iránt kevésérzéssel bírt, Nerva (96) rövid kormányzását Traján császár követé, a katonai szellem új életre ébredt a római népben, mely a császár harcias lelkülete által folyton izgatva, arra tökélt el magát, hogy a dákok részéről szenvedett megaláztatásáért bosszút álljon s Dákországleigázásával a birodalmat fenyegető vést elhárítsa. Traján széttépte tehát a Deceballal kötött békeszerződést, megtagadta az adófizetést s a dákok legyőzésére készült. Mielőtt Rómába bevonult volna, 98—99 telén a Rajnától az alsó Dunához jött, hogy a nagy háborút előkészítse. Ekkor építetté Orsovával szemközt a Duna jobbpartján most is látható utvonalat, mely Kr. u. a 100-dik évben készült el s a felső-germániai uthálózatnak volt egyik kiágazása, összekötvén Galliát a rómaiak dunai védvonalával.

A nagyszerű önvédelmi és bosszuálló hadjárat 101-ben tavasszal vette kezdetét. Traján császár márczius 25-én indult el Rómából. Egyesítve a hadsereg minden erejét, most is, mint minden csatáiban, maga vezényelte a sereget. A Dunát Moesia fővárosánál *Viminaciumnál* (a szerbiai Kosztolác) s illetve a fővárostól 10 római milliárera fekvő Duna-jobbparti *Laderatánál* (a szerbiai Ráma) lépte át, a honnan Decebal székvárosa Sarmizegethusa felé tört előre. De minden lépést csak irtóztató véres harcok árán kellett megvásárolnia; mert Decebal kétségbeesetten védte királyságát és népének sárkányzászlaját. Hadaival nem előzte meg Trajánt s nem rontott előre a Dunáig, hanem megállott országának erős pontjánál, Tapaenál, hol tizenkét évvel előbb Domitian hadvezére, Julianus, már egyszer szétverte a dák hadsereget. Itt akart megmérkőzni Trajánnal, korának legnagyobb hadvezérével. Traján a hadsereg nagyobb felével, a XIII., IV. és VII. legiókkal,

Viminaciumból a Karas alsó folyása mentében haladt a dák birodalom belsejébe, elfoglalta előbb a grebenáci, duplaji és oresáci dák földvárakat, megszállta Arcidavát, s Bersovián és Aixizin át a Temes és Bisztra összefolyása által védett főhadiszálláshoz Tibiscumba tartott.

Ezalatt a római hadak másik része, melyet M. Laberius Maximus vezér Lederatánál vezetett át a Dunán s mely a Cserna és Temes mentében magas hegyek és őserdők közt nagy elővigyázattal tette meg útját, szintén Tibiscumba érkezett s a császár seregével egyesült. A tibiscumi főhadiszállásról nyomult aztán az egyesített két római hadoszlop a csata színhelyére, hol Decebalnak a császáránál nagyobb haderejével találkozott. A két uralkodó maga vezette, igazgatta a rövid izenetváltásokkal bevezetett rémes csatát, melynek Dácia legyőztetésével kellett végződnie. A győzelmet Traján sasai hódították el. Decebal megveretve, rémitő veszteségekkel, de becsülettel hagyta el a viadal színhelyét. A római sebesültek száma oly nagy volt, hogy a császár saját ruhaneműit is az orvosok rendelkezésére bocsátván, oltárt emelt az elesettek emlékére, hogy évenként áldozatok végeztesse nek rajta. Majd beljebb hatolva Dáciába, egyik dák erődítmény a másik után esett el — s Decebal nővére, a Domitián alatt foglyul ejtett római katonák és elhódított zászlók mind a császár kezébe kerültek. Decebal három véres főütközetben, Tapaenál, az erdélyi Vöröstorony szőrosban és Sarmizegethusa előtt teljesen megtörve, végre 102-ben megadta magát. Traján azt követelte tőle, hogy a souverain dák uralomról mondjon le s helyezze Dákországot római klientéla alá. A várak s erősítmények vagy leromboltattak vagy a rómaiaknak adattak át, kik úgy ezekben, mint főkép Sarmizegethusában római hadőrséget hagytak. Krassó-Szőrény mai területe pedig Róma közvetlen fennhatósága alatt maradt. A győzelmes Traján 102-ben késő ősszel fényes diadalünnepélyek közt tartá bevonulását Rómába s a hadak által ismételve imperatornak kiáltatott ki. S nehogy Dáciából újabb vesz zúduljon a birodalomra, elrendelé a császár, hogy a hidfőkkel

megegerősített lederatai és taliatisi (kolumbiai) hajóhidakon kívül lejjebb keletnek Severinnél (Drobeta) egy hatalmas köhid építtessék, mely a leigázott Dáciát a moesia parttal összekapcsolná, hogy így kedvezőtlen időjárásban is könnyen betörhessen a netán nyugtalankodó ellenséghez, s hogy a dáciai római helyőrségeket a közelfekvő moesia legiókkal három oldalról is erősíteni és védelmezni lehessen.

Azonban a dákok nem szolgáltatták ki a győztes császárnak összes fegyvereiket s nem adták ki neki összes erődítményeiket, hanem kipihenve vereségüket, újabb háborúra ingerelték Trajánt, midőn a római szökevényeknek menedéket nyújtottak, a távol szabad népekkel összekötetéseket folytattak s a tiszántúli jazygeket sanyargatták. Traján meggyőződván, hogy csak félmunkát végzett, 105-ben másodszor is háborúval támadta meg a hűtlen dák királyt. A Dunát a folyam megerősített pontjain átlépve s a dáciai legiók által támogatva, csakhamar behatolt Dácia szívébe, elfoglalta az erdélyi szorosokat és erősségeket, s egyik csapást a másik után mérve Decebalra, most is győzelmesen vonult be a Decebal által előre elhamvasztott Sarmizegethusába. Decebal, miután hasztalan küzdött balszerencséje ellen, székvárosának s országának elvesztét túlélni nem akarván, 107-ben öngyilkossá lett. Decebal halálával vége lőn a második dák-római háborúnak s Dákország ugyanezen évben a római összbirodalomba kebeleztetett be. Decebal halálával rövid guerilla-harcz után megszűnt minden ellenállás. A portyázók felkutattak minden erdőt, hegyet, barlangot. Decebal gazdag arany és ezüst kincse is előkerült a Sargetia folyó alá ásott rejtékéből; megtalálták többi drágaságait is a barlangokban. Az egykor oly féltékenyen őrzött, gondosan szaporított arany és ezüst tömegeken Traján legionáriusai osztottak, urok lábai elé rakva mindenből a legszebbet, legbecsesebbet.¹ Dácia javarészeről a bennszülött népség kiűzeték s helyébe Dalmáciából a bánya-

¹ Király Pál, i. m.

művelésre alkalmas, Kis-Ázsiából pedig más egyéb munkás népek telepítették be. A régi lakosság Dáciának csak némely vidékén maradt meg, fenntartván továbbra is anyanyelvének használatát. Ezek a dákok, valamint kiköltözött fajrokonai később is, kivált Commodus és Maximianus uralkodása alatt, még sok nehézséget okoztak a rómaiaknak; mivel azonban nem képeztek többé egységes politikai nemzetet, hasztalan volt minden törekvésük. Idők multán elkallódtak és fölemésztettek más nemzetek és a rómaiság által. A Pannonia és Dácia közzé ékelt Duna-Tisza-köz ezentúl is a jazygek birtokában maradt.¹ De a római civilizáció határvonala Dáciának eleste után is az alsó Duna volt; mert azt a civilizációt, mely a caesarok Dáciájában mostantól fogva létrejött és kifejlődött, korántsem lehet tisztán rómainak tekintenünk.

Traján korában a thrák-dák-skytha irániság már foszladozóban volt. Szláv rajok özönlöttek el Erdélyt, sőt Orsováig, a Dunáig értek le. Bizonyítja ezt Erdély római kori topográfiája s Krassó megyében az egykoru folyó- és helynevek. A dák elem legszámosabb volt az oláh alföldön; másutt dákokkal vegyest jelentékeny számú szláv elem élt Dáciában, mely az ott talált dákokat magába olvasztotta. Traján meghódítva Dáciát, a birodalom határait fel a Kárpátokig terjesztette ki, az orosz alföld felé pedig a Pruthtól a tengerig, majd a Pruth és Dniester között húzatott vallumokat. Eutropius szerint a római Dáciának körfogata tizszer százezernyi lépést tett ki. Traján a Decebal leveretése után egy ideig benn maradt még a tartományban, hogy annak igazgatását szervezze, gyarmatosítását elrendelje, a földbirtokot szétossza, a hadvezéreket és a sereget megjutalmazza, erősségek és táborhelyek építését foganatosítsa. Az új provinciában gyarmat gyarmat után alakult, többnyire régibb autochton telepekre feküdve. Így a Duna vidékén *Tsierna* (Orsova), Krassó-Szörényben: *Bersovia*, *Ziridava*, *Acidava*, *Rusidava*, *Buridava*, *Sacidava*. De alakultak új kolóniák is.

¹ Mommsen: Römische Geschichte, II. 198—206.

bányásztelepek, töretlen talajon. Ilyenek Krassó-Szörényben: *Tibiscum* (Jaáz-Zsuppa közt), *Caput-Bubali* (Valeabul és Delinyest határában), *Pons-Augusti* (Vajszlova határában), *Tapia* (Lugos közelében a Temes jobboldalán), *Centum putea* (Nagy-Szurdok), *Agnavia* (Szavoj helység nyugati részében), *Aixis* (Ezeres mellett). Hogy másutt is keletkeztek új telephelyek, kolóniák és castrumok, bizonyítják a számos római lelőhelyek, hol minden jel rámutat az erősített helyre, vagy a népes római helységre, melynek nevét azonban nem őrizték meg számunkra az egykoru források és emlékek. Így *Dalbosec*; határában, a *Zagradia* nevű halmon; *Lapušnikon*, a Néra jobbpartján; *Felső-Lyupkován*, a Sztenka- és Gornya-patak torkolatánál; *Ó-Moldován*, a Mercy által épített s 1739-ben lerombolt vár helyén; *Új-Moldován*, a régi olvasztó huták közelében; *Orsován*, a duna-gőzhajózási társulat ügynöki épületénél és *Szerb-Požsešsenán* a Duna mellett római alapfalak, épületromok, castrumok és elsánczolt telepek helyei láthatók még ma is, melyeknek ősi elnevezését azonban senki sem ismeri már. Ismeretlen nevű római gyarmatokat fedeztek fel *Kápolnáson*, *Kapriorán*, *Zsenán*, *Kavaránban*, *Zsuppán*, *Duleón*, *Furlogon*, *Rafnán*, *Bogsánban*, *Potokon*, *Kuptorén*. A római bányaművelés világos nyomait tárták fel *Bogsánban*, *Szászka-bányán*, *Új-Moldován*, *Csiklován*, a *dognácskai* erzhegységben, *Dubován*, *Eibenthálon*, *Majdánban*, *Oravicán*, *Petnikén* és *Tinkorán*, hol arany, ezüst, réz, vas, ólom és különféle kőnemek fejtettek. *Vercserován*, *Valje-Marén*, *Turnulban*, *Bolvasnicán* és *Borlovánon* ma is világosan szemlélhetők a rómaiak aranymosásának nyomai. A római bányászat legnagyobbszerű emlékei mégis *Új-Moldován* maradtak ránk. De mindezen bányáknak régi római nevét nem ismerjük. A dáciai római élet külső típusa most olyanná lett, a milyen volt a birodalom egyéb részeiben. Intézmények, műveltség, szokások, kövárosok, amphitheatrumok, fürdőhelyek, vízvezetékek, szentélyek, iskolák: mind rómaiak voltak. És azt hiszem, hogy a dáciai népesség is olyan sűrű volt, mint másutt a rómaiak

által birt Magyarországon. Csakhogy ez az új lakosság legkevésbé sem volt itáliai eredetű Dáciában. Az itálok-nak messze volt Dácia, éghajlati viszonyai sem kecses-tettek; különben is Itália ez időben már úgy ki volt merülve, hogy Dáciát új lakossággal nem is láthatta volna el. Az írók és a paleográfiai emlékek azt bizonyítják, hogy Dácia római lakossága a birodalom különböző részeiből, nevezetesen Kis-Ázsiából sereglett össze, s ha itáliai elemei voltak is, alig tettek számot a túlnyomó ázsiai tömegben. Eutropius szerint: »Traianus victa Dacia, ex toto orbe romano infinitas eo copias hominum translulerat ad agros et urbes colendas«. A dáciai feliratos emlékekből pedig tudjuk, hogy a tartomány római gyarmatosai leginkább semita népek voltak: syriaiak, palmyraiak, asianusok, bythiniaiak, commagéneiek, galaták. Voltak aztán nyugati kelták, görögök — és mint bányászok a pyrusták déli Dalmáciából. *Névtelen Krassó-Szőrényben a dolychi és palmyrai semita lakosság volt elterjedve.* Egy itteni köemlék a dolychi Jupiternek van szentelve, egy másik pedig, mely a temesvári múzeumban őriztetik, latin és palmyrai nyelven, latin és palmyrai karakterekkel egy Flavius Guras nevű optio emlékének van ajánlva Aelius Habibis a palmyraiak papja által. Ez a sokféle nép legtöbbje értette a hivatalos latin és a keleten divó görög nyelvet; de otthonában mindenki a saját anyanyelvét beszélte és szülőföldének kultuszában élt. Így a krassó-szőrényi köemlékeken a latin szövegen kívül sémi írásjegyekkel följegyzett nevek fordulnak elő. A dáciai oltárok pedig a syriai kolonistáknál Mithrasnak a győzhetetlen napistennek, Aziznak a napisten kísérőjének és a heliopolisi Jupiternek vannak szentelve. A palmyraiak Hierobolusnak, a latin-görögök a Sol invictusnak, a kelták Bussumarus istennek, az alpesiek Cautis és Suleviae hegyi nemtőknek, a dolicheiek a dolichei Jupiternek áldoznak, míg az aldunai kolóniában, Zerneusium vagy Tserneusiumban, a Jupiter Cernenus kultuszát tartották.¹

¹ Réthy László: Dácia nemzetiségi viszonyai a rómaiság idején. (Az orsz. rég. és embert. társ. Évkönyve 1879—1885.)

Városi jogokkal s kiváltságokkal felruházott municipium csak egy létezett Krassó-Szörény területén: *Tibiscum városa*, mely valószínűleg Trajának köszöni eredetét. Ugyanő alkotta újra a *Bersovia* és *Tsierna* kolóniákat. Voltak fazonkívül a katonai őrhelyek, a castra stativák, és a falusi községek vagyis vicusok. A római kolóniák megtartották azon országok törvényeit és intézményeit, a honnan ide beköltöztek. Kicsinyben hű képmásai valának a nagy római birodalomnak. Ellenben a municipium saját törvényei s igazai szerint kormányozták. A római kor kutatói akkép vélekednek, hogy az úgynevezett »stativák«, »castra stativák« megelőzték a gyarmatokat vagyis a polgári települést. Ezek a táborhelyek leginkább folyók mellett, kies szép vidékeken és termékeny völgyekben épültek. Négyszögletű, fallal és sánczokkal kerített és a sarkakon négy toronynyal ellátott váracsok voltak ezek, a közeleső környék katonai megfigyelésére s fékentartására. A castrumok építészeti maradványaiból egészen jól kivehető azoknak egykori strukturája. Krassóban főképp Bersovia castruma érdemel figyelmet, mely mellékvédművekkel is el volt látva. Hihetőleg Traján császár idejében, a II. század kezdetén épült, s a fennmaradt nyomok tanúsága szerint a szomszédos rafnai erdőig és a gertyenesi határ mellett egész a rittbergi utig terjedhetett. Ezen erődtítmények és Bersovia város első fölfedezése 1783-ban történt. Ekkor találták az első romokat zsidovini parasztok, midőn a mezőn téglákat ástak ki a földből. Két római épület takartatott fel ez alkalommal, mintegy 200 ölnyi távolságban egymástól. Braun kamarai mérnök rajzot készített az épületekről s az oraviczai bányaigazgatóság elrendelte az ásatások folytatását, jelentést téve a leletről a bécsi udvari kamaránál. Az ásatások iránt Pray György történetíró is nagyon érdeklődött, sőt társulatot akart alakítani Budán, mely a zsidovini ásatást ismét kezébe venné. De a bécsi kormány betiltotta a további kutatásokat. Addig, míg ez a tiltó rendelet leérkezett, a régi Bersoviának egy jó része már fel volt takarva. Megtalálták a castrum sánczait, a város

területét, abban bolthajtásokat, apró téglákkal rakott folyosókat, ajtó- s ablaknyílásokat, termésköböl rakott alapfalakat, lépcsőzeteket, csatornákat, szobákat, templomokat, különféle vaseszközöket és cserépedényeket. Midőn e század elején maga a kincstár a hosszú töltés mentében a zsidovini piacon ásatásokat tetetett, újabb épületmaradványok fedeztetek föl. A római épületek beosztása még az ötvenes években is jól kivehető volt. Meglátszott az előcsarnok — peristil, — a négyszögalakú kertnek háttérében a calidarium és frigidarium fürdők, a vízvezető csövek. Az épületek beosztása a pompeji házakéhoz hasonlít. A templom mögötti magaslaton talált falak mély fekvése a börtönhelyiségeket gyaníttatá. A rittbergi ut felé elnyúló zsidovini kaszálókon, a »holt mocsár« mellett, meglátszanak most is a tábor földhányásai, különböző nagyságu és idomu falazattéglák, s ugyanezen ut mellett a rafnai erdőben, a gertenyesi határhoz közel, a helységben levő romokhoz hasonló épületmaradványok — a szemben állott főerőd mellékvédművei. Az ötvenes években itt egy római sas (zászló) töredékét, ércz saskörmöket, néhány Vespasianus, több Ulpius Trajanus, még több Commodus, Severus és legtöbb Philippus-féle ezüst érmekeket találtak. Bersovia nagyszerű maradványai fölött szerveztetvén 1802-ban a mostani Zsidovin, mikor a települőket elhelyezték, a helyszín annyira el volt halmozva a római épületek romjaival, hogy a települők e miatt el sem akarták fogadni ezt a helyet házak építésére, mivel az omladványok eltakarítása részint sok költséggel és fáradsággal járt, részint lehetetlen volt. A falmaradványokban ugyanis több gránit található, mint téгла. Nyomról-nyomra néhány ásónyi mélységben közel 2 méter vastag kőfalakat lehet mindenfelé találni.¹

A dáciai hódítások biztosítására a legbámulatosabb

¹ *Neues ungr.-Magaŷin*, II. köt., 2. r. 97—100. ll. — *Rómer*: Régészeti közlemények 1871. — *Arch. közlemények* VIII. köt. 6. füz. 146—148. ll. — *Temesvári értesítő*, IV. köt. 12—14. — *Pesty Fr.*: Krassó vármegye története, II. 321. — *Miletŷ*: Krassó vármegye történ. és rég. emlékei. Temesv. értes. IV. évf. I. füz.

erővel hadiutak (via strata) épültek, melyek a Duna-jobbparti Lederata mansionál (a mai szerbiai Ráma) a birodalom belsejéből a Dunán hid által átvezetve, összekötötték egymással a castrumokat és a népesebb kolóniákat. A Peutinger-féle hadut-térkép teljes összefüggésben tünteti fel ezeket a római utvonalakokat, s maradványaiknak mind az iránya, mind a távolságok méretei szakértő vizsgálok állítása szerint egy hajszálra pontosan összevágtnak a Peutinger-térkép méreteivel. Az az utvonál, mely *Lederatából* indult ki, a Duna-balparti Ó-Palánkától, hol a hídfő nyomai most is látszanak, Új-Palánka mellett közel a Néra csatornához északkeleti irányban Vracsevgáj felé haladt, és Vöröstemplom fölött s a fehértemplomi határon áthúzódván, *Argidavára*, a mai Varadiára vezetett. Innen a Csernovecz völgyön át Komoristye felé haladt s itt a hegyszoroson keresztül fel egy halomra, azután megint lefelé Forotiknak kanyargott. E helységnél ma is közlekedési eszközül szolgál a kövezett római ut a mocsaras talajon. Kiérve a helységből, a Breszonfalva nevű új helység fölött meglehetősen meredek hegyre kanyarodik fel és Szurdok felé tart, hol Doklin mellett a *Centum-putei* castrum állott. Innen az ut a hegyszorosból a magaslatra hágván és a vizválasztót átlépven, Királykegy, Füzes és a Berzava felé Zsidovinnak tartott a *Bersovia* colonia és a hasonló nevű mansióhoz. Innen a római ut átszökel a Berzaván Rafnára; azután egy hatalmas hegygerinczen — elhaladva a magánosan fekvő *Ahibis* mansio mellett — Ezeresre kanyarodik. Tovább menve a Poganis völgyében levő Prebulra huzódik, melynek közelében állott a *Caput-bubali* mansio. Átkel aztán a negyedik hegyháton, s jobbra hagyva Valjebult, a Temes völgyében fekvő *Tibiscumra*, vagyis a Jaáz-Zsuppa közt összefolyó Bisztra és Temes alatt létezett római municipális városba ér, hol vége szakad.¹ Ez az ut majdnem két egyenlő részre, északira és délre osztja Krassó megyét.

Arcidavára egy mellék római ut is vezetett az Almás

¹ *Bóhm Lénárd*: A Lederata-Tibiscum közötti hadutvonál az egykori Dáciában. (Temesv. tört. és rég. értesítő, 1883. évf. II. f.)

völgyéből Szlatinán és Szászkán át, mely vidékeken a rómaiak bányaművelése virágzott. Ugyancsak Arcidavából ágazott ki egy oldalut éjszak-nyugat felé, melynek állomásai valának *Bacaucis* (Versecz?), *Canonis* (Denta?) és *Potula* (Fény?). A *Colonia Tsernensium*-ot szintén utvonallal kötötte össze Tibiscummal, melynek nyomait Orsovától Domasnián át Terregova, Szlatina és Karánsebes mellett Zsuppáig és ezen felül a zsuppai malomig most is látni. Ezen utvonallal hosszában feküdtek a rómaiaknak következő erősített táborai: *Tsierna*, *Ad-Mediam*, *Praetorium*, *Ad-Pannonios*, *Gaganis* és *Masclianis*.

Egy másik római ut az ugynevezett Maros-menti. Ez az ut Csanádról indult ki és Lippán s Bulcsón keresztül Erdély belsejébe vezetett. Ennek csekély nyomai ma már alig vagy csak itt-ott tűnnek fel.¹

E nagyszerű római utaknak és óriási munkát igénylő földhányásoknak első kezdetét még Traján uralkodására (117-ig Kr. u.) kell tennünk, mi különben megegyezik a kútfők adataival. De azt is kétségtelennek tartom, hogy ezen utvonalak kiépítése évek hosszú során át történt s hogy e munkában Traján utóda, Hadrián császár (117—138. Kr. u.) szintén résztvett. Ez az utépítés csak Dáciaanak teljes paczifikációja után vehette kezdetét, első sorban mindenesetre katonai célból, de másodsorban a birodalommal való köznapi közlekedés és a kereskedelmi forgalom megkönnyítésére. Nem osztozom azon írók véleményében, kik azt állítják, hogy eme utakat a római hadsereg lépésről lépésre építé ki, midőn Dácia elfoglalásánál Decebal fővárosa ellen mindinkább előbbre nyomult. Ilyen rengeteg földmunkát és ilyen rendszeres építkezést lehetetlen lett volna végezni a háború zavaraiban és a dákok kétségbeesett heves védelmének közepette. Bámolni való már az is, hogy a damascusi Apollodorus, kit Traján a severini köhid építésével megbízott, ezt az óriási technikai művet, mely egy egész római had-

¹ *Miletz János*: Krassó vármegye történelmi és régészeti emlékei. (Temesv. tört. és rég. értesítő, 1878. évf. I. f.) és *Milleker*: Varadia és Versecz története.

sereget, legiókat és számos segédcsapatot foglalkoztatott és a létökért remegő dákoknak annyi aggodalmat okozott, 102-től 104-ig, tehát rövid két esztendő alatt befejezhette. Az utak építésére tehát sem most, sem a második hadjárat idején gondolni sem lehetett.

A római tartománynyá lett Dáciát császári legátusok kormányozták, kik *propraetori* czimmel voltak felruházva. Az újtelepítésű gyarmatok többnyire katonai kolóniák voltak, melyekben a sereg hadastyánainak is adtak lakhelyeket. Magát a gyarmatos népességnek zömét pedig a földművelők és iparosok képezték. De a tartomány őrizete a tényleges katonai szolgálatban álló legiókra volt bízva. *Krassó-Szörény megye területén a castra stativákban több legió tanyázott: a I. Minerva, a VII. Claudia P. F., a Cohors V. Gallorum, a XIII. ikerlegió vagyis Gemina és a IV. legió vagyis Flaviania.* Érmek, feliratos kövek vagy téglabélyegek bizonyítják e legióknak itteni időzését.

Allandó, ugyszólván házi legiója e vidéknek kettő volt: a XIII. és a IV.; de az előbbi, mely Apulumban (Gyulafehérvár) tartotta főhadiszállását, legjelentékenyebb rendeltetéssel bírt s legtöbb emléket is hagyott maga után. Leg. XIII. G. bélyeggel ellátott téglák számos helyen találhatók, nevezetesen Bulcsón, Valeabul és Delinyest határában s Jász-Zsuppa közt. Ez nyilvánvalóan arra mutat, hogy a XIII. legió Ziridaván, Caput-bubaliban, Tibiscumban és azok környékén volt állomásozva azzal a rendeltetéssel, hogy a Tisza-Maros vonalát és az erdélyi bejárókat védje. Ugyanezen legiótól valók s egészen hasonló jellegűek a Maros-vidék egyik legnevezetesebb kolóniájának, az ősi Morisenumnak (Csanád) téglái is. — Leg. IV. Fl. vagyis Legio Quarta Flaviania felírása van a Rafnán, Bogsánban és Zsidovinban talált római tégláknak, mi ismét azt bizonyítja, hogy ez a felső-moesiai legió azért táborozott a Berzava vonalán, hogy ott a római uralomnak másik fontosabb stratégiai pontját, Bersoviát, fölépítse és megszállva tartsa és ekkép a Dunára vezető utat is bizto-

sítsa. E legió állandó táborhelyét Mommsen Denta és Mehădia közé teszi. Ellenben Pfizner a római császári legiókról írt munkájában csak a Flavia legió keletkezését tudja és 71-re Kr. u. teszi; de arról mitsem ír, hogy az valaha Dáciában állandó táborhelylyel birt volna.¹ Pedig a Flavia legiónak Dáciában nemcsak helyőrségi, hanem expeditionális szerepe is volt. Kétségtelenné teszi ezt az a körülmény, hogy a legió centuriója, L. Aconius Statura, katonai érdemrendet nyert Trajántól a dáciai háborúban, az előbbi császároktól pedig a germán és sarmata háborúkban viselt dolgaiért. E legiónak a mindkét dáciai expedícióban való alkalmazását egy Muratorinál közölt emlék is bizonyítja. A további tudományos kutatásoknak feladata meghatározni: az említettek közül mely legió feküdt az eddig ismert krassómegyei római telepek egyikében vagy másikkában.

A XIII. legió Kr. u. a hatvanas években, Tampius Flavius helytartósága idején vonult be Pannoniába, hol Paetovio (Pettau) volt a téli állomása. Azelőtt Cremonában és Bononiában állomásozott. Vitéz legénysége már akkor is kitünteté magát nemcsak a harcztéren, de a béke munkáiban is, főkép az építő mesterségben való ügyessége által, melyet az ottani amphitheatrumok és egyéb középítmények emelésénél tanúsított. Fénykorát a legió a háborúskodni és építkezni szerető Traján császár alatt a dákok ellen viselt hadjáratok alkalmával élte, midőn főrésze volt nemcsak Dácia meghódításában és megvédésében, de a monumentális dunai Traján-híd építésében is. Jelenléte e legiónak Dáciában Traján és utódai alatt a római hatalom győzhetetlenségének intőjele volt, mely eltörülte a Domitianus császár idejében szenvedett vereségek emlékét. Főhadiszállása Sarmizegethusa volt; de egyes csapatai, mint említém, másfelé is tartózkodtak. A Gemina nevet még Augustus idejében kapta, a Pia Fidelis nevet valószínűen Trajántól a dák hadjárat alatt vagy után. Azon jelenetek egyike, melyekben a Traján-

¹ Pfizner W.: »Geschichte der röm. Kaiserlegionen von Augustus bis Hadrianus.« Lipsce, 1881.

oszlopon a császárnak a katonákhoz tartott beszéde (allocutio) van megörökítve, tán éppen azon eseményre vonatkozik, midőn a császár a XIII. legiót ragaszkodó hűségért a Pia Fidelis névvel ruházza föl. Az Antoninusok valamelyikének idejében, tehát már Dáciában tartózkodásakor, kapta a legió az Antoniana, később a Severiana, még később a Gordiana nevet; de úgy, hogy első nevét megtartotta. Valószínű, hogy az Antoniana név Caracalla idejéből való, a Severiana Alexander Severuséból és a Gordiana III. Gordianuséból. A legió nevének ezen meg bővítései azonban csak ideiglenes természetűek voltak; állandó neve a Gemina maradt. Így nevezi az a két római oszlop is, melyek egyike Hadrián, másika Diocletian császár idejéből valónak látszik. Érmeken a legiónak csak száma fordul elő (XIII); nevét az oroszlan pótolja.¹

Nem ugyan a mai Krassó megye területén, de mégis Dáciában, az V. maczedoniai legió is említettik. Ez az a legió, mely 67-ben Kr. u. Titus és Vespasianus alatt Palaestinába rendeltetvén, 69-ben vitézül elősegíté az üdvözítő Jézus jövendölésének beteljesedését Jeruzsálem pusztulásánál. Jeruzsálem alól a legió az Euphratra, majd Alexandriába kísérte el Titust, ki 70-ben Moesiába, a legió eredeti régi helyére bocsátá vissza győzelmi babérokkal megrakott katonáit. Itt harczolt az V. legió 84-ben Domitianus alatt a sarmaták ellen, aztán 101—107-ben Trajanus alatt Decebal ellen. Dácia tartományosítása után továbbra is Dáciában hagyatott meg az V. maczedoniai legió a XIII. Geminával és XI. Claudiával együtt. Itteni tartózkodása azonban nagyon rövid idejű lehetett; mert alig hagyott nyomokat maga után. Hihetőleg Moesiába költözött át a XI. legióval együtt, mely Dio Cassius korában már az alsó-moesiai tartományban táborozott.² Mommsen szerint az V. legió 110-ben Kr. u. már Moesiában volt.

A mi a római legiók nemzetiségét s nyelvét illeti,

¹ *Beliczay J.*: »A XIII. ikerlegió története. (Kecskeméti reform. főiskola évkönyve, 1883—84.)

² *Pjütznér*: *Gesch. der röm. Kaiserlegionen.*

az éppen oly kevert volt Dáciában, mint az itteni városi és polgári elemé. A legiók Traján korában és az ő kora után a világ mindenféle népéből voltak már összeállítva. A Dácia védelmére rendelt katonaság is ilyen: illyr, panonniai, álpesi, spanyol, britt és afrikai.¹

A római legiók segédcsapataiban szolgáló katonák rendszerint 25 évi szolgálat után hagyták oda a katonai köteleket, és ekkor polgárjogot nyertek, római házassági jogot kaptak és legtöbbször a császári tartományokban telepítették le. A császári törvényt, mely a veteránusokról esetről esetre intézkedett, ércztáblába vésték és Rómában a Capitoliumon kifüggesztették. Az ilyen táblákon a császár neve után felsoroltatnak a csapatok, melyekből a kiérdemült katonák elbocsáttattak, s ki van írva, hogy a csapatok ki alatt és hol szolgáltak s hol voltak állomáson, végül egyenként névszerint soroltatnak fel a szabadon bocsátott katonák. Az ilyen honesta missiával szabaddá lett katona a törvény hiteles másolatával tartozott magát igazolni, midőn a tartományi gyarmatvárosokban letelepedésre jelentkezett. Évszázadok folyamában ezer meg ezer katona kapott ily érczbe vésett becsületbeli bocsátványt; mégis aránylag fölötte csekély számmal maradtak azok reánk. Ez idő szerint az egész római világkörből nem ismerünk többet, mint 73 példányt, s ezek közt is sok a csonka.² E számban a mai Magyarországra 13 becsületbeli bocsátvány esik, s ezekből egynek töredéke Krassó-Szörény megye területén, Zsuppa községében találtatott 1851. évi április 23-dikán. Kápra Sándor ajándékából jelenleg a Magy. Nemz. Múzeum tulajdona. Antoninus Pius (138—161) római császár becsülettel elbocsátja a két rézlapra vésett ezen diplomával Barsimsust, Calliston fiát, mint kiszolgált gyalogkatonát, ki aztán itt Zsuppán, azaz a rómaiak Tibiscumában telepedett le. Minthogy Antoninus Pius XX. tribuni hatalma 157-re esik: ezen okmány is ugyanazon évről való. Ez okmánynak köszönhetjük az azon évbeli con-

¹ Réthy L. Dácia nemzetiségi viszonyai.

² Hampel József: Dasius becsületbeli bocsátványa.

sules suffecti neveit is. A hadtesteknek, melyek a császári rendelet kivonatában említettnek, Statius Priscus volt a parancsnokuk, ki egyszersmind legatus augusti provinciae Daciae volt.¹

Traján utódai alatt nem tarthatá meg a római Dácia sem a közjólétnek, sem a műveltségnek azon áldásait, melyekkel e tartományt Traján felvirágoztatá. *Hadrián* (117—138) irigy szemekkel nézte a nagy császár alkotásait; a sarmatáktól való félelmében a híres dunai kőhidat is szétromboltatá. 119-ben, midőn Martius Turbo mauritániai helytartót a fellázadt sarmaták és alánok ellen Dácia határaitra küldé, a császár maga is beutazta ezt a tartományt, meglátogatta a jelentősebb castrumokat és szemlét tartott a dáciai legiók fölött. Hadrián életirói állítják, hogy ez a császár még Trajánnak életében kétszer megfordult Dáciában: az első hadjárat alkalmával Traján kíséretében; a másodiknál pedig mint az I. Minerva legió parancsnoka, midőn vitézségeért drágakövekkel és méltóságokkal tüntettetett ki.

Míg Dácia ezelőtt (129-ben Kr. u.) csak két részre volt felosztva, *Antoninus Pius* (138—161) három tartományra osztotta fel és pedig: *Provincia Porolissensisre*, *Apulensissre* és *Malvensissre*. Az első képezte Dáciának északi, a másodikat délnyugati, a harmadikat délkeleti része. Torma szerint létezett egy *Regio Transvallum* vagy *Transvallem* is. Mind a három Dáciának külön-külön központja s fővárosa volt. Így Porolissum székhelye volt az északi vagyis porolissi tartománynak. Ez a mai Majgrád. Ezelőtt Közép-Szolnokhoz tartozott, most a szilágymegyei zilahi járásban van. Az apuliai tartomány központi székhelye a régi Sarmizegethusából lett Ulpia Trajana város volt. Dobreta volt a délkeleti Dáciának székhelye, mely eltűnt város újabb nyomozások szerint az alsó Duna balpartján, az orsovai járásban, a Jeselnicza és az Új- meg Ó-Gradena közti völgyben létezett, a Mala vagy helyesebben Malva patak mellett.

¹ A diplomát közzétette *Rómer Flóris* a »M. N. Múzeum római feliratos emlékeiről« szülő művében.

Mind a három tartománynak metropolisa Ulpia Trajana lett — és ekkor »Augusta Dacica« névvel díszítettetett fel. Ez volt a *propraetorok* székhelye s a három tartomány itt tartá országgyűléseit (*concilium trium Daciarum*), midőn Rómába küldöttséget valának menesztendőek vagy a császárnak valamely kitüntetését tervezték.¹ Krassó vármegye területe az apuliai tartományba volt bekebelezve.

M. Aurelius (161—180) kormányzásának majdnem egész ideje alatt véres harczokat folytatott az alsódunai sarmaták, a jazygek, markomannok és kvádok ellen, kiknek megalázásánál tekintettel volt a velük szomszédos Dákországra is. Nevezetesen a jazygek engedélyt nyertek, hogy Dáciában a roxolánokkal kereskedést folytathassanak. A könnyelmű és kéjelmű *Commodus* (180—193) keveset törődött Dáciával, s úgy látszik, hogy viszont a dákországi törzsek is lehetőleg független állást foglaltak el Rómával szemben. A császár gondatlansága elég alkalmat szolgáltatott arra, hogy az itteni népek megkiséreljék a római iga lerázását. *P. Helvius Pertinax* és utódai *Julianus*, *Niger* és *Albinus* (193—197) rövid uralkodása, sőt az utánuk következő *Septimius Severus* császáré sem (197—211) hagyott emlékezetesebb nyomokat a római Dáciának történetében. *Caracalláról* (211—217) pedig csak annyit jegyzett fel a történelem, hogy Hadrián példáját követve, beutazta a birodalom tartományait s ez alkalommal egy ideig Dáciában is tartózkodott, de más-különben Dácia sorsával keveset foglalkozott. Ennek az lett a következtése, hogy a barbárok betörései Dáciába és az elégedetlen dák népeknek zavargásai *Macrinus* (217—218) császár alatt ismétlődtek és a nyugalom csak akkor állíttathatott helyre, midőn a rómaiak visszatértették a dacringek túszait, mely barbár nép pusztítva és rabolva kalandozta be Dáciát. Hogy a Dácia termékenységére és gazdag bányakincseire áhitozó barbár népek már *Heliogabalusnak* (218—222) trónigyalázó és *Alexander Severusnak* (222—235) tájékozatlan uralkodása alatt

¹ *Boleszy Antal*: Dáciának Malva tartománya (Temesv. értesítő, 1884. évf. III. f.) és *Ortway*: Dácia feliratos emlékei.

végkép el nem nyomták ezt a magára hagyatott országot, azt részint a behelyezett praetorok hatalmas kormányzatának, részint annak a körülménynek kell tulajdonítani, hogy ekkor nem találkozott Dáciában egy olyan ébresztő és szervező szellem, ki nemzetének elsatnyult erejét egybegyűjteni s megedzeni, hajdani vitézségét új életre támasztani képes lett volna. Midőn alkalom kínálkozott a szabadulásra, s a dákok a sarmatákkal kombinált fölkelésben kísérelték meg szétörni a római rablánczokat, nyomban rájuk csapott *Maximinus* császár (235—238) s több ütközetben leverve őket, a békekötésnél szabott súlyos föltételek által még siralmasabbá tette a dákok helyzetét. Maximinus, ki a dákokat és sarmatákat az összes többi barbár nemzetekkel együtt egész az Éjszakitenger partjáig szándékozott elűzni, a »Sarmaticus Maximus« és a »Dacicus Maximus« tiszteletnevekkel diszítettett fel ugyan, de az említett szándékát a kevéssel utóbb bekövetkezett halála miatt meg nem valósíthatá. Sőt a dákok *Gordianus* alatt is (238—244) olyannyira veszélyeztették szüntelen nyugtalankodásaikkal a római birodalmat, hogy a császár kénytelen volt ellenük az Ister-vonalat megerősíteni és az eladdig jelentéktelen Viminaciumot újabb római csapatokkal megnagyobbitani.

Az arab *Philippus* alatt (244—249) romboló folyamgyanánt árasztották el a karpok Dáciát. A császárnak csak két évi harczok után s rendkívüli erőfeszítéssel sikerült a háború által szétdúlt országot Róma uralmának megtartania. Valószínű, hogy e háborúskodás folytán a bennszülöttek az ellenséggel szövetkeztek, de alkalmas vezér hiányában most is kudarcot vallottak. 247-ben Dácia már teljesen paczifikálva volt s belső ügyei ismét rendeztetek. Csakhogy ez a békés állapot nagyon rövid ideig tartott. *Decius* (249—251) uralkodása alatt ugyanis a góthok és más vándornépek újabb támadásokkal zaklatták Dáciát, sőt úgylátszik el is foglalták; de a császár erélyes közbelépése megszabadítá ezúttal a szorongatott tartományt. Decius előszeretettel viseltetett Dácia iránt, mert császárságát az itteni, az illyriai és pannoniai

legióknak köszönhető, melyek őt, a sirmiumi Bubaliában született alacsony sorsu embert, a világbirodalom trónjára segítették.

Gallus és *Aemilian* császársága (251—253) egészen meddő maradt Dáciára nézve. A némikép helyreállított belső rend ismét bomladozni kezdett s egészen aláhanyatlott *Valeriannak* (253—260) ingadozó, erélytelen kormánya alatt, midőn a római hatalom csökkenésével a nem római népek erő kifejtése mindinkább nagyobb tért hódított s időközönként Dáciát is leszakítván a birodalom testéről, magával ragadta. Az elpártolt Dácia *Gallienus* uralkodása alatt (260—268) visszahódított ugyan a római sasoknak, azonban a császár gyűlölt személye a birodalom minden részeiben oly forrongásokat idézett elő a legióknál, hogy ezt a visszahódítást csak nagyon ideiglenesnek és inkább csak formainak kell tekintenünk. Csak néhány jobban védett vár maradt a rómaiaké, főleg a Temes és Duna közt. *Gallienus* császár levelében, melyet valamely meghitt emberéhez intézett, ki a góthok fölött nyert győzelmével méltó hirre jutott *Claudiusnak*, akkor *Thrácia*, *Moesia*, *Dácia*, *Pannonia* és *Dalmácia* praefectusának, néhány vigyázatlanul kimondott szavát a császárnak tudtára adta, ezt olvassuk: »Semmi sem kelthet bennem komolyabb aggodalmat, mint utolsó leveled azon hire, hogy gonosz besúgások barátunk és rokonunknak, *Claudiusnak*, lelkét ellenünk elkeserítették. Hűségedre figyelmeztetve intelek, hogy haragjának lecsendesítése végett mindent elkövess; de légy óvatos és vigyázz, nehogy a dáciai csapatok a dolognak neszét vegyék; már a nélkül is fel vannak ingerelve és dühök nagyon könnyen kitör. Egyébiránt küldtem neki némi ajándékot; legyen rá gondod, hogy azt szívesen vegye. Mindenek fölött pedig sejtelve se legyen arról, hogy oktalanságáról értesültem. Haragomtól való félelme kétségbeesett elhatározásokra bírhatná.« Ez a levél legjobban bizonyítja, milyen laza volt ez időben az a kapocs, mely nem is annyira Dácia, mint inkább a római császár és a dáciai császári legiók közt némikép még fennállott.

Erre az időre esik a dák eredetű Regalianus hadvezérnek és ellencsászárnak szereplése, ki Decebal ivadékának tiszteltetvén a dákok által, hihetőleg sok bajt okozott hazájában a már-már elhanyagolt római császári uralomnak, melyet a tönkretett és elhanyagolt nép megvetett, s mely még csak a trón legitimitásához ragaszkodó római helyőrségek katonai szigorával volt helyenként megfékezhető. Orosius ezt írja Gallienus idejéről: »Dacia trans Danubium in perpetuum aufertur.« A góth *Claudius* (268—270) fejedelmi erényei és a góthokon nyert döntő győzelmei fölsegítették ugyan újra a tekintélyét vesztett Róma hatalmát, mely *Aurelián* alatt (270—275) ismét régi fényében ragyogott; de Dákországot mindamellett sem lehetett többé megtartani a római birodalomnak. Az alemannok, góthok és vandalog feltartóztathatlan betöréseitől zaklatott birodalmon úgy akart most segíteni Aurelián, hogy visszahelyezte annak határait a Duna jobb partjára, a barbár népek berohanásainak leginkább kitett s a megvédésre aránytalanul sok erőt igénylő Dáciát pedig átengedte a góthoknak.

Ezek a Baltitenger felől indulván ki, Lithvánián és Lengyelországon át egész a Krimig jutottak le s körülfolyták Dáciát, úgy hogy az itteni állapotok csakhamar tartahatatlannak lettek. A Kr. u. 107-dik évtől 260-ig római uralom alatt állott tartományból egymásután kivonta a császár a római csapatokat s a Moesiából 271-ben alkotott új Dáciában, a mai Szerbiában és Bulgáriában helyezte el, mely tartomány ezentúl *Dacia ripariensis*-nek és *Dacia mediterranea*-nak neveztetett.¹ Flavius Vopiscus, Sextus Rufus, Eutropius egyhangú tudósítása szerint Dácia összes rómaisága kivonult ekkor. Eutropius ezeket írja (IX. 15.): »Provinciam Daciam intermisit, vastato omni Illyrico et Moesia, desperans eam posse retineri, abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit, appellavitque eam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit et est in dextra Danubio in mare fluenti, cum

¹ *Ackner*: Dacien in den antiken Münzen; *Beliczay*: A XIII. ikerlegió története, és *Gooss*: Stud. z. Gesch. d. traj. Dacien.

antea fuerit in laeva.« A dáciai pénzek veretése 257-ben szűnik meg, a legutolsó dáciai latin feliratok 257—260-ig terjednek, s még a római éremleletek sem érnek Aurelián császár korán túl.¹

Ezek a római emlékek egész sorozatát tartották fenn azon augustusi legátusoknak vagy propriaeoroknak, kik Traján császár óta Dácia megszüntéig ezt a tartományt kormányozták. Dácia propriaeoraí vagyis praefectusai: *M. Scaurianus*, ki a XIII. legiót Dáciába vezette és itt megtelepítette; *Cn. Papirius Aelius*; *Annius Fabianus*; *P. Calpurnius Proculus*; *M. Claudius Ti. f. Fronto*; *C. Curtius Proculus*; *P. Furius Saturninus*; *Jasdius Domitianus*; *Julius Bassus*; *Tib. Jul . . . Flacc . . .*; *C. Julius Gallus*; *C. Julius Maximinus* a későbbi császár; *Manilius Fuscus*; *Marcus Veracilius Verus*; *L. Marius Perpetuus*; *Mervius Surus*; *Sex. Minicius Faustinus*; *C. Julius C. f. Severus*; *L. Octavius Julianus*; *Plautus Caesianus*; *Polus Terentianus*; *L. Pomp . . . Liberalis*; *M. Sedatius Severianus*; *P. Septimius Geta*; *Simonius Julianus*; *M. Statius Priscus*; *Terentius Gentionus*; *D. Terentius Scaurianus*; *M. Valerius Maximianus*; *Vespronius Canditus*; *Rustrius Sulpitianus*; *C. Clodius Surrianus*; *Pertinax*, a későbbi császár; *C. Rutilius Cocles*; *Quirinus Frontonius*; *Julius Verus*; *Castinus*; *Sabinus*; *Marcus Agrippa*; *Donatus*, egyszersmind az V. macedoniai legiónak praefectusa — és *Claudius*, a későbbi császár.² Mommsen gyűjteményében van még négy dáciai legátusra vonatkozó emlék, kiknek nevei azonban a kőlapon már olvashatatlanok.³

Régi történelmi kútfőkben a consuláris és a praetoriális császári legátusok egyformán propriaeoroknak vagy praetoroknak neveztetnek, noha a consuláris cím a II. században szoros értelmű, míg a IV. században az már a tartományi helytartók bizonyos osztályának tisztí

¹ Réthy: Dácia nemzetiségi viszonyai.

² Mommsen: Corp. Inscriptionum; és Ackner: Dacien in d. ant. Münzen.

³ Ortvay Tiv.: Dácia feliratos emlékei.

praedikátumává lett, kik soha consulok nem voltak. A tartományoknak adminisztratív igazgatása szerinti elnevezésük ugyanis más volt a régi köztársaságban és más a császárság alatt. A három részre felosztott Dáciát tehát valóban három tartománynak és nem egy tartomány három dioecesisének kell tekintenünk. A három tartomány — mint fennebb említém — egy komunitást, de minden tartomány külön-külön közigazgatási kerületet képezett. A legfőbb magisztrátust a »Legatus Augusti Propraetor« képezte, és azonkívül minden egyes tartomány élén a »Procurator« állott. A procuratorok közt ismét külön állást viselt a »Procurator Augusti Aurarium Dacicarum,« ki Ampeleben (Zalatnán) székelte.¹ Míg a propraetor minden államügyekben, a katonai és világiakban egyaránt, helytartója volt a császárnak Dácia mindhárom részében, addig a procurator csak a tartományi közigazgatást és a jogintézményeket vezette. Dácia apuliai tartományában, s így a krassói területen is, mint procuratorok vezetik a provinciális közeletet: *A. Axius Aelianus* és *Ulpus*, egyszersmind procurator prov. Daciae Porolisensis. Sajátságos, hogy ennél a kettőnél Mommsen egyszerű gyűjteményében sem találni több apuliai procuratort.²

Az apuliai procurator Apulumban (Gyula-Fehérvár) lakott, s vidékünkre nézve ugyancsak Apulumban volt a vallási és polgári életnek közvetlen vezetősége. Apulumban lakott a tartományi augur, pontifex és flamen, ott székelte a mi vidékünk római áldozó papsága: a sacerdos dei Aesculapi, a sacerdos Jovis optimi maximi Dolicheni, a sacerdos numinum, a sacerdos Daciae és a sacerdos arae Augusti nostri coronatus. Apulumban

¹ *Király Pál*: id. m.

² *Ackner*, utána *Böhm Lénárd* és mások, Axius Aemilianus és Ulpuson kívül procuratoroknak nevezi még a következőket: P. Lucius Sabinianust, M. Scavianust, T. Aur. Dioclest, C. Aur. Attilianust, C. Sempronius Urbanust, Neptuniust, Hermiust és Macrinust. Kétségtelen, hogy Ackner itt fogalomzavarban leledzik, összetévesztvén más tisztségeket a procuratorsággal. Böhm a császári procuratorokat bányakezelőknek tekinti.

székeltek az apuliai iparoscéhek vagyis kollégiumok is: a collegium fabrum és centenariorum, továbbá a magistri canabensium, a collegium fratrum és a collegium deudrophorum. Itt laktak a honorati et principales municipiorum et collegiorum közül az aedilis, a quinquennalis, a duovir, a patronus civitatis és a quaestor. Krassó-Szörény területén eddigelé csak egy iparos testületről van egykoru emlékünks Mommsen gyűjteményében: ez a »collegium fabrum« Tibiscumban. De hogy ezen a nagy területen több ilyen collegium is létezett, arról józanul kételkedni nem lehet. Főkép Tibiscum és Bersovia az, hol a római vallási életnek és polgári társadalomnak összes nyilvánulásai éppen úgy megvoltak, a mint azokat az erdélyi Apulumban s más nagyobb letelepedésekben föltalálni. Az Ortway által fölfedezett potoki köfelírás is egy Julius Valentinust említ, ki flamen volt a Tibiscum municipiumban.¹ Lehetőséges, hogy a hegyvidék bányászati procuratora szintén Tibiscumban lakott. Boksánbánya gránit- és aranybányái, Szászka és Moldova ércbányái, miként az ott talált római tárnák bizonyítják, erős művelés alatt állottak a császárok korában.

Azonban a civilizációnak mindezen vívmányai elenyésztek, a mint a rómaiak kivonultak Dáciából.

Az a kép, mely innentúl a rómaiak által elhagyott Dáciában előtünk feltárul, zürzavaros sötét képe az egymást kergető és egymásra toluló nem román népek dula-kodásának. Ki volna képes leolvasni e sötét képről a mai Krassó vármegye területén végbement eseményeket azon évszázad alatt, a míg Dáciában a góthok uralkodtak? Ez a nép Skandináviából eredt s időszámításunk II. századától fogva lakta Európa keletét. Hazájából belháborúk űzték ki a gepidákkal együtt, kik utócsapataikat képezték. A Baltitenger partjairól, hol kikötöttek, keletnek tartva, neki vágta a szlávok nagy sikkjának s hosszas fáradoalmak és folytonos csaták után eljutottak oda, hol a Borysthenes vagy Dnieper a Feketetengerbe szakad.

¹ *Ortway*: Tibiscum helyfekvése.

Azon részök, mely a folyótól keletre tanyázott, osztrogóth azaz keleti góth, a másik visigóth vagy nyugati góth nevet viselt. Midőn a római birodalom határain megjelentek, már királyok uralkodtak fölöttük s voltak vezéreik vagy bíráik és népgyűléseik. Királyságuk öröklött volt; az osztrogóthoké az Amálok házából, a visigóthoké a Báltok azaz bátrak családjából. Az osztrogóthok Sarmatia és Scythia síkjait éjszakra a Tanaisig, nyugatra a Baltitengerig hódították meg; a visigóthok Dáciát foglalták el, melyet a rómaiak nem voltak többé képesek megvédeni. Caracalla, Philippus, Valerianus és Gallienus hasztalan küzdöttek ellenük. Ámbár néhányszor legyőzvetve, csakhamar ismét feltámadtak s egyik csapást a másik után mérték Moesiára, Thrácziaira, Maczedoniára, Görögországra és Kis-Ázsiára. Értelmes, tevékeny, nagyra-törő nemzet valának s hódító hadjárataikat is akképp intézték, hogy a csaták színhelyét mindig az ellenség földjén választották. A góthok uralma alatt Dácia sehöl sem emlittetik, sem mint csataszínhely, sem mint győzelmi vívmány. Első királyuk, ki 247-ben hatalmas sereggel lépte át a Dunát s a római birodalomra tört, *Ostrogotha* volt; a másik, ki a háborút folytatta, *Kniva*. De midőn a háborúk által Dáciában immár új hazát szereztek maguknak a góthok, folytatták itt azt a települt életet, melyet a rómaiak után találtak. Birtokukba vették a rómaiak üresen hagyott várait és városait s kormányozták a tartományt a saját alkotmányuk és törvényeik szerint, meghagyván benne a góth király felsőbbbsége alatt a meghódolt bennlakó törzseket saját főnökeikkel, szokásaikkal, vallásukkal. Hogy a góthok a tulajdon hazájukat tüzzel-vassal irtották volna, tönkre téve benne a római polgárosultságnak minden maradványait, miként azt a római és görög kútfők állítják, az merő képtelenség. E kútfők minden nem római népet rossznak, aljasnak jellemeznek, mely ellenségük volt s mely a társadalmi erkölcstelenség posványában fetrengő római birodalomnak bátran a szemébe mert nézni. Az a góth nép, mely politikai és hadi szervezettel birt; mely kedvelője

volt a drágaságoknak, sőt házi ipart is űzött; melyet később maguk a rómaiak földművelésre használtak Moesiában és Thráciában; melynek kebelében már a IV. század elején megfogamzottak a kereszténység hitelvei és földérültek a keresztény kultúra eszméi: az a nép nem lehetett olyan vad és bárdolatlan, a minőnek őt az ellensége leírta. A fejlett római kultúrának korszaka letűnt ugyan Dáciában, és senkinek sem juthat ugyan eszébe a góth uralom állapotait párhuzamba tenni a római viszonyokkal; de olyan nyers még sem lehetett a dáciai góth kor, mint a minőnek azt az elfogultság ecsetelte.

Nagy hézagot képez hazánk őstörténetében, hogy kevésbbé ismerjük még az itt tanyázott vándornépek igaz történetét, mely ama népek belső életéről, jelleméről s emberi törekvéseikről tudna felvilágosítást adni. Pedig e zavaros időkben vész el a mai krassói terület sorsának változása is a góthok kormányzata alatt. Annyi bizonyos, hogy a római-kori dáciai földnép továbbra is lakta az ő falvait és tovább művelte földjeit a góthok uralmának korában. Ez a bennszülött földnép túlnyomó részben szláv volt, a mit onnan tudunk, hogy abból a korból szláv folyónevek, Cserna, Berzava maradtak ránk, s hogy a római-kori emlékezések Dáciáról leginkább a szláv népek regéiben, meséiben és dalaiban szállottak az utókorra.

A visigótokhoz vagyis a nyugati góthokhoz tartoztak a *tajfálok*, *viktohálok* és *terringek*, kik a Duna-Tisza közén élő jazygekkel jó szomszédságot tartának fenn. Ezeket a góth törzseket kell Krassóban a rómaiak után gyarmatosoknak tekintenünk. De valamint a római kolóniák szigetek gyanánt valának szétszórva a dáciai népek, nevezetesen a Dáciát mindinkább előzőnlött szláv elem közt: akkép lehetett ez a góthok beköltözése után az uralkodó germán népfajjal is. A szláv nép maradt itt számilag a túlnyomó lakosság. Hihetőleg a III. század végével vagy a negyedik elején *gepidák* és *randalok* költöztek be a góthok mellé Dáciába, mely a góthok uralma óta

»Góthia« nevet vett fel. Jordánisnál ezen a néven fordul elő.¹

Eltekintve a góthoknak a rómaiakkal, egymás közt és a szomszéd barbárokkal folytatott hadakozásaitól, száz éves uralmuk Dáciában és itteni bennlakásuk, a források hallgatása miatt, más egyéb emléket nem hagyott ránk. Szerették az ékességet s minden ékesség legfőbbjének a fegyverüket tekintették. Eunapius szerint a góth örömebb oda adta minden vagyonát: aranyát, nejét, prémeit, rojtos szőnyeget, melyekkel fényt üzött, — semmint fegyverét. Midőn egy részük fölvette a kereszténységet, a másik buzgó pogány maradt; és mialatt *Athanarikh* király a nemzeti vallás nevében a kereszténységet kegyetlenül üldözte, más két fejedelmük, a királyi vérből származott *Fridighern* és *Alariv*, annak védelmére kelt, mi által megoszlának.

Ebben az állapotban találta őket a *hunok nagy betörése* a IV. század közepén.

E nagy költözködéssel, midőn Éjszak- és Közép-Ázsia népei, az ural-altáji faj valamennyi ágának egy zászló alatt egyesülése, hazát keres és talál a mai Magyarországon, veszi tulajdonkép kezdetét a magyarok honfoglalása.

Azonban kövessük a históriai sorrendet.

A hunokról iszonyú dolgokat írnak a latin kútfők. Ammianus Marcellinus valósággal szörnyeteg kanibáloknak festi őket. »A hunok — mondja ez a katona történetíró — mindent felülmulnak, mit legbarbárabb- és legvadabbnak képzelhetünk. Csecsemő gyermekeik arcát mélyen behasítják, hogy a forradások a szakáll szőrszálaikat elfojtsák. Alacsony termetük éktelen felső tagjaikkal s aránytalanul nagy fejükkel borzasztó tekintetet ad nekik: kétlábu vadállatoknak vagy durván faragott faképeknek mondhatnátok, melyekkel a hídkorlátokat szokás díszíteni. Különben is ezek oly lények, kik emberi alakkal baromi állapotban élnek. Étkeikhez a fűszer és tűz használatát nem

¹ *Jordánis*, pag. 49—53.

ismerik; eledelük vad növények gyökereiből s czombjaik és lovuk háta közt megpuhított husból áll.«¹ Folytatja aztán a cifra badarságokat, melyek a Theodosius császár követségének Priscus által leírt uti történetében legklaszszikusabb czáfolatukat találják. Mindaz, mit a hunok lakásairól, jellemükről, vallástalanságukról mond, a félelem által felizgatott képzelődésnek a szüleménye. E félelemre pedig elég okuk lehetett az elpuhult rómaiaknak, de még a góthoknak is. A hunok jövetelét mindent fölemésztő hatalmuknak s ellenállhatatlan hódító vitézségüknek híre előzte meg. Ehhez járult a dáciai szláv törzsek megbízhatatlansága; mert tartani lehetett, hogy követni fogják a Kárpátok mögötti szláv törzseket, kik önként a hunokhoz csatlakozának s barátságos fogadtatásban részesülének.

A mint tehát hírül vették a nyugati góthok, hogy a hunok Balamir főnökük vezérlete alatt 374-ben a Volgán átkeltek, s az alánokat megverve és magukkal egyesítve, Hermanrikh osztrogóth birodalmát megsemmisítették, majd a Feketetengerig terjeszkedve és onnan a Dunaig felhatolva, Athanarikh országába nyomulának: Fridighern és Alaviv a háború minden lehetőségére számítva legott elhatározták, hogy a visigóthok keresztény törzseit kivezetik a Duna-balparti Góthiából római földre, a Duna tulsó jobbpartjára, hol Moesiában vagy Thráczsiában termékeny földet és Valens császár részéről vendégszerető fogadtatást találnak. A míg a hunok elől hátráló Athanarikh a góthok pogány törzseinek maradványával Erdély hegyei között a Kaukalandban keresett menedéket, Fridighern és Alaviv csapata megindult a Duna felé — mint Thierry mondja — olyan renddel, melyet csak ily tömegtől, mely egy egész nemzet minden ingó vagyonát magával vitte, várni lehetett. »Elül járt a fegyveres nép, utánuk a nők, gyermekek, vének, nyájak és társzekerek. Hittérítő apostoluk Ulfilas püspök, ki a bibliát népe oktatására góth nyelvre fordítá vala, a szőke hajú és prémes papság

¹ *Amm. Marcellinus*, 31, 2.

élén örködött a vándorló egyház fölött, mely egy kerekessel talpra feszített nagy sátorból állott s a szentélylyel együtt az egyházi ékszereket és imakönyveket rejtette. Az út nem volt hosszú, s a góthok nemsokára a Duna partjához értek, szemben a moesiai őrsokkal. E pillanatban mintegy ösztönszerűleg térdre omlottak, könyörgőleg kiáltottak, karjaikat a túlsó felé terjesztve. Miután a főnökök, kik előttük jártak, jelt adtak, hogy a római parancsnokkal akarnának szólni, egy csolnakot küldtek hozzájuk, melybe Ulfilas s több előkeelő góth szállottak. A parancsnok elé vezetettve előterjeszték kérésüket. Mondák, hogy honukból egy utálatos és vérengző faj által, melynek semmi ellent nem állhat elűzve, jöttek mindennel mi legbecsesbők, s alázattal kérik a rómaiakat, engedjenek nekik földet — s ígérk, hogy ott a császárt híven szolgálva, békében fognak élni. Az ügy sokkal fontosabb volt, mintsem egy végőrségi egyszerű tiszt eldönthetné volna. A parancsnok azért a követeket a császárhoz utasította, ki akkor Antiochia városában mulatott. Rendelkezésükre adák, mint szokás volt, az álladalmi futárok lovait és szekereit, s azok elmentek, mialatt Fridighern és Alaviv csapataikkal a lehető legjobb rendben a folyó balpartján megszállottak. Valens császár kihallgatva a követséget, kinyilatkoztatá, hogy befogadja a góthokat, ha ariánusokká lesznek. Ulfilas, az öreg visigóth püspök, miután vértanui sebhelyekkel rakott ősz fejét a durva kénytelenség előtt meghajtotta eltávozott, megviendő övének üdvét, melyet oly drágán vásárolt. Valens elővigyázatból megparancsolta, hogy elsőben az előkelő góthok nejei és gyermekei keljenek át a Dunán s vitessenek a belföldi városokba, hogy ott kezesekül őriztessenek, s hogy a férfiakat ne engedjék addig a folyón átszállani, míg fegyvereiket le nem rakták. Egy római hajócsapat rendeltetett a góthok átszállítására és egy külön tisztviselő, Lupicinus udvarnok rendelkezése alatt polgári ügyvivők mentek ki a vidékek kijelölésére, hová e gyarmatnép települjön. Kiosztották és fölmérték a földeket, az eleséget, fát és a földművelési szerszámokat. Ez alatt

a Duna síkján tanyázó góthok szomorú nyugtalanságban számították a napokat. Készletük fogyatkozott s kezdték érezni az éhséget. Végre kétségbeesés fogta el őket. Bár a Duna esőtől áradtan ekkor rettentő víztömeget hömpölygetett, sokan erőszakkal kísérelték meg az átkelést. Némelyek úszásnak eredtek s a víz sodrába ragadtattak; mások vájt fatörzsekre vagy talpakra szállottak, melyeket hosszú rudakkal irányoztak; de midőn hallatlan erőfeszítéssel a folyam sebjein áthatoltak, a római ijszok nyílzáport irányoztak rájuk — s a folyón keresztülkasul hajótöredékek és holttestek hömpölyögtek. A követek visszatérte véget vetett az elkeseredés jeleneinek. A római hajócsapat azonnal tisztéhez látott, szakadatlan járva partról partra. Sokan, sort nem várva, fatörzseken vagy lazán összekötött szálakon vontatták át magukat. A császár parancsa szerint elsőben a nők és gyermekek keltek át, azután jöttek a férfiak. Az átkelőknek fejenkint megszámlálására kirendelt tisztviselők, kifáradva vagy számukon megijedve, fölhagytak a számlálással. Annyit mégis kiszámítottak, hogy a fegyverfogható férfiak száma körülbelül 200.000-re ment.¹

A menekülő góthok dunai átkelésének ezen meseteri ecsetre méltó eleven szcénája, melyet e sorokban Thierry, Ammianus Marcellinus s más synchron írók nyomán szemeink elé állít, nem játszódhatott le másutt, mint az apo-lederatai, vagyis a palánka-rámai révben, melyre a leírás leginkább illik. A rengeteg góth csapat sík vidéken juthatott el oda a mai torontáli s temesi rónáról és a krassó-szörényi hegyek közül. Akadálytalanul használhatta mindenütt a régi római utakat társzekerei számára.

Mely évben történt ez a megható költözés, nem mondhatni biztosan. Legvalóbbbszinű, hogy 376 tavaszán történt, midőn a dunai áradások miatt a Singidunum és Margummal átellenes balparti vonalrész meg sem volt közelíthető. Tavaszí áradások évadján a rómaiak is közön-

¹ *Thierry Amadé*: Attila történelme.

ségesen ezt a révet használták, a honnan különben a leg-rövidebb ut szolgált Dácia belsejébe. Lejebb a balparti hegyek közt nem volt olyan alkalmas átjáró, a hol ennyi nép hónapokon át, míg a követség Antiochiából visszatért, kényelmesen táborozhatott volna. Itt terültek el a gazdag legelők s innen indultak ki a közlekedési vonalak bogjai.

Ez az esemény nem ment ugyan végbe Krassó megye mai területén; de azért éppen úgy beleszövődik Krassó őstörténetébe, mint a mennyire a visigóthok lakta többi területre vonatkozik. Egyébiránt nem tételezhető fel, hogy ezzel az alkalommal a régi dák területnek összes góth lakossága eltávozott volna. A góthoknak száz évi bennlakása kétségkívül sokféle családi kötelékkel fűzte őket az ott tanyázott más barbár fajokhoz, és e családi viszony számos góthot marasztalhatott a megszokott közös tűzhelyek mellett. A Duna jobbpartjára átköltözött keresztény góthokat követte csakhamar, 377-ben, Athanarikh királynak pogány góth népe is, mely az erdélyi hegyek közt nem állhatott többé ellen a mind feljebb terjeszkedő hun áradásnak. Athanarikh, megszegve az atyjának adott esküjét, hogy soha lábát római földre nem teszi, kénytelen volt átkéredzkedni a Dunán, hol a többi góthokkal egyesülvén, 378-ban rettentő bosszút állott a rómaiakon a sok méltatlanságért és gazságért, melyet rajta és nemzetén a római vezérek és hatóságok elkövettek.

Azonban feladatunk keretén kívül esik követni a góthokat a Duna jobbpartiára s ama vándorutjukra, mely őket leghiresebb királyuk, Alarikh alatt, Görögországon és Itálián keresztül déli Galliáig vezette. Miniket a Balamir *hunjainak* megérkezése érdekel, kik most uraivá lettek a góthok megfutamodtával elhagyatott országnak, hol a hunok beözönlésével azonnal minden megváltozott. A bennlakó népek, meghajolva a hunok hatalma előtt, Balamirhoz állottak. Ezt a fordulatot ország-részünk történetében 379-re kell tennünk. Ekkor juthattak a hunok a mai Oláhországon és Erdélyen keresztül

Délmagyarországba, hol a királyi törzs a Dunánál szállott meg, hogy szüntelen szemmel tarthassa, mi a tulsó Duna-parton, a római birodalomban végbemegy. A Duna mellé telepedésük első ötven esztendejében elég békésen viselik magukat, sőt szolgálatokat is tesznek a római szomszédoknak; de e kiméletükért hadi adót kötnek ki maguknak. A mennyire a tájékozás lehetséges, a Dunán állást foglalt hun királyi törzs a mai Fehértemplom táján táborozott deszkapalotákban. Mint hajdan a rómaiaknál és a góthoknál, úgy most is Fehértemplom alatt a palánkai révben volt a hun birodalomnak a keleti római birodalomba vezető kapuja. Ezen át özönlöttek el a hunok a Duna-Tisza mellékeit, aztán a felső Dunát.

Meddig kormányzott Balamir, pontosan meg nem határozható. Utána *Rcas* királyt említi a történelem, ki 433-ig állott a hun királyi törzs élén. Priscus arról is értesít, hogy e királyi törzs aldunai temetkezési helyét a margumi püspök feldúlatta, mi arra enged következtetni, hogy a hunok fejedelmi sirhalma Margummal szemben emelkedett, a fehértemplomi táborhely közelében. Tekintve továbbá, hogy Attila, Thierry számítása szerint is, a IV. század utolsó éveiben, 20—25 évvel a hunok bejövetele után, tehát a 399—405-dik években született, mikor a hun királyi törzs és minden valószínűség szerint Attilának atyja Mundzukh még az aldunai székhelyén tartózkodott: nem éppen paradox a föltevés, hogy Attila a régi Krassó megye ezen délnyugati csúcsában, a fehértemplomi hun városban látta először a napvilágot, — mint Jornandes mondja, a népek rettentésére és a világ megrendítésére. »Minden esetre — írja Thierry — férfiuvá a Duna partjain nőtt Attila; itt tanulta a háborút, s beavatva jökor az európai világ eseményeibe, itt ismerte meg az ifju Aëtiust, a rómaiak kezesét, nagybátyjánál, Roas királynál.«¹

¹ *Salamon Ferenc*: »Hol volt Attila főszállása? (Századok 1881. évf. 1. füz.) Nézetem szerint Salamon elmés okoskodásai korántsem döntötték el végkép az Attila városa holfekvésének sokat vitatott kérdését. Tévedést látok mindjárt abban, hogy Salamon a görög

Midőn Roas király 433-ban meghalt és trónját két unokaöccsének *Attilának* és *Bledának* hagyta, ezen új hun királyok a palánkai révvel szemben a Duna jobbpartján, a Morava folyó beszakadásánál, igen közel a római Margum városhoz, fogadták II. Theodosius keleti császár követségét, mely fegyverszünetet kötött velük.

követséget Margumnál vezetí át a Dunán, holott a rómaiak megszokott réve lejebb Lederatánál (Ráma-Ujpalánka) volt. Ha Priscus és Maximinus Lederatánál lépi át a Dunát, semmi szükség sincs arra, hogy egész Kubinnak kerüljenek, a hol régenten is, éppen úgy mint most, mocsarak poshadtak. Aztán mire való lett volna a követségnek Gája és Grebenác sz homokos sivatagjában botorkálnia, mikor a ledertai révből és a mai Palánkából kövezett jó római ut vezetett Fehértemplom felé, a hol Salamon az Attila dunai táborhelyét igen helyesen jelölte ki. Ha aztán a követség Fehértemplomból a Karas, Temes és Berzava folyókon haladt át egyenes irányban: nem mehetett másfelé, mint a mai Bókának, Bárdánynak, Zsombolynak, Nagy-Szentmiklósnak és Csanádnak. Kanak vagy Bókánál válhatott el Attila a követségtől s néhány mértföldnyire nyugat felé lovagolt. Itt találjuk a Béga parján az ősrégi Écska falut, a hová Attila a követséget előre küldve betért, hogy Priscus elbeszélése szerint egy Eszka nevű leánynyal lakodalmát ünnepelje. Tele van ez a vidék most is őskori halmokkal, pogány tumulusokkal, s az itteni nép száján ma is él a hagyomány, hogy Écska a hun király egyik feleségének nevét viseli, a mint azt már Dugonics emlegette. A követség utja, melyen haladt, minden időkben létezett; létezett akkor is, mikor a vidék egyes tájait tavak lepték. Az őslakosság közlekedése nem a tavakon keresztül történt, hanem a tavak közt elhúzódó magaslatokon, hol jelenleg is országutak vannak, mint voltak hajdan. Ha Salamon személyesen bejárta volna ezt a vidéket és autopsia alapján ítélt volna: bizonyára nem vezette volna el a hun király tiszai táborhelyére siető görögöket Billéd és Lovrin alá, mely pontok szemlátomást annyira félre esnek a természetes és egyenes utvonaltól, hogy maga Salamon is erőszakot követ el magán, midőn Priscusékat oly nagy kerülővel utaztatja. Ha a követség csakugyan átment a Karason, Berzaván és a Temesen: akkor Billéd és Lovrin felé nem utazhatott. Bleda feleségének lakóhelye inkább állhatott az általam megjelölt utvonalon, semmint a Temesvár alatti Billéden. A hun király tiszai táborhelyét vagyis Attila városát egy olyan stratégikus ponton kell tehát keresnünk, melynek választása megfelelt Attila hadvezéri genialitásának, és a hová a görög követség mérsékelt menetekben Fehértemplomból öt nap alatt eljuthatott. *Ez a pont nem lehet más, mint Csanád és Nagy-Szentmiklós, mely utóbbi helyen a világhírű hun kincs is találtatott.* Szentmiklóstól Bessenyő és Oroszlányos felé fél-

A fegyverszünet tartama alatt ugyancsak ezen a ponton lépte át a Dunát Priscus Rhetorral Maximinus konstantinápolyi követsége, hogy a már egyedül uralkodó Attilánál békeért könyörögiön. Fehértemplom vidékén állott tehát Attila táborhelye. A görög követség itt üdvözlé a hun királyt s vele együtt ment a

körivben egy hajdani táborhelynek sánczolata kanyarodik, megrakva sűrűn hatalmas pogánykori tumulusokkal, melyeket a magyar nép hunhalmoknak, a szláv lakosság »hunkák«-nak nevez. E földhányások a kanizsai tiszarévig húzódnak, hol tudvalevőleg később Árpád vezérei Szoárd, Kadozca és Vajta, majd Szent-István vezére Csanád, átvezették seregüket a Tiszán. Legrégibb emlékeink a Tiszának ezen a részén csak a kanizsai révet ismerik; de nem a szegedit, hol az őskorban nem is lehetett rév, annyira elborították ott a bal parti vidéket a vízöntések Oroszlányostól fölfelé Szőregig és Uj-Szegedig. Salamonnak szintén feltűnt, hogy a múlt században akkép rajzolta le Griseliní a Tisza-Maros egyesülésének eme szögletét, mintha az egész kalamárisát bele loccsantotta volna. A Tisza-balparti vidék topográfiája sem enged más révet elfogadnunk, mint a kanizsait, melyen át a rómaiak Pannoniát Dáciával összeköttették, melynek felügyeletét a XIII. legióra bízta s mely a Maros-Tisza vonalán kereskedelem és védelem tekintetében egyaránt fontos volt. Fontos maradt az a hunok uralma alatt is. És így nem Szeged, hanem Kanizsa volt a hunok tiszai réve, melyen Attila a jazygek tiszántúli tartományával és a duna-szávai rómaiakkal érintkezett. Priscuséknak Attila udvarában időzése alkalmával ezen a réven jött át a sirmiumi római követség, melynek Kanizsáról egyenes és rövid útja volt a mai Ujvidéken és Péterváradon át Rumára és Mitroviczra, a régi Sirmiumba. A marosi rév Szentmiklós fölött Csanádnál volt, hol római castrum állott. Valamint az alsó Dunán Apon-tis castrum fedezte a hun király táborhelyét: azonképen fedezte azt a Maros és Tisza szögletében Csanád, az Urbs Morissena. Itt volt a hunok törzstartományának északnyugati sarka, megerősítve a Maros, Tisza és a hun sánczok által. A környékbéli falvak mind őseredetre vallanak. Neveik: Zombór vagy Zumbur, Béb, Porgán, Kocsor, Urs, Valkán, Szanád, Majdán, Szőreg vagy Siregh, Kanisa, Csóka. A Priscus említette kisebb folyócskák száraz medreit is itt találjuk. Ezeken kellett a követségnek áthalolnia, mielőtt Attila városába érkezett. Ezek a vizek a Marosból folydogáltak alá a Tiszába. *Oroszlányosnál megállapodva és a halmok tetejéről Kanizsa és Nagy-Szentmiklós felé tekintve, kiboníva látjuk szemünk előtt a hunok tiszai táborhelyének fölötté érdekes panorámáját.*

Drékon (Karas), Tiphesas (Temes) és a Tigas (Berzava) folyókon keresztül Attila városába.¹

Erdély s az egész Tisza-Duna- és Marosköz felett most a hunok uralkodnak. De a bennlakó régi népek maradnak a hunok alatt is saját főnökeikkel és saját intézményeikkel: művelik a földet, gabonával és adóval látják el hódítóikat, mint segédcapatok szolgálnak a hun táborokban s folytatják megszokott foglalkozásukat, a halászatot, vadászatot, baromtenyésztést. Jöttek időközönként újabb lakosok is, mint az alánok, sarmaták, kik Attila kora előtt vagy 70 évvel a Duna és Tisza alsó mellékeire huzódtak s a hunoknak szintazonkép meghódoltak. Ammianus Marcellinus szerint házaik falát gerendákból építették. Priscus a leírásában szétszórt falvakat említ, hol egy-egy napi járásnyira megpihent. Faluban ünnepli Attila a menyegzőjét, falvakból szerezték be a hunok Priscus követsége számára az élelmet, buza gyanánt kölest, bor gyanánt médet; a szolgák is kölest hordtak magukkal s italt árpából készítve, melyet a hunok kámnak neveztek. Az Attila által megölt Blédának özvegye egy falu asszonya, kit előkelő állapotban talált a római követség, megajándékozva a vendégszerető szives királyasszonyt ezüst poharakkal, festett bőrökkel s keleti gyümölcsökkel. Eszkának, a kivel Attila vig menyegzői örömekeket ünnepelt, szintén faluja van. Ugyszintén Berichos tekintélyes nemes hunról is az mondatik, hogy Hunniában több faluja volt. Csak hun lakta városokat és várakat nem találunk többé Magyarországon. A mi vidékünkön sem Priscus, sem Ammianus, de még a némely helynevekre emlékező Ptolomaeus sem említi többé a hajdan virágzott várakat és városokat. A hun királyok ezeket többnyire lerontatták, hogy nyitva legyen mindenfelé a támadás útja számukra, s hogy azok ne szolgálhassanak búvóhelyül egyik vagy másik törzsnek zendülések esetén. De kétségkívül felhasználták a saját céljaikra ama római és más erőditéseket, melyek nekik oltalmat

¹ *Thierry*: Attila történelme.

nyújtottak. Ekkor pusztultak el a rómaiak krassói alkotásai is. Nem a góthok tették azokat tönkre, hanem a nyílt térségen és lóháton hadakozni szokott hunok. Nem is embertelen vandalizmusból töröltettek el e várak és falazott városok, hanem politikai és stratégiai okoknál fogva, a mint az hasonló körülmények között manapság is történni szokott. És ugyancsak politikai és stratégiai okok birhatták a hunokat arra is, hogy némely római erősséget a saját védelmükre tovább is fenntartottak.

Attila a nélkül, hogy alsódunai táborhelyét, a milyen több is volt, feladta volna, minden évben előre nyomult a Tisza és Duna dereka felé és a parti népségek ellen való foglalásaival mindinkább szélesbité a hun határokat. A hun királynak ezen előnyomulása közben merülnek föl ismét a mi régi krassói ismerőseink, az *agathyrzek*, kiknek néhány törzse 448-ban, mikor a Priscus-Maximinus-féle görög küldöttség Attilának délvidéki udvarában időzött, hihetőleg a délkeleti felföldet és a Kárpátok délkeleti lánczolatait lakta, hol az oda huzódott dákok közé vegyült. Priscus beszéli ugyanis, hogy míg a görög követség Attilánál tartózkodék, Onegesius, a hun király első embere, kit a követség várt, oda volt az agathyrzeknél Attila idősbik fiával. Az agathyrz nép több törzsre oszolva külön-külön fejedelem alatt élt. Ezekhez még I. Theodosius császár ajándékokat küldé, hogy elvonja őket az Attilával való szövetségtől és a rómaiakhoz edesse. Az ajándékok vivője azonban elvétette a sort az ajándékosztásnál és Kuridáknak, a legöregebb agathyrz fejedelemnek, nem az első, hanem a második ajándékot adta. Kuridák ezt sértésnek tartván, felbujtotta Attilát fejedelmi társai ellen. Attila nagy sereggel támadta meg az agathyrz fejedelmeket, kik hol clestek az ütközetben, hol megadták magukat. Attila aztán magához hivatá Kuridákot, hogy vegye ki részét a győzelemből. De az rosszat gyanítván, azt felelte, hogy halandónak vajmi bajos isten előtt megjelennie, hisz még a napba sem nézhet me-reven, hogyan tekinthetne a legnagyobb isten képébe. Meg is maradt Kuridák a maga fejedelemségében, a többi aga-

thyrsz nép mind Attilának hódolván.¹ Ez is a fent nyilvánított állításom mellett bizonyít, hogy az agathyrzeknek nem valamennyi törzse hagyta el Magyarországot, midőn a dákok nyomása elől kelet felé vonulván, a Maeotis éjszaki partjaira s onnan a Báltitenger mellékeire távoztak.

Minket természetesen az érdekelné leginkább, hogy mennyi része volt a krassói területnek a hunok bennlakásában? Minthogy azonban hun régiségi tárgyak Krassó megyében mindekkoráig föl nem fedeztetek, csak következtetések alapján nyilváníthatjuk, miszerint a hunok áradata Krassó megye terjedelmesebb és termékenyebb völgyeit szintazonkép ellepte, miként Erdélyt és a Maros-Tisza-Duna-közének egész területét. Attila fegyverben álló seregét ötszáz ezerre szokták becsülni. Még ennyi népet lehetne venni azokra, kik, mint az aggok, nők, gyermekek és a munkás osztály, a meghódolt s fegyverszolgálatra nem használható bennszülöttekkel otthonukban tartózkodtak, a tartományt őrizték s békés társadalmi életet éltek, a míg Attila a hadak tömegével Pannoniában és Európa nyugatán kalandozott, vagy a keleti és nyugati római birodalmat pusztította. Mert jóllehet, mint Priscus mondja, egész Pannonia Attilaé vala, a hunok törzsfészke azon nyolczvan év alatt, míg bennlaktak és a gótok fejedelmei által legyőztetvén, a Feketetenger mellékeire vissza nem szorítottak, mégis állandóan a Maros-Tisza-Duna-köz és Erdély maradt. Itt a keleti római birodalom tözsomszédságában állott a magyarországi hun uralomnak fundamentuma; ez volt a bevándorolt hun családok tulajdonképeni otthona.

Lehetetlen tehát elgondolnunk, hogy a mintegy félmilliónyi hun nép, mely a tábort nem követé, hanem bizonyára települt életet folytatott, szét ne áradt volna az elfoglalt tartomány mind ama részeiben, a hol megélhetését találta és méneseit, gulyáit, nyájait kövér mezőkön legeltetheté. Ha végig tekintünk Krassó megye helyneveinek lajstromán, a másfélezer éves mult homá-

¹ *Excerpta e Prisci historia. Magyarul Hunfalyvnyál. Ethnographia, 114. l.*

lyából meglepő, szerfölött érdekes fény tör elő, melynek derengő világánál mintha most is látnók Krassó megye üde völgyeiben az eleven, népes hun falvakat. A ma is lélező *Boldur* (=bőséges), *Işgar* (=nedves) és a hajdan létezett Bayaz (=fehér), *Barla* (=bélyeg), *Csokal* (=pánczél) s más hasonló hangzásu helységek neveit maga Vámbéry Ármin jeles orientalistánk is határozottan *hun emlékeknek* mondja, minthogy e nevek a keleti, középpázsiai törökséghez tartoznak és csak a legrégibb időkben származhatnak.¹

Nem is lehet másként; mert okmányilag igazolva van, hogy ezek a krassói helynevek a magyarországi török korszak előtt már léteztek s azokat a honfoglaló ősök régibb századokból a benntalált lakosság révén örökölték át. Valóban a népvándorlási időszak ethnographiai viszonyainak földterítésére sehol sem kínálkozik hazánkban háladosabb munkatér, mint éppen Dél-magyarországon, mely országrész állandóan bevezető csatornája volt az Európában hazát kereső ázsiai népek özönének. A történelemnek és archaeológiának szövetkeznie kellene itt a nyelvtudománnyal, hogy betöltsék valahára az űr, melyet a népvándorláskori adatok hiánya okoz, s helyreigazítsanak a számtalan helytelenségek, melyekkel a többnyire elfogult, ellenséges szellemű vagy éppen tájékozatlan görög és latin kútfők a históriai tudást megzavarták.

A mi a hunok nemzetiségét illeti, ez az éjszak- és közép-ázsiai ural-altáji faj valamennyi ágának keveréke. Nyelvük az ugorból és törökből alakult keveréknyelv, mely túlnyomóan ugor alakzatával, de még bővebb török szókincsével a mai magyar nyelvnek képezi alapépületét. Erre nézve a byzancziak által megőrzött személy-, tárgy- és helynevekben, valamint a nemzeti szokások rajzában több tájékoztatást és valódiságot találunk, mint a régi írók bizonytalan és fantasztikus geo- és ethnographiai előadásában. Az a körülmény, mondja Vámbéry, hogy a hun

¹ Vámbéry Ármin hozzám intézett levele 1891. nov. 17-dikéről.

királynak udvarában »kamosz« (a török kimisz) nevű italt ittak, mint Priscus állítja, többet bizonyít, mint a byzanci geographiák összes lapjai s az újabb tudósok minden okoskodásai. A ki azt a kifogást tenné, hogy a tulajdonnevek idegen nyelvekből is lehetnek átvéve, az szemelől téveszti, hogy ilyen szokás az ó-kor nomádjainál a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, s hogy különösen a törökök csak eredeti török szókat használtak személynevek gyanánt. A hunok török nemzetiségét misem bizonyíthatná jobban, mint a hunok történetében előforduló ilyen tulajdonnevek: Atakam, Akaga, Anaga, Baszikh, Dengizikh, Ellak, Irnak, Mama, Mundzuk, Ojbarsz, Szaragur stb.; vagy az ilyen méltóság- és tárgynevek, mint bokolabra, jugur, kamosz, khakan, tudun stb. Hogy a hunok nem kizárólag törökökből állottak, hanem zászlóik alatt ugor népek, mint zürjének és mordvinok is voltak, az kétségtelen; de hogy a hunok népcsoportjának vezérlő ethnikai eleme ugor lett volna, azt a tudományos kutatások mai eredménye alapján elfogadni többé nem lehet.¹

A hunok kulturájáról s általában a népvándorlási nemzetek művészetének és műizlésének áramlatairól elég bőséges irodalom áll rendelkezésünkre. Hogy csak az újabbakat és kiválóbbakat említsem: Lasteyrie, Baudot, Worsaae, Montélius, Bock, Arneth, Lindenschmit, Wietersheim-Dahn, hazánkban pedig Pulszky, Hampel, Henszlmann és Römer oly világos betekintést nyújtanak a népvándorláskori műveltségi viszonyokba, hogy immár föl kell hagynunk az elavult és téves felfogással, mely a barbár világban nem látott egyebet, hanem csak sötét vadságot s tüzzel-vassal való embertelen pusztítást és felfogatást. Utalva az érdeklődőket a nevezett tudós kutatók jeles szakmunkáira, melyeknek tartalmát reprodukálni feladatom körén kívül esik, elegendő itt csak az egykoru és közélejkorú történelmi kútfőkre hivatkoznom annak feltüntetése, hogy Attila Hunniájában korántsem léteztek oly kétségbeejtő durva állapotok, mintha

¹ Vámbéry: A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben. 80—81. II.

vidékünkről a kulturának minden nyoma végkép elenyészett volna. Kizárja e föltevést magában már azon egy körülmény, miszerint vidékünkön — miként fennebb láttuk — a népek folytonossága soha sem szakadt meg. A rómaiak korából visszamaradt dákok, góthok, géták, szlávok hagyományai minden bizonynyal belevegyültek a hunok korszakába is, melynek sajátos nemzeti motívumait csak fejlesztheté az állandó érintkezés a római birodalommal és a haladottabb nyugati népek műveltségével. Igaz, városokat a hunok nem építettek mert bennlakásuk egész kora magán viseli az ideiglenesség jellegét, mely végleges megállapodásra még nem jutott, hanem további czélok felé törekszik. Attila eszméje volt egyesíteni dinasztíája alatt a barbár népeket és a hunok által a római birodalom ellenében egy barbár nemzetekből álló birodalmat teremteni Európa közepén. Mig e célját el nem érte, hanem évről-évre fegyveres készenlétben tartotta harczosait, indokolva sem volt a városi élet, a béke és polgárosultság alkotása. De azért fapalotáján meszterileg vésett domborművek s ékes tornyok diszlenek. A barbár királyt művelt görög és római államférfiak, uradalmakkal rendelkező gazdag főurak környezik. Priscus el van ragadtatva Attilának fejedelmi komolysága, tekintélye és igazlelkűsége, szerénysége, mérséklete és szülei szeretetének gyöngédsége által. A király egyszerűen, de nagyon tisztán öltözködik, vallásos áhitatot végez, midőn a hunok szokása szerint esküszik és papjaival a jövődőről tanakodik. Kimélettel van a más nemzetiek iránt, sőt főembereit is római hölgyekkel házassítja össze, az idegeket vendégszeretettel halmozza el, felkarolja és annyira megbecsüli a munkás földművelő alattvalókat, a mint azt még egy hódító sem tevé. A távozó római küldöttség drágaságokkal, prémekkel, lovakkal, szőnyegekkel, himzett öltönyökkel ajándékoztatik meg Attila udvarában. S ez mind Hunniában készül; a férfi öltönyök diszítésére szolgáló szövetdarabokat maguk a hun hölgyek himezték arany- és selyemszálakkal. Attila palotája ragyog a sok

arany és ezüst drágaságtól, asztali szerelvényektől, s főemberei is ezüst asztalkészletekkel, arany serlegekkel rendelkeznek. A királyné házat diszszőnyegek, himzett párnák és puha kerevetek ékesítik. A királyi lakban pedig sűrög-forog a sok palotaőrség, pohárnokok, ajtónállók, udvarmesterek, udvarhölgyek. De a köznép is egészen jól találja magát Attila kormányja alatt. Priscusnak beszéli az Attila városában letelepedett görög kereskedő, hogy az ember a hunoknál, ha egyszer a had munkája be van fejezve, gondtalan életet él; a mit kiki a szerencsétől nyert, békével élvezi, senki sem háborgatja, semmi sem zavarja. Drepanius panegyrista 391-ben dicsérőleg említi a hunokról, hogy fegyelemtartók, emberségtudók és mértékletesek. Mindez valóban nem arra mutat, hogy a hun király területén egy minden szelidségtől, műizléstől és kulturérzettől távol álló nyers horda tanyázott volna. Hampel kimutatta, hogy a barbár népek majd mind értettek még az érczművességhez is. Nem éltek ugyan a mi fogalmaink szerinti magas jólétben, de a luxust ismerték. A barbár népek főnökei majdnem mind dúsgazdagok s kincseiket mindig és mindenüvé magukkal hurczolják. Úgy cselekedtek ebben, mint akár a római hadvezérek, kik félművelt világrészekből gazdag zsákmánnyal megrakottan tértek vissza.¹ A hun megszállás — írja Salamon — nem jelent tehát minden esetben rombolást és öldöklést. Az egykoru rómainak nem az a fogalma lehetett a hunról, mi az első rémület befolyása alatt volt Ammianus Marcellinusnak, ki a szemével soha egy hun sem látott, mikor fantasztikus leírásukat közli.²

Attilának 453-ban bekövetkezett titokszerű halála után hat fiára maradt a hunok birtoka. Neveik: Ellák, Denghizikh, Emnedzur, Uzindur, Gheism és Ernák, kik külön helyeken különböző anyáktól születtek és egymástól idegenek valának. Alig hunyta be atyjuk a szemeit, kitört közöttük a versengés. Ellák, a legidősebb és a család feje, kénytelen volt atyja birodalmát mindnyájuk közt egyenlően

¹ Hampel: A nagy-szentmiklósi kincs.

² A hunok és Pannonia. (Századok, 1882. évf. III. f.)

felosztani. Az ekkép megoszlott és meggyengült hunokra rátörtek a *gepidék* Ardarikh királyuk vezetése alatt, ki Jordanis állítása szerint a mai Szepes és Liptó megyék vidékén uralkodott. Szövetkeztek velök germán fajrokonak az osztrogóthok Valemir, Theodemir és Videmir fejedelmeik alatt, kik mint Hermanrikh utódai amazoknak éjszakkéleti szomszédai valának s nemcsak az osztrogóth és germán, hanem a szláv, litván, finn és ugor népekre is kiterjeszték uralmukat. A hunok mellé sorakoztak az alánok, sarmaták és az Attila emlékéhez híven maradt némely germán népségek. A két fél mérkőzése egy Netádnak nevezett folyó, némelyek vélelme szerint a mai Nyitra mellett történt. A szörnyű csatában elesett Attila legidősb fia Ellák is és a hunok legyőzettek. Visszaszorítván Hunniába, a győzelmes gepidék ide is követték őket s innen is kiűzték a hun sereget, mely azon az uton, a hol mintegy nyolczvan évvel ezelőtt beköltözte, távozott a Feketetenger mellékeire. Innen 460 előtt még egyszer megkísérlék visszaszerezni elvesztett magyarországi hazájukat, de ekkor már oly gyengék valának, hogy az osztrogóthok királya Valemir egymaga győzte le őket, mire Jordanis szerint némelyek Scythiába a Dnieper mellékeire huzódtak, mások Ernák és testvérei alatt a mai Dobrudzsában, Bolgárországban és Szerbiában kerestek szállásokat, míg egy részük a rómaiak hadi szolgálatába szegődék. Mikor azonban egy nép oly huzamosan tartózkodik valamely országban, mint a hunok tették a Duna-Tisza- és Marosközön, elvonulásuk soha sem történik úgy, hogy a megszokott és megkedvelt földet valamennyien mindenestől elhagynák. A magyarországi hun birodalom szétmállása után is bizonyára nem egy hun csapatot csábított állandó maradásra és letelepedésre nemcsak a bennlakó népekkel való összerokonulás és a szerzeményhez való természetes ragaszkodás, a jövőnek a kivándorlással együttjáró bizonytalansága, hanem az a körülmény is, hogy a mi alföldünk fölöttébb hasonló talajviszonyok tekintetében az ázsiai síksághoz. Alárendelve bár az új hódítóknak, marad-

tak vissza kétségkívül nagy számmal ural-altáji népek, hunok, a gepidek uralma alá került mai Magyarországban is. A győzők megosztozván Attila birodalmán, Ardarikh a volt Hunniát, vagyis az egész Tisza-Duna- és Marosközt, Erdélyt és az alsótiszai vidéket kapta osztályrészül egész a Szerémségig. A góthok három fejedelme Pannoniában fészkelé be magát, még pedig, mint Jordanis mondja, Theodemir felső Pannoniában a Pelso tó környékén; Valamir alsó Pannoniában a Szávaig; Videmir a kettő között foglalt szállást.¹ Letelepítve itt 457-ben a gepideket, Ardarikh Attila városát választá székhelyéül, mivel Attilához sógorsági kötelek fűzé, ki hugát birván egyik feleségeül, attól Gheism fia született és így a hun király örökre törvényes igényt tarthatott. Ardarikh jó szomszédságot kívánván fenntartani a byzanti birodalommal, nem kért egyebet Marcianus császártól, mint békét és a vitéz férfiakat megillető évi zsoldot. Meg is adta a császár, s ebben részesülnek a gepidek még száz év múlva is.²

A hunok tömegét tehát germán faj váltotta fel Dél-magyarországon. Hunniából *Gepidia* lett. Krassó megye ethnikai arczulata, ha nem is egészen és rögtön, de ezáltal mégis jelentékenyen megváltozott. A kaland- és harczkereső vitézek és családjaik kivonultak; a hun szállások sok szabadságszerető lakosa, kik vonakodtak az egészen heterogén, türelmetlen és kegyetlen germán faj közepette maradni, itt hagyta ezt a tartományt. A Szerémségben is éltek még némi hun maradványok; de azoknak a sorsa keserves lehetett. Ugyanis Ardarikh utóda, Trasericus gepida király, 483 körül Sirmiumba tette át székhelyét, hogy a Dunán-inneni gepidek fejedelmével, Gunderikkal, közelébb szövetséget tarthasson a hatalmaskodó góthok ellen, kik Trasericust megverték és megölték, sőt 487—488 táján a Tisza balpartjára és az alsó Duna mellékeire is behatoltak. A hunok nagyobb része kíván-

¹ *Jordanis*: 50. feje.

² *Hunfalvy*: *Ethnographia*, 123. l.

dorlásának és a gepida-góth harczok viszontagságainak daczára azt kell tehát hinnünk, hogy Krassó megye régi lakossága, mely a hóditó hatalmak változásait immár megszokta és a hódoltság igáját minden hatalom alatt egyformán viselte, vesztetg maradt falvaiban és az időközi változások alatt nem esett egyéb baja a muló szenvedéseknél és heves megrázkódtatásoknál, a minőket mostoha idők fürgetegei maguk után szoktak hagyni. Egyes hun csapatok távozásán és a germán gepidek megszállásán kívül maradt a többi a réginél. Ebben áll a mai Krassó politikai és ethnographiai képe az V. század második felében.

A gepidek 457-től 568-ig, azaz száz tizenegy évig birták Gepidiát. Harczias szellemű vitéz nép valának és gyalogosan hadakoztak. Azon idő alatt, míg itt benn laktanak, négy király uralkodott fölöttük: *Ardarikh*, *Trasericus*, *Turisend* vagy *Torisin* és ennek fia *Kunimund*. Bennlakásuk történetéből a góthok, longobardok és avarok ellen viselt háborúik emléke domborodik ki. A góthok egyik fejedelmének Valamirnak eleste és a másik fejedelemnek Videmirnak Itáliába és Galliába távozása után az egész pannoniai góth nép a harmadik fejedelmet, Theodemirt, ismerte el királyának. Ennek fia Theodorik 474-ben számos góth csapatot Moesiába vezetett át a Dunán, mert Pannonia nem nyujtott nekik elegendő táplálékot. Kiköltözésük után a gepidek legott szemet vetettek a góthok által üresen hagyott tartományra és terjeszkedni kezdének Sirmium felé Pannoniában is. Mint emlitém, Trasericus gepida király 483 körül már nem elégelte meg eredeti székhelyét Attila városában, hanem Sirmiumban telepedett le. Justinianus császár (527—565) nem akarván Pannoniát a gepidek kezére bocsátani, megzabolázásukra a longobardokat kérte segítségül, mely nép már 509 táján Brandenburgból és Csehországból huzódott le Magyarországra s a herulok vezérsege alatt a Tisza felső vidékein lakott. A longobardok fejedelme, *Tato*, csakhamar legyőzte és kiszorította a herulokat, és úgy ő, mint fia és utóda Alboin, 546 táján függetlenül uralkodtak népük fölött, midőn Justinianus követei segítséget kértek tőlük.

A Sirmiumban székelő gepidek királya, Turisend, a Meotis tó mellékein tanyázó kutrigur hunokhoz küldött követiséget és 549-ben 12,000 lovast szerzett tőlük a gepidek birodalmát szüntelen háborgató longobardok ellen. Éveken át folyt a háború gepidek és longobardok között. Végre Turisend fia és utóda, Kunimund, a kutrigurok segítségével legyőzte a rómaiak által is támogatott longobardokat. *Alboin* longobard király megbosszulandó a vereségét, *Bajánnal*, az *avarok* khagánjával szövetkezék, ki Justinianus idejében mintegy 20,000 lovassal jött be Európába s később II. Justinus alatt 565-ben a gepidek keleti szomszédságában telepedett le táborával és népével. *Alboin* szerződést kötött *Bajánnal*, mely szerint győzelem esetére a zsákmány fele s egész *Gepidia* az avaroké leszen. 566-ban ütköztek meg a longobardok által támogatott avarok a gepidekkel. A gepidek a rómaiak által elhagyatva, tökéletesen megverettek s királyuk Kunimund is elesett. A zsákmányul ejtett gepideket kétfelé oszták a győzők. *Baján* elfoglalta *Gepidiát*, azaz a mai Moldvát, Oláhországot, Erdélyt és Magyarország alsótiszai balparti részét.

Ezzel beállott vidékünkön az *avar korszak*.

568-ban *Alboin* Itáliába költöztetette ki a longobardokat, minek következtében Pannonia és a többi Magyarország inkább zálog-, mint örökségképen, az avaroké lőn. Kikötötték ugyan, hogy ha eredménytelenül járnának Olaszországban, Pannoniát kardcsapás nélkül visszakaphassák; de ez persze soha többé meg nem történt. A longobardok kitakarodásával, kik csak 22 évig laktak itt, végkép elvonult a népvándorlás utolsó uralkodó germán népe hazánk területéről. Mert a legyőzött gepidek is részint kivándoroltak, részint megmaradtak ugyan szállásaikon, de az avarok szolgátságában. A kivándorlásban, mint közönségesen történni szokott, csak a gazdagabb, vagyosb gepidek vettek részt; a szegény nép maradt. *Paulus Diaconus* és *Theophylactus* megegyezően írják, hogy az avarok, noha nem voltak a gepidek fajrokonai, kegyelemmel viseltettek irántuk és a bennmaradt szerencsét-

len népet némi falvakban egyesítették, hol szolgai állapotban tartották.¹ Gepideket találunk ugyan hazánk földén még a IX. század végén a magyarok bejövetele táján is, de csak elszórva és minden önállóság nélkül. Nemzet számba többé nem vehetők.

A gepidek műveltségéről azt állítják az archaeologiai tudomány korifeusai, hogy éjszakteleti hazájukból magukkal hozták hazánkba az éjszaki művészet kincseit, s hogy itteni uralmuk alatt nem szűnt meg náluk az ötvösség művészete, mely szoros stírokonságot tüntet fel a Németországban megtelepült jövevények, a frankok, és alemannok, burgundok ötvösműveivel.²

Az *avarok*, a hunok vérrokonai, visszaszerezték tehát a régi Hunniát, és Baján ott ültette fel sátorát, a hol egy évszázaddal előbb Attila fapalotája emelkedett. Innen uralkodott a szlávokon, bolgárokon és a hunok maradványain; innen hívta ki harczra az austrásiai frankokat; innen beszélt oly hangon II. Justinussal, mint egykor Attila Theodosius fiaival.³ Az eltiport Gepidiából most ismét *Hunnia* lett. A Hunnia és Avaria nevet megkülönböztetés nélkül használták az új birodalom területének jelölésére; mert az avarok valósággal hunok voltak. Baján személyi tulajdonairól akkép emlékezik a történelem, hogy hideg számító volt és a siker eszközeit bölcsen tudta használni; népe nagy fejedelemnek tartotta s övéi irányában nagylelkűnek, környezetében felségesnek mutatta magát; művelt jó ízléssel rendelkezett és a fényűzést is meglepő válogatásig vitte, olyannyira, hogy Görögország művészeit bírálta, megvetéssel utasítván vissza egy metszett mű arany ágyat, mint hozzá méltatlant, melyen pedig Konstantinápoly legjobb munkásai dolgoztak. Baján annyira vitte a csínosság utáni kapkodást, hogy magának egészen kész köntösöket küldetett, vagy meg-

¹ *Paulus Diae.* Hist. Long. I, 27; és *Theophyl. Sim.* VI, 10.

² *Hampel*: A nagy-szentmiklósi kincs.

³ *Gibbon*: Decline and Fal of the R. E.; és *Thierry*, id. m. *Hunfalvy* nem fogadja el Attila városát Baján székhelyéül. (Ethnogr. 134. L.)

izente a császárnak, hogy neki kedvére való scytha divatu öltözetet készíttessen római szövetből s azt római szabóval állíttassa ki. Hosszú élete megengedte neki, hogy három római császárral álljon szembe, népét a Duna mellett megtelepítse és csaknem tetőpontján lássa a birodalmat, melyet Európában alapított. Vereségei és a szerencse kegyetlen visszatörölésai daczára az volt ő a hunok második korszakára nézve, a mi Attila az elsőre nézve.¹

Ha Avariáról, melyben a mostani krassói terület feküdt, rövideden érintem mindazt, a mi sorsa volt ennek az országnak Baján és fejedelemutódai alatt: el lesz mondva vele a krassói területnek avar-kori története is. Sokat nem mondhatunk róla; mert ezen időből nagyon gyér és kritikailag nem egészen megbízható tudósításaink vannak hazánk földjéről.

Elsőbben is területünk új lakossága az *avarok* és az avarokkal bevándorolt *szláv* és *bolgár* nép vonják magukra figyelmünket.

Az *avarokról* Menander, Theophanes, Cedrenus, Zonaras és a későbbi Eginhard és Regino közleményei értesítenek bennünket. Ezek szerint az avarok harcias szellemű, vállalkozó és gyakorlott hadi nép valának, kik könnyű lovasságot tartva, nem szerettek várakba szorulni és nem voltak alkalmasak a várvédelemre. Vas vérttel valának biztosítva; mind a közlovas, mind a vezér; sőt ennek lova is vértet viselt. Hájóépítésre longobardok tanították meg az imént még kizárólag lovas avar népet, és az oly gyorsan élte bele magát az új fegyvernembe, hogy tengeri vállalatától sem riadt vissza. A kengyelvassal ellenben az avarok ismertették meg Európát, s e magában véve jelentéktelen eszköz adott nekik módot, hogy zárt lovas oszlopokkal támadjanak.² A hódító háborúkra, melyeket szakadatlanul folytattak, a kincsszomj és a terjeszkedési vágy ösztönzé őket; de van rá adat, hogy

¹ *Thierry*: Attila fiai és utódai történelme.

² *Márki*: A középkor kezdete Magyarországon. (*Századok* 1890. évf. 4. füz.)

a kincsszomj nem vesztegeté meg jellemüket. Az egyik avar király egy mérő aranyért sem adta ki az ifju longobard fejedelmet, kinek védelmet ígért. Egyébként a római birodalom alapjait ők rendítették meg vitézségükkel és pusztító betöréseikkel. Baján 582-ben Sirmiumot, 597-ben Singidunumot s az alsó Duna jobbparti városait foglalta el, hadakat küldött Itáliába és Konstantinápoly alá. Heraclius császár idejében tetőpontján állott az avar hatalom. 630-ban Dalmáciát is elfoglalták. A sokféle népségek közt, melyek Avarországban laktak, mindvégig az avarok maradtak meg uralkodó népek. Több rokontörzsből állottak és országuk elfoglalása után is törzsek szerint szétszórva laktak. A VII. században felhagytak a nomád élettel és kerítéseik vagyis gyűrűik közt nemcsak baromtenyésztéssel foglalkoztak már, hanem valóságos tanyai gazdálkodást is űztek. A szomszéd népekkel, kik különben köztük nem igen érezték magukat biztosaknak, kereskedést folytattak. A fegyverviselő avarok számát Theophylactus 30,000-re teszi, mások sokkal többre. Hitvallásuk szerint hittek Istenben, ki az égben van. Esküjök a kard fölemeléséből s az égre, tűzre, földre és vízre való átkozásból állott. Bálványokat is tartottak, de a keresztények vallását is tisztelték. Baján térdre borult a biblia előtt, azon Istenre esküvén, ki a szent könyvek ígét kijelentette. Papjaik is voltak, kiknek avar nevük »bokolabra«. Ezeknek szabad bejárása volt a khánhoz, sőt a király feleségeinek lakásába is. Nestor szerint az avarok magas termetűek és büszkék valának. Nyelvük, mint a hunoké, a középpázsiai török nyelvekből való. Az avarok nemzetisége is éppen úgy, mint a hunoké, gyakori és sokféle magyarázatok tárgya volt. Az avar nyelvnek, néhány személy-, tárgy- és helynéven kívül, csak kevés nyoma maradt ránk, de ezek is mind a török nemzetiség mellett beszélnek; sőt ezen elnevezések némelyike a szláv népekhez is átment, mert sok olyan ó-szláv szó, melynek etymológiája ismeretlen, török eredetre vezethető vissza.

Az avarok erkölcseiről ránk maradt adatok azt bizonyítják, hogy nem annyira faragatlan fenevadak, mint

inkább fényt, gazdagságot, kényelmet és ékességeket szerető hiu nép valának. Gyönyörködtek a szép öltözetben, arany- és ezüstedényekben. Khánjaik selyem szövetekkel borított és metszett mivű arany kereveteken nyújtózkodtak, melyeket ágy és trón gyanánt használtak. A kerevetek fölé olykor drága kövektől tündöklő mennyezetek vagy kárpitok voltak feszítve. Gondjuk volt rá, hogy a városokkal kötött szerződések alkalmával drága ruhaszöveteket is kössenek ki maguknak. Szerettek vigadni, a nők iránti szeméremérzetet kevésbé ápolták s uri jogokat gyakorlónak alattvalóik nejein és leányain.

Kormányformájukat nem ismerjük. Úgylátszik, hogy volt bizonyos alkotmányuk, mely a khán politikai és hadvezéri hatalmát korlátozta. A khán mellett ugyanis egy ujgur vagy jugur czimű tisztviselő említettetik, mint a nemzet képviselője. A mint ezt a fő khánnál találjuk, akkép lehetett az az összes törzsfőknél.

Említik az avarokról, hogy kegyetlenül bántak el alattvalóikkal, különösen a szlávokkal. A háborúban őket használták előőrsöknek és kémeknek. ütközet idején pedig az első sorba állíták, hogy az ellenség rohamát megtörjék, míg a hátrálókat lándzsával kergették vissza a csatába. Még többet kellett szenvedniök béke idején. A szlávot kiverték házából, neje és leánya az avar ur kényének szolgált és a mellett még súlyos adót is fizetett a khánnak.

A *szlávok* a Volga, Don és Dnieper vidékéről telepedtek előbb az Elba mellékeire, aztán a Duna felé huzódtak le. A VI. század elején Morva- és Csehországban voltak; de onnan még ugyanazon században az alsó Dunára mentek, a honnan szerteszét folytak. Ez a nagy szláv bevándorlás. De a délmagyarországi és illetve a krassói területet nem most szállották meg először szláv népek. Említettem, hogy az alsó Duna és az alsó Tisza mindkét parti tartományában már azelőtt is éltek szétszórtan szláv népfajok. Nevezetesen már a régi Dáciában laktak szlávok, kikkel később a hunok jól bántak. Schafarik szerint, maguk a hunok is telepítettek be munkaképes, szorgalmas, a földműveléshez és iparhoz értő, a huni sereget gabonával ellátó szláv

vokat. Baján szintén hívott be szlávokat az alsó Duna mellékéről, midőn azok a nagy szláv bevándorlás után oda kerültek. Eme újabb szlávjövevényekről, a kik ellen az avarok állítólag kegyetlenkedének, nem éppen hízlegőleg nyilatkozik Procopius. Azt mondja róluk, hogy renyhék voltak és inkább fogyasztottak, mint természetek. Lehet, hogy a lustaságuk miatt nem szerették őket az avarok. Ezek az újabb keletű szlávok fölvetették ugyan a települt élet szokásait és ismerték a mesterségeket is, de nagyon csunya falvakat építettek nagy területen szét-szórt viskókból, mocsarak között, vagy meredek sziklák aljában. A nyomor és rondaság ütött a falvakban tanyát. Életmódjuk s erkölcsaik barbárabbak a benntalált régiebb szlávok erkölcsénél. Az avarokkal jött szlávok nagyobb részében megvolt az asszonyok közössége. Űzték a fetisizmust, a babonát és varázslást. Ellenben a régiebb szláv törzseknek, melyek a rómaiak és góthok kora óta a keresztény eszmékhez is közelébb jutottak, volt fogalmuk egy legfőbb értelemről, a dolgok és emberek kormányzójáról; nem hitték, hogy a világot a végzet kormányozza. Más szláv törzsek két istenséget ismertek el: a fejelet, minden jónak forrását, és a feketét, a rossznak forrását. De csak a fekete istennek voltak templomai. A fejér istennel, ki senkinek sem ártott, keveset gondoltak. Általában állatok bőreivel és fekete szövettel öltözködtek, és ez utóbbinak festéséhez asszonyaik jól értettek. Némely törzsek még a testüket is festették. Élelmük husból, kölesből és tejből állott. Barátjai valának a mulatságnak és az idegeneket vendégszeretően fogadták. Mäskülönben erőszakosak és kegyetlenek voltak. A szláv katona hajdon fővel, meztelen mellel, oldalán hosszú karddal, kezében egy csomó nyilvesszővel, melynek vasa méregbe volt mártva, félelmes látványt nyujtott. Taktikája a lesbeállítás és a szétszórt csoportokban való harczolás.

Az avarok *bolgár* alattvalói 558-ban hódoltak meg a khagánnak. De laktak itt bolgárok már azelőtt is; mert 487-ben Theodorikh osztrogóth király egy bolgár csapatot vert ki a mostani délmagyarországi területről. Az

újabban bevándorolt hun-bolgár nép tehát csak elődeinek nyomába lépett, midőn az avar khagán birodalmában helyet foglalt. Azonban a bolgárok csak szövetségesei valának az avaroknak és a khagán hegemoniája alatt megtartották saját fejedelmeiket. Mint szövetségeseik harcoltak 600-ban a Tisza melletti hadjáratban a római hadvezér ellen. Az avarokkal Baján haláláig jó egyetértésben éltek, de 630 táján erős háború támadt köztük a hatalom miatt. Az avarok győztek és Fredegarius szerint 9000 bolgárt üztek ki tartományukból feleségestül, a mi mintegy 20,000-nyi lélekszámot teszen. Azt hiszem, hogy ezzel az alkalommal túlnyomó részük eltűnt Délmagyarországból. Sem a bolgárok történetirója Jireček, sem a mi jeles hazai ethnographusunk, Hunfalvy, nem találja többé csoportjaikat déli vidékünkön. Mivel azonban a bolgárok tényleg bennlaktak Délmagyarország egyes vidékein még a magyarok honfoglalásakor is: ebből az következik, hogy a VII. század második felében mégis kellett itt valaminek történnie, a mi ezt a népet itt egy időre ismét lábra állította és újabb beköltözés által megerősítette. Theophanesre hivatkozva Engel a régi Pannónia és Bulgária történetében s utána Schafarik és Dümmler csakugyan állítják, hogy *Kubrát* bolgár fejedelem egyik fia a Tisza és Maros mellékein telepedett le, sőt az ott lakó szlávokon uralkodott is. Hunfalvy ellenvéleménye daczára Theophanes ugylátszik igazat mondott. Csakhogy ez a bolgár uralom rövid életű lehetett és éppen nem vált Avarországnak valami nagy előmenetelére. Theophanes és Zonaras nagyon vadaknak, utálatosaknak és piszkosaknak ecsetelik őket. Vallás gyanánt babonás pompával üzték a samanizmust, valami perzsa istentiszteletet, és varázslóiak görcsös rángatózásokkal idézték fel a sötétség szellemeit. A bolgárok kegyetlenségét jellemzi, hogy senki sem juthatott náluk parancsnokságra, míg ellenséget nem ölt. Hadban az ijón kívül pányvát használtak, melyet ügyesen tudtak az ellenség nyakára hurokolni. A római birodalmat nagyon sanyargatták; azért a görög krónikások átkozódva beszélnek a hun-bolgárok-

ról. Minket itt annyiban érdekelnek, mert a magyar honalapítás után ismét találkozunk velük.

Midőn tehát az avarok megszállják a délmagyarországi tájakat, az itt tanyázó népvegyülék már sokkal mozgalmasabb és sokkal színesebb képet mutat, mint az előző századokban. Laktak tehát most a mi területünkön: *avarok*, *régibb dak-római* és *újabb szlávok*, némi *hun* csoportok, *régibb gepida* és *góth* maradványok és ezek közt *bolgárok*. A két főelem természetesen az avarszláv volt, nemcsak Magyarország délkeletén és a mostani Krassó területén, hanem egész Pannoniában és Erdélyben, sőt azok határain túl is, a meddig az avar uralom elhatott. Avarok és szlávok özönlöttek el nemcsak a rómaiak magyarországi birtokait, hanem azon terrenumokat is, melyeken az apróbb nemzetiségek laktak. Ez utóbbiak vagy kipusztultak teljesen, vagy beolvadtak lassankint a nagy avar és szláv áradatba. Ez borította el az alföldet déli szélétől Pozsonyig, sőt onnan a bajor határig, és szláv telepedők lepték el hazánkat az erdélyi határhegyektől Styriáig, sőt azon túl Tirolig. De az avarszláv megszállás nem volt oly efemer, mint a hun, góth és osztrogóth vagy a longobard-gepida uralom; hanem tartott egy harmad ezredéig, 568-tól közel a 900-dik évig vagyis 330 esztendeig, a magyarok letelepedéseig. *A keresztény időszámitás óta ez volt nálunk nemcsak a legtartósabb megszállás, hanem a legegységesebb államalapítás is.*¹

Hajdankori írók, nevezetesen Eginhárd,² a névtelen szász annalista³ és a szent-galleni szerzetes⁴ azt állítják, hogy az avarok, midőn a két Pannoniában és a régi Dáciában szállásokat foglaltak, ezen új telepeiken hatalmas töltésekkel, földkerítésekkel, sánczkörökkel erősítették

¹ *Salamon*: Alsó-Pannonia a góth és longobard megszállás alatt. (Századok, 1882. I. f.)

² *Rerum Francicarum* lib. XXV. c. 90.

³ *Echard György*: *Collectio Historicorum medii aevi*. Tom. I. p. 158.

Vita Car. M. Lib. II. c. 2.

meg magukat, melyek »hring«- vagy »ring«-eknek nevez-
 tetnek. A szent-galleni szerzetes egy a Nagy Károly sere-
 gében szolgált Adalbert nevű katonának tudósítását írja
 le, ki az avarok ellen harczolt és az avar ringeket saját
 szemével látta. Elbeszélése szerint az avarok országa
 kilencz kerítés által volt megerősítve. »Egy-egy kerítés
 akkora volt, a mekkora távolság van Zürichtől Konstanzig.
 Minden kerítés tölgy, bükk vagy fenyő czölöpök közt
 husz láb széles és husz láb magas töltés, kőből és agyag-
 ból, tartós gyeppel burkolva. A kerítésen belül a falvak
 és lakások úgy vannak elhelyezve, hogy egyiktől a mási-
 kig meghallani az emberi szót. A kivihatatlan kőfalakon
 pedig, szemközt az épületekkel, kapuk valának, a melye-
 ken kívülről befelé járhattak. A második kerítéstől, mely
 úgy volt építve mint az első, tiz német vagy negyven
 olasz mértföldnyire volt a harmadik — és így tovább egész
 a kilenczedikig, ámbár mind nem egyenlő nagyságuk.
 A kerítések között a birtokok és lakások (possessiones
 et habitacula) mindenfelé úgy voltak elrendezve, hogy
 trombitaszóval adhattak jelt egymásnak. Ezekbe a keri-
 tésekbe gyűjtötték az avarok a nyugati népek elrablott
 kincseit.«

Nagy Károly harczosának ez az elbeszélése szem-
 látomást magán viseli az obsitos katonák leleményes nagy-
 zását. Az egészről csak maga a tény érdemel hitelt, hogy
az avarok a keleti népek szokása szerint földsánczokkal
erősítették meg hadi állásaikat. Fagerendákat és köveket
 csak hegyes, erdős vidéken használhattak volna, ott pedig
 a természetes védelmi eszközök fölöslegessékké tették a
 földhányásokat, melyeknek csak sík vidéken van straté-
 giai értelmük. Ha továbbá a kerítésen belül a falvak és
 lakások úgy voltak elhelyezve, hogy egyiktől a másikig
 elhallatszott az emberi szó: mikép egyeztethető ez össze
 a szent-galleni krónikásnak ama állításával, mely szerint
 az egyik kerítés a másiktól tiz német, vagy negyven olasz
 mértföldnyire esett? Ilyen távolságra nem hallani sem
 trombitaharsogást, sem emberi szót.

Azonban tény, hogy a népköltözések századaiból

elpusztíthatatlan földhányások, hosszú vonalakra elhuzódó védelmi sáncztöltések maradtak ránk. A Tisza-Duna-Maros-közön van egy ilyen sánczvonallal — miként fennebb említém — a kanizsai révtől a csanádi Maros-partig. A másik földhányást beljebb találjuk, mely a Tisza-jobbparti sánczvonallal folytatásaképp jelentkezik és keletéjszaki irányban Arad felé halad, Partos, Kárán (Mercyfalva) és Kis-Becs-kerek érintésével. Arad fölött éjszakkéleti irányban Simánd felé huzódik ez az ősi sánczvonallal. Az alsó Dunától szintén két vonallal indul ki; a keleti vonallal a Karas torkolatánál kezdődik és Versecztől nyugatra Oláh-Sztamora felé irányul; a nyugati vonallal Vatinánál veszi kezdetét s Temesvár felé, onnan éjszakkéleti irányban Csernegyház, Pisk és Máslak felé huzódik, hol Arad és Lippa közt éri el a Marost. *A mai Krassóba, vagyis Krassó megye hegyes területére nem nyúlnak be ezek a földből készült védő-munkák; mert a hegyvidéken nem is volt szükség mesterséges földhányásokra.* Mindazonáltal érintem e föld-sánczokat is, mivel az egyik dunai vonallal keresztül megy azon a területen, mely a középkorban a régi Krassó megye tartozandóságát képezte.

A sánczokat sokan *avar sánczoknak* tartják. Griselini Ferencz a Temesi Bánság történetírója volt az első ki 1780-ban az irodalomba is bevitte ezt az állítást. Okoskodását arra alapítá, hogy nincs egyetlen régi író, ki e sánczokat a rómaiaktól eredőknek bizonyítaná, a mint a Griselini előtti irodalom föltételezte volt, midőn Hadriánnak, Aureliánnak, vagy Trajának tulajdonítá azokat. E negatív érvelésen kívül nincs egyéb bizonyítéka Griselininek, mint a már említett szent-galleni barát, Eginhárd és a szász névtelen. Daczára a Griselini állításának Mannert, Marsigli, Hohenhausen és mások e vallumok római eredetét vitatták. A közelmúltban Torma Károly egy tudományos értekezésében bizonyítani törekedett, hogy a délmagyarországi sánczvonallal római földmunkák Traján korából, s hogy azok a római világbirodalom *limeseinek* tekintendők. Goos szerint szintén római határvonallal e töltések, de nem Traján, hanem Hadrián császár idejéből. Grise-

lini után az újabb írók közül legtöbben avar sánczokat látnak a délmagyarországi földhányásokban, sőt Thierry Amadé is avar védelmi műveknek nézi azokat, melyeknek központja a Tisza közelébe esett.

Senki, sem a külföldi, sem a hazai tudósok közül, nem tárgyalta ezt a vitás kérdést oly meggyőző alapos-sággal, mint Krassó megye jeles szülöttje: *Ortvay Tivadar*, ki a hajdankor néma, titokszerű, de mindenesetre óriási vállalatát autoptikus vizsgálatok segélyével magyarázta. Ortvay szerint minden ellentmond a föltevésnek, mintha római hadművek maradványai feküdnének előttünk. *Ellenben minden arra vall, hogy tényleg egy barbár népség alkotmányaival állunk szemben. Mert — ugymond — mind e sánczvonalak, melyek rómaiakul tekintve érthetellenek, barbár művekkül tekintve legott világos értelemmel, félreismerhetetlen czéllal bírnak.* A párhuzamosan haladó vonalak ugyanannyi kör ivszeletei; a délmagyarországi, a bácskai, a dunántúli, a duna-tisza közzi, a Csörszárok és az erdélyi, podóliai és galicziai vonalak egymásnak korrespondeálnak.¹

A lényeges tehát az, hogy barbár földmunkákkal van dolgunk. E földmunkákat részben mindenesetre az avaroknak kell tulajdonítanunk; mert határozottan róluk állítják az egykorúak, hogy ringeket, sáncztöltéseket készítettek. *Azonban ebből nem következik, hogy az avarok előtti barbár népek ne védtek volna magukat hasonló sánczokkal.* Konstatált dolog ugyanis, hogy a népköltözési korszak összes keleti népeinek, melyek Ázsia felől, vagy a Balti- és Feketetenger mellékeiről Európába özönlöttek, szokásuk volt sik területeket földsánczok emelésével megvédeni az ellenség rohamától. *A délmagyarországi sánczvonalak építésében éppen úgy részek lehetett tehát a hunoknak és előttük a többi keleti barbároknak, mint az avaroknak.* Sőt az is kétségtelen, hogy a barbár népek, melyek országrészünkben valaha foglalásokat tettek, a rómaiak után visszamaradt kész erődítményeket

¹ *Dr. Ortvay Tivadar*: Dácia és Moesia területén. (Arch. Értesítő, 1875. évf. 9. sz.)

a saját védelmükre felhasználni tudták, a hol ilyeneket találtak. Így az a még ma is jól felismerhető földhányás, mely Török-Kanizsától Csanádig vezet, eredetileg római országut lehetett, mely Pannoniát a Tiszán át Morisenum városával kapcsolta össze.

A töltések strukturájára nézve meg kell jegyeznem, hogy a délmagyarországi avar sánczoknak nevezett töltések *egyedül csak földből készültek*. Márki Sándor, ki a szent-annai barbár sánczokat megvizsgálta és leírta, azt állítja, hogy a sánczok töltésének külső burkolatát égetett föld képezi, melynek vastagságát 50—60 cm-re tehetni.¹ De famaradványoknak, kemény kő- és mésztömegeknek semmi nyoma a mi barbárkori töltéseinkben. Ezeket tehát nem lehet összeköttetésbe hozni a szent-galleni szerzetes által leírt avar művekkel. Ilyeneket a krónista katonája valahol talán az Ens vidékén, vagy Bajorország határai körül láthatott, de semmi esetre sem a Maros-Duna-közén. Itt csak a *szent-annai* és a *temes-zsadányi* földművekről lehet a valószínűségnél nagyobb biztossággal állítanunk, hogy *avar* alkotmányok; habár ezek sincsenek a szent-galleni szerzetes leírása szerint konstruálva. Avarságukról mégis két fontos adat tanuskodik. Az egyik az, hogy a szent-annai ringnek folytatásában és illetve szomszédságában, Kunágotán, egy Justinianus (527—565) féle aranyat találtak, a mi éppen az avarok idejére esik; a másik pedig az, hogy a délmagyarországi barbár földhányások némelyike körül avar hangzású helyneveket találunk, a mint azt Péch József, a zsadányi avar telepek ismertetője, a Khagán, Baján és Sodán avar nevek példájára, a Szécsány, Murány, Zsadány, Kárány és Hodony helynevekben kimutatta. A többi délvidéki földművek avarságát ezidőszerint még nem vitathatjuk. Le kell tehát mondanunk a délmagyarországi őstöltések *avar* elnevezéséről. Leghelyesebben nevezzük azokat *néprándorlaskori* vagy *barbár* sánczoknak és földkerítéseknek.

A VII. század közepéig folytonos emelkedésben

¹ Arch. Értesítő, 1882.

mutatkozik az avar uralom. A Száván és Dunán túl erőttettek a római birodalmon; éjszaken a Baltitengerig, keleten és nyugaton a Dontól az Ens folyásáig, délen Odeszáig és Sillistriáig parancsoltak. Nevezetes tehát, hogy három évszázados uralmuknak legmagasb delelőpontján sem tudjuk: kik a Bajánnak trónutódai és kik kormányozták ezt a rengeteg birodalmat? Annál kevésbbé ismerjük e hatalmas és életrevaló nemzet belső történetét. Vámbéry állítja — és ez valószínűnek látszik, — hogy a hosszú avar korszak alatt egyes török csapatok is szegődtek az avarokhoz és hunokhoz, mint törzsszrokaik és védelmezőik; mert — ugymond — hadi erény és uralkodói tehetség mindenkor csak a töröknek volt tulajdonsága. Ez az ugor és török keverék képezte tulajdonkép a magyar nép magvát. E mag körül uj ural-altáji jövevények gyülekeztek össze a Kaszitó és a Feketetenger éjszaki vidékéről, még pedig úgy, hogy a nép törzse nyelvi tekintetben megtartotta az ugor-török keveréket, ethnikai tekintetben azonban a három évszázad alatt hozzá csatlakozott törököknek hatásától lassankint átalakult. Az inkább kezdetleges fogalmak megtartották ugor, a tovahaladó művelődés kifejezései pedig török nyelvjellemöket.¹

A VIII. század második felében kél fel az avarok romlásának balcsillagzata. Belső meghasonlás, a törzsfőnökök viszálykodása emészthette Avarország erejét. 782-ben kénytelenek követeket küldeni a frankok királyához, Nagy Károlyhoz, hogy békében maradhassanak tőle, ki nemcsak a longobardokat győzte le, de Bajorországot is hatalmába ejtván, Avaria határaihoz férkőzött. Azonban a nyert békét ők maguk szegik meg, midőn a bajorokkal a frankok ellen szövetkeznek. Nagy Károly 791-ben rátört az avar birodalomra és elfoglalta azt a Rába torkolatáig. 795-ben fiát Pipint küldé a hadjárat folytatására, ki alsó Pannoniát vette el, majd a Dunán is átkelve, az avaro-

¹ Vámbéry felolvasása a M. Tud. Akadémia 1894. évi nagygyűlésén.

kat a Tisza balpartjára szorítá és ottani fővárosukat (a mai Nagy-Szentmiklóst vagy Csanádot) hatalmába ejtette. »Hány útközetet vívtak — írja Eginhard — mennyi vért ontottak: mutatja a minden lakostul üres Pannónia és azon helynek, a hol a khágán széke volt, olyan pusztulása, hogy még nyoma sincs emberi laknak. Ebben a háborúban az avaroknak összes nemessége elveszett; az annyi idő alatt gyűjtött kincsek mind zsákmánynya lettek.¹ Egy kincsüket azonban nem veheték el az ellenség: nyelvüket és faji jellegüket. A hat évig tartott frank-avar háborúnak 803-ban lett vége. Az avarok meghódoltak Nagy Károly főhatóságának s fejedelmeik megkeresztelkedtek, habár azért többen közülök életüket veszték. Legjobb dolguk lehetett a frankokkal szövetkezett szlávoknak, kiket a hódító bizonyára előnyökben és oltalomban részesített. A krassói szláv helynevek fennmaradása és a következő századokra átöröklése bizonyítja, hogy a frankok uralkodásának korában a szláv lakosság szerfölött kiterjedhetett ezeken a részekben, lassankint és észrevétlenül, mint Hunfalvy mondja. Bukásuk után az avarok frank bánok örökdedése alá helyeztettek. Megaláztatásukat sokan, tán a fegyverfogható nemzedék, nem tudták elviselni, s törzsenkint megoszolva, részint félrevonultak Magyarországnak a frank hadjárat alatt néptelenné lett egyes vidékeire, nevezetesen a Fertő mellékeire, részint kivándoroltak a moesiai Bulgáriába, hol Krumus bolgár királynak Konstantinápoly ellen intézett 814-dik évi hadjáratában vitézül harczoltak.

A frankok uralkodása, mely mintegy fél századot tölt be, maradandóbb emlék nélkül múlt el a Duna-Tisza-és Erdély közén. Ez az országrész a frank uralkodás idején oly ismeretlen — mondja Hunfalvy — mint akár Herodotos korában.² Az avarok után néhány évtizedig nem támadt a régi Dáciában semmi olyas hatalom, mely független fejedelmi széket alapított vagy létét a határos

¹ Id. m. XIII.

² Hunfalvy: Ethnographia

népekkel megérezttette volna. Egyedül Glád fejedelemsége az, mely kevésbé a magyarok bejövetele előtt konszolidálta magát és históriai nyomokat hagyott. Bizvást elfogadhatjuk, hogy ekkor már a keresztény vallás is behatolt az itteni vegyes népek közé, bár nincs rá adatunk, hogy keresztény hittérítők működtek volna e tartományban. Szinte lehetetlen elgondolni, hogy akkor, midőn fél-századdal a honfoglalás előtt Pécs és Nyitrán keresztény püspökségek léteztek, a Dráva-Száva vidékei pedig azonképen keresztények; midőn az alsó-dunai tartományokban is szervezett keresztény egyházak állottak már fenn, — hogy ekkor csak a Tisza-Duna-Maros-köz zárkozhatott volna el teljesen Krisztus tanítása és a keresztény erkölcsök elől. Azt tartom tehát, hogy a magyar honfoglalás nem találta egészen pogálynak és vadnak Délmagyarország lakosságát.

II.

A HONFOGLALÁS KORA DÉLMAGYAR- ORSZÁGON.

Mikor a magyarok Kr. u. 895-ben Árpád vezérlete alatt lebediai és etelközi hazájukból a mai Magyarország határára érkeztek, itt a Viddinből jött *Glád* bolgár fejedelem uralkodott ama vidéken, mely a Maros vizétől Orsova váráig vagyón.¹

Glád bejövetele a frank uralom megszűntével, 860—870 táján történhetett.

Elei, a Kubrát-fiak, hajdan a Tisza-Maros-közön vezérkedének és az avarok uralma alatt Baján király vazallusai valának. A Baján halála után támadt avar-bolgár háborúban 630 táján elvesztették délmagyarországi fejedelemségüket és kimenekültek a bolgár királyok oltalma alá, hol a nagy népvándorlás óta a VII. század végeig — mint már említettük — sűrű rajokban telepedtek szlávok és azontúl is folyton csatlakoztak a régi szláv szállásokhoz újabb jövevények.² Kétszáz esztendeig Bolgárországnak szolgálva, Nagy Károly délmagyarországi uralma megszűntével, végre új alkalom kínálkozott e családnak visszatérni elhagyott délmagyarországi birtokaiba. A bolgár udvar pártfogására támaszkodva, vette át most Glád, a Kubrátok e vállalkozó szellemű kései ivadéka, nagyapai örökségét Délmagyarország uratlan földjén.

¹ *Anonymus*, c. 11.

² *Jireček*: Bolgárok története. — *Safarik*: Összegyűjtött munkái. — *Drinov*: A Balkán-félsziget szláv telepeiről.

A Bolgárországba kivándorolt ural-altáji csapatok, hun maradványok és avarok segítségével viszi keresztül Glád ezt a birtokbavételt Délmagyarországon. Régi emlékek, nemzedékről nemzedékre áteredő hagyományok ösztönzik a népeket, hogy egy arra termett férfiú vezérlete alatt visszatérjenek törzsrókaikhoz, az elvesztett hazába. Csatlakoznak hozzájuk harczkedvelő és szerencsét kereső bolgárok is, mint szintén fajrokonok, kik már Baján idejében harczoltak a mai Torontál és Temes síkjain Priscus keletrómai vezér ellen, s kiket most a Balkán aljában nagyon felszaporodott szlávság szorított ki lakhelyeikből.

Magát a kort a népek mozgólódása jellemzi. Igyekeznek csoportosulni és igényeiknek megfelelőbben elhelyezkedni. Glád szemei előtt vonzó példák lebegnek. Ott volt Felső-Magyarországon a Szvatopluk fejedelem-sége, Szalavárában és Sziszekén szintén egy-egy szláv fejedelem széke.

Délmagyarországot ez időben szlávok, hun és avar népcsoportok lakják. Egyesült állami szervezet nem létezik köztük; csak a törzsi kötelék, a vérbeli és nyelvi összetartozás egyesíti őket vidékenként, a hol éppen megélhetésüket találják. De az elmúlt háborús idők pusztításai és a nagyszámu kiköltözések után sok még a lakatlan, gazdátlan föld, a hol ember és nyáj könnyű szerrel fenntarthatja magát. Midőn tehát Glád, a viddini herczeg, a saját véreihez jön és olyan hadi népek kísérik, kik a bennlakókban rokonaikat látják: ez a birtokbavétel nem lehetett ellenséges hódítás, mint a külföldi kútfők és némely hazai krónikáink feltüntetik, hanem inkább szívesen fogadott békés bevonulás, melyet hihetőleg maga a délmagyarországi lakosság készített elő. Glád vezért, a gazdag főurat, ki a bolgár király pártfogásával dicsekedhetett, annál szívesebben fogadják Délmagyarország keverék népei, mert az avar birodalom elenyészte és a frankok elvonulása után szükségük van egy tekintélyes főnökre, ki a védelem nélkül maradt tartomány megzavart közviszonyait rendbehozza, a lakosság hadi erejét szervezze s a lakosság életét és vagyonát külérőszak ellen biztosítsa.

Glád személyiségének történelmi hitelességét nemcsak a forrásművek, de több olyan délvidéki helynév is bizonyítja, melyek a legrégibb időkől maradtak reánk. Kétségszövegbevonhatatlan igazság, hogy a legtöbb helynév személynévből lett. Glád nevét pedig több délmagyarországi helynévben találjuk. Emlékét őrzi többi közt Torontál megyében az immár kiszáritott *Gládszka* (most Galaczka) folyó, és a partján épült hajdani *Glád-vára*, hol a hatalmas vezérnek egyik törzsfészke volt, környezve minden oldalról beláthatatlan terjedelmű mezőségek és gazdag termőföldek által.¹ Glád nevét látszik viselni Krassóban a *Gládna* falu és a *Galádna* patak,² a krassói és arad-megyei *Kladora* (Gládova),³ Temesben *Gilád* (Glád) községe,⁴ Aradban a *Valea Gladu*,⁵ s az Arad és Győrök közt fekvő *Geled*, mely utóbb Gyelidre változott.⁶

Glád még fiatal, erőteljes, tevékeny férfikorában

¹ *Glád vára* 1551. évi szeptemberben Szokoli Mohamed ruméliai beglerbég kezébe került. A magyar erősséget, mely a régi pogányvár sánczai fölött alkalmasint a XV—XVI. században épült, Tinódi is megénekelte. A törökök alatt mindinkább pusztulván, 1701-ben, a károliczi béke követelményeinek értelmében, gf. Octingen Farkas császári meghatalmazott által teljesen lebontatott (L. *Szentkláray J.*: A becskerekai vár.)

² Furdia, Fanzest, Lunkány és Zold közt, Krassó megye éjszakkéleti részében. Bizonyos időben majd Temes, majd Hunyad vármegyékhez tartozott. Ha Pesty szerint nem létezett is e falu a XIV. században, a helynév maga már régesrégóta létezett. A községek ugyanis vagy a birtokos földesurnak nevét vették föl és viszont; vagy arról a határról nevezték magukat, melyen épültek; vagy a hegyek, folyók, erdők, mocsarak névén neveztettek, melyek a közeliükben találtnak. Így Gládna a Galádna patakról, mely pedig Pesty tanúsága szerint Ikus falunak egy 1364. évi határjárásában már említettik. (*Krassó vármegye története*, II. köt. I. r. 180. l.)

³ A pápai tizedjegyzék 1332—7-ben Galodvának írja e helynevet. *Ortvay* szerint Aradban hajdan *öt* Kladova létezett. (Magyarorsz. egyh. földleírása, II. r. 399. l.) A krassói Kladovát 1453-ban Hunyady János is bírta V. László adományából. (*Márki*: Arad várm. tört. 54. l.; *Pesty*: Krassó várm. tört. II. k. I. r. 255. l.)

⁴ Csákvár mellett.

⁵ Tótváradtól északnyugatra. (*Márki*, id. m.)

⁶ 1471—1561 közt Arad és Győrök között. (U. o.)

vette át Délmagyarország igazgatását. Erre vall a körülmény, hogy rövid idő alatt újból organizálta tartományát, fegyverfogható népét képessé tette a hadi szolgálatra, várakat épített, községeket telepített, rendet és fegyelmet tartott fenn a békés munkára és népe jólétének szilárdítására.

Ezeket tekintetbe véve, Glád születését hozzávetőleg a 835—840. évekre tehetjük. Ez Omortag és a Preszjam fiai bolgár királyok idejére esik, midőn leghatalmasabb elődjük, Krumus fejedelem, Bulgáriát a Haemustól az erdélyi Kárpátokig kiterjeszté s Kelet-Bulgárián kívül a byzanti tartományokat is egész Konstantinápolyig birodalmához kapcsolá. Hihető, hogy más előkelő bolgár és szláv ifjakkal együtt Glád is Konstantinápolyban nevelkedett, hol a Leo görög császárral kötött 30 évi fegyverszünet alatt nagyon sok balkán-vidéki előkelő fiatal ember állott byzantinus szolgálatban s Photius és más jeles görögök iskolákat tartottak fenn.¹

850 körül a harczias Boris fejedelem örökölte a bolgár trónt. Háborúi III. Mihály görög császárral ismeretesek. Mikor a hadjáratból visszatért s alattvalóit a keresztény hitnek megnyerni akarta, erős ellentállásra talált a pogánysághoz hű maradt bolgárok részéről. Boris megbuktatására forradalom tört ki, mely azonban 863 táján a lázadók tökéletes verésével végződött. Közel esik a föltevés, hogy Glád és családja hűen segíté a királyt trónja megtartásában s hogy e szolgálatokat jutalmazá Boris az ő pártfogásával és a maros-duna-tiszaközi föld átengedésével. Tény, hogy Glád ezt a tartományt a bolgár király pártfogása mellett 32 éven át háborítatlanul kormányozta egész a magyarok bejöveteléig, fenntartván szüntelen az összeköttetést a bolgár uralkodókkal. Székelyföldül országa legfontosabb hadászati pontját, Marosvárt választá, hol utódait is találjuk s hol a rómaiak óta minden századokon át e tartomány uralkodói székeltek.

De milyen volt ekkor Magyarország délkeleti részé-

¹ Jireček: A bolgárok története. 142—143. l.

nek ethnographiai képe? A IX. század végén a Tisza és Igfon erdő, a Maros és Szamos közt úgynevezett kozár népek lakoztak Mén-Marót fejedelemsége alatt.¹ Szlávok és hun-avar töredékek éltek tömegesen Biharban, a Sebes-Köröstől délre Aradig és azontúl lejjebb, továbbá az Ördögárkától keletre Erdély felé bizonytalan határokig.² Igriczek laktak a mai Aradmegye északi részén, a Fekete-Körösbe ömlő Tőz vidékén is.³ Erdélyben, ha a Biborbanszületett Konstantin tudósításán eligazodhatunk, uraltáji elemekkel, szlávokkal és kozárokkal vegyest bessenyő népek laktak, tulajdon egyesítő főhatalom nélkül. Neveik közt feltetszők a Gyla vagy Gyula, Giaze vagy Géza és a Vata vagy Bata, melyek a turkok földjétől négynapi járásnyira levő Erdélyre mutatnak.⁴ A Duna-Tisza-közön, hol azelőtt kvádok és jazygek, a hunok után pedig germán népek, úgymint vandálok, herulok és longobardok lakozának, a honfoglalás idején egyes, államot nem képező szláv törzsek tanyáztak délen és északon egy-egy szomszéd nagyobb hatalomnak befolyása alatt. *E népektől körülvéve a mai Csongrádmegye délnyugatán, Csanádban, Aradmegye némely részén, továbbá a mai Torontál-, Temes- és Krassó-Szőrény megyék egész területén le Orsováig terült el Glád országa.* Népe, a szlávok szokása szerint, apró törzsekben élt a Tisza, Maros, Temes és Bega érdős, mocsaras helyein s földműveléssel, halászat-tal és vadászattal foglalkozék. »Mindegyik törzsnek egy kis fészke volt, rendesen körülárkolt, négyszegletű vagy kerek földvár, nyelvükön »grád«, a melybe csak egy kapu vezetett. Ide hordták veszély idején értékesebb holmijukat, ide gyűltek össze, hogy ügyeiket elintézzék.«⁵

Ez volt körülbelül hazánk déli vidékein a nép-

¹ Pauler Gy.: A magyarok megtelepedéséről (*Századok*, 1877. 390. l.).

² Márki: Arad vármegye története, I. r. 47. l.

³ U. o. 48. l.

⁴ Hunfalvy P.: Magyarország Ethnographiája, 353—355. l.

⁵ Pauler: A magyar nemzet története az árpád-házi királyok alatt, 4. l.

rajzi alakulat, midőn a magyarok a mai Oroszországból, a Don és Dnieper közt elterült Lebediából, a bessenyők túlhatalmas és harcziás nemzete által kiszorítottván, a mai Galiciától keletre, a Dniestertől éjszakra és a Dniepertől nyugatra fekvő Etelközben (Etelkuzu) vagyis a Dnieszter folyam közében rövid időre még egyszer megállapodtak, mielőtt Magyarországba bejöttek volna. Etelközben választák a magyar nemzet nevei Árpádot közös fejedelmükké. A lebediai vereség 889-ben történt, mire kevéssel azután, talán 890-ben, Árpád megválasztása következett. De a bessenyők Etelközben sem hagyták békében a magyarokat. Symeon bolgár királylyal szövetségben megrohanták Árpád népét s kényszeríték kivonulni a csak imént szerzett tartományból. A magyarok etelközi veresége 895-ben nyáron vagy kora ősszel történt. S ekkor, hogy a telet biztos szállásokon tölthessék, azonnal neki indultak a mai Magyarországnak, melyet már előbbeni hadjárataikból mint alkalmas földet ismertek. Magyarország határára a legdöntőbb érvelések szerint 895-ben késő ősszel érkezhettek, a honfoglalást pedig 896-ban tavasszal kezdék meg, mely évben Arnulf császár már intézkedéseket tőn Pannoniának védelmére.¹

A magyarok bevándorlását nehéz úgy képzelnünk, hogy az egész nemzet — mely hét törzse vagy széke szerint, mindenik az ő külön vajdájának vezetése alatt, hét hadtestben mintegy 20,000 lovasból és az aggastyánokkal, nőkkel és gyermekekkel együtt körülbelül 100,000 lélekből állott,² — ugyanazon egy uton, egyszerre és egy ponton tört volna be új hazájába. Biborbanszületett Konstantin császár adatait szemelött tartva,³ a bolgárok a Duna felől, a bessenyők a Dnieper felől rohanták meg Etelközt, mely Pauler szabatos meghatározása szerint magában foglalhatta Podolia délkeleti, Kiew délnyugati

¹ Pauler Gy: Lebedia, Etelköz, millenárium. (Századok, 1880. évf. I. füzet.)

² Pauler: A magyar nemzet története az árpád-házi királyok alatt, és Ibn Duszta (gr. Kuun Géza: Akad. Ért. 1893. 176. l.).

³ De admin. imper. cap. 38—40.

részét, Moldva lapályos vidékeit, Bessarábiát és Kher-sont.¹ Egy ilyen kiterjedésű tartomány körülfolyma a mai Magyarország keleti határait csaknem egészen, kezdve a Beskidáktól a Kárpát-vonal egész hosszában, annak legdélibb csucsáig. A Dnieper és a Duna felől egyaránt erősen szorított magyarságnak tehát három visszavonulási vonal állott rendelkezésére, melyek mindenike Magyarországra vezetett, s melyeken elegendő fedezettel megoszolva, így nemcsak a visszavonulás történhetett könnyebben és gyorsabban az üldöző ellenség elől, de hadászati tekintetből az új ország elfoglalása is a siker nagyobb kilátásával mehetett végbe.

Igy tehát Etelközből a megvert és megriasztott magyarságnak zöme Arpád vezérlete alatt a Dniester folyó mentében huzódott vissza nyugat felé és a Kárpát hegyláncz legkeskenyebb pontján, a vereczkei szoroson szállott le Munkácsnál a tiszai síkságra. A magyaroknak egy másik csapatját Tuhutum a radnai és borgói szoroson Erdélybe, a Szamos völgyébe vezette. Egy harmadik csapatról állhat az, mit Roesler is említ, hogy a Symeon által megvert magyarok nyugatra, a mai Kis-Oláhországba menekültek, onnan a bolgárokat ismét megrohanták, de megverettek, és végre a Vaskapun át délről éjszakra menve, Orsovánál jöttek be a tizántúli rónaságra vagyis a mai délmagyarországi részekre.² Ez a kombinált betörés éjszakkeletről, keletről és dél felől a Thuróczy és Kézai előadásában, a bécsi képes, a budai és pozsonyi krónikákban is említettén, bizonyára a nem-

¹ *Századok*, 1880. évf. I. füz.

² *Pauler*: *Századok*, 1880. évf. I. füz. — Orsovánál játszódott le a »*Pannonica Legenda*«-nak azon jelenete, midőn Method szláv apostol a magyarok táborába jött a »rex Ungorum«, vagyis a magyar vezér látogatására, »ki, mint urhoz illő, becsülettel, ünnepélyesen és örömmel fogadta, és mikép ilyen férfiaknak beszélni illik, beszélt vele, és megszeretvén őt, csókokkal és nagy ajándékokkal elbocsátá, mondván neki: emlékezz rólam tisztelendő atya mindig szent imáidban.« A kronológiára nézve azonban 9 évi hézag mutatkozik: a 884 és 895 évek közt. Hozzá szolt e vitás kérdéshez *Pauler* és *Botka*.

zet őshagyományából veszi eredetét. Semmi okunk sincs elvetni azt, miután az ellenkező be nem bizonyítható. A krónikák adatait a bevándorló magyarok eljárásának észszerűsége, a czélszerű hadi tekintetek és a kínáló topographiai helyzet legalább is valószínűekké teszik.

Anonymus szerint a beköltözött magyarok az országnak csak róna és halmos vidékeit szállották meg. Lovasok lévén, mint kortársuk bölcs Leo mondja, nagyszámú ló, kancza, tehén, birka kíséretében jöttek. Ezek élelmezésére Ibn Duszta értesítése szerint sátraikkal a legelők bősége után egyik helyről a másikra költöztek, hol a síkság és halmos vidék a lovas életmódra alkalmasnak látszott.

A honfoglalás sorrendjét nem jelölik meg forrásaink; csak a törzsek szállásairól értesítenek. Szoárd, Kadocsa és Bátha Magyar-Kanizsáról az ősrégi rendes réven kelnek át a Tiszán s a Csesztőreg vagyis a Marosból kiszakadó Aranka folyó mellett ütik fel táborukat. Árpád fia, Zsolt, Mén-Maróth bihari szláv fejedelem ellen nyomul s elveszi tőle a Tiszától Erdélyig és a Marostól eleve a Szamosig, később a Körösig terjedő földet. Veleek vezér Zaránd felé tör és a Fehér Körös vidékét foglalja el. Ond a mai Csongrádban helyezkedik el a Tiszától a Botvatóig, a Körtyélytótól az alpári homokig. Egy másik magyar törzs a Duna-Tisza közé ékei magát s elveszi Titelt és Szlankament. A Kis-Oláhország felől az alsó Dunán beözönlő törzs, nem tudni melyik, mindenekelőtt az útjában talált Orsovát veszi meg, majd feljebb haladva valószínűleg Palánkánál, a korábbi századokban számos hadaktól taposott klasszikus talajon állapodik meg. Tuhutum Erdélyben a Szamos, Almás és Kapus folyók vidékét tartja elfoglalva egész a Marosig, — a Maros bejárait pedig Bulcs őrzi.¹

Csak Glád vezér tartja még magát a Maros-Tisza-Duna-közében, bekerítve minden oldalról az előretörő magyarságnak napról-napra szűkebbre szoruló gyűrűzete

¹ V. ö. *Pauler*: A magyarok megtelepedéséről, id. h. — *Márki*: Arad megye története, 53—55. l.

által. Mén-Maróth veresége,¹ Zsolt, Velek és Ond vezérek győzelmei a Maros-jobbparti-tartományban, óvatosságra intik őt. Elhagyja tehát marosvári törzsfészékét és nagy lovas gyalog seregével lejjebb huzódik a később híressé lett nagyőrsi síkságon át a mai Zsomboly vidékére. Két heti pihenő után fölkerelkedik a magyarok csesztőregi táborára is és az alkudozásokat makacsul visszautasító Gládot ellentállás nélkül üldözőbe véve, a Bega és Temes folyók közé szorítja, majd a Temesen is átkergeti. A Marostól a Temesig minden lakosság meghódolt már. Ezek fiait a magyarok túszokul vették. Glád kénytelen végre döntő csatát szolgáltatni, melyet azonban tökéletesen elveszt.² »*Úgy dőlnek vala az ellenségek a magyar vezérek hadai előtt — írja a beszédes Anonymus — mint a kérék az aratók után, s az ellenség egész serege, mint a tűz színe előtt a viasz, úgy olvad vala.*«³

A magyarok fennleírt elhelyezése meggátolta a csatavesztes Gládot, hogy seregének roncsaival akár Erdély felé, akár a Tisza jobbpartjára menekülhessen. Atlépte tehát a Temest és a folyót hátrvédül hagyva gyors menetekben hátrált a Duna felé, hol déli vég-

¹ Szabó Károly s utána mások Mén-Maróthnak és illetve fiainak vereségét a Gláddal vívott csatát követő időre teszik. Ez nyilvánvaló tévedés. (*Vezérek kora*, 93—102. l.)

² Szabó Károly Tomasováczt tájára teszi a Névtelen által említett »fővenyes révet«, hol a Gládot üldöző magyarok Glád hadaival megütköztek. (*A magyar vezérek kora*, 90. l.). Én a Temes »fővenyes révét«, a talaj minőségére és az ősrégi hangzásu helynevekre való figyelemmel, Foen vagy Fény és Gaád községek közé teszem. Gaád alatt kezdődik a fővenyes talaj és huzódik egész Pancsova és Kubin alá. Bárdány, Boldur, Ujpécs és Saág sík területein kellett tehát a honfoglaló magyarok és a bennlakó népek élethálói harcának végbemennie. Itt találjuk a pogánykori tumulusokat is nagy számmal. Nincs értelme annak: miért került volna a magyar sereg Tomasovácznak egész Beeskerék alá, midőn a Csanádból kiindult Glád, éjszakeről dél felé menet, egyenes és legrövidebb úton vezethette táborát a Bega-Temes-közére, a hová őt a magyarok bizonyára ugyanazon az úton követték a »fővenyes révig.«

³ Cap. 44.

várába, Kevébe vetette magát. A győztes magyarok oda is nyomban követték. Glád meggyőződve a további ellentállás sikertelenségéről, végre átengedé a magyaroknak utolsó menedékét Kevét is — és meghódolt Árpádnak.¹ *A vezérek alattvalóul fogadrán őt népével együtt, mint-hogy erejétől többé nem tarthattak, meghagyták fejedelmi minőségében, olyanforma szerződést kötve vele, hogy mint a magyarok hűbérese maradjon népei és egyes uradalmi birtokában.* Hűségének ellenőrzésére Árpád Bátha vezérnek adományozta a Tisza balpartján Torhus földjét, a mely birtok magában foglalá a mai Taras, Nagy-Becserek, Beodra és Bárdány közt fekvő kitűnő termékenységgű, halban és vadban is bővelkedő beláthatatlan nagyságu szép róna területet.

A hódító sereg egy része, Báthára bizva a túszoikat, hogy azokat Árpádnak átadja, Szoárd és Kadocsa vezérlete alatt az elfoglalt Orsovára ment. Itt egy hónapig pihenőt tartván, fölemelt címeres zászlai alatt a Balkán-félszigetre nyomult be zsákmányt szerezni és a magyarok hatalmát a Dunától a Feketetengerig éreztetni. »Mert akkoron — folytatja gyermeteg lelkesedéssel a Névtelen — a magyarok lelke semmi egyebet nem óhajt vala, mint földeket foglalni, nemzeteket hódítani és hadi munkával élni; mivel a magyarok akkoron úgy örvendének vala az embervér ontásának, mint a nadály, és ha így nem tettek, annyi jó földet maradékaiknak nem hagytak volna.«

Glád vazallus tartománya a vezéreknek jutott földek elvonásával némileg szűkebb határokra olvadt ugyan, de azért megtartotta régi autonómiáját és kormányzati szervezetét. Ő és népe közvetetlen tagjaivá lettek a magyar államnak. A hódító és győzelmes magyar nemzet felsőbbsege alatt beléptek ama konföderációba, mely a benntalált és meghódolt összes népeket az újonnan keletkezett egységes Magyarországba fölvevé.

Ez volt befejező eseménye a magyar honfoglalásnak.

¹ Anonymus : cap. 11—44.

Öt év alatt a magyarok elfoglaltak minden földet az éjszaki Kárpátoktól a Dunáig, Szávaig, sőt még azontúl is a Kapelláig, nyugatra pedig úgyszólván a régi Noricum határáig.¹ S ezt a dicső sikert Árpád még hét évig élte túl.

Külön-külön tekintve a délmagyarországi nagyobb népcsoportok viszonyát a honfoglaló magyarokhoz, első sorban a *hun-avar maradványok, melyek az avar korszak folyamán új ural-altáji jövevényekkel és a Gláddal visszatért törzsrokonokkal erősödtek*, vonják magukra figyelmünket. Ezek tartományuk hősi védelme után meghódolva Árpád vezéreinek, a honfoglaló magyarokban csakhamar testvéreiket ismerték fel. Velük rokon nyelvet beszélve, ugyanazon szokások szerint élve és ugyanazon nemzeti közérzet által lelkesítve, rövid idő alatt teljesen felolvadtak a magyarságban, magyarokká lettek és ural-altáji véreiknek diadalmas harcokkal megalkotott nemzettestében vegyültek el.²

A másik nagy népcsoport, melyet a honfoglaló magyarok itt találtak, a *szlávság* volt. Hasonlóképen autochton faj, mely évszázadok viszontagságait együtt élte át ural-altáji honosaival, megbarátkozva ezeknek erkölceivel, szokásaival és világnézetével. Számilag itt is, mint hazánk más vidékein túlsúlyban lévén, a helységek s folyók neveiben a saját nemzetisége emlékét hagyta ránk örökül és a mai magyarság alakulásához, nyelve fejlődéséhez is határozottan ez a szlávság juttatta a legnagyobb adalékot.³ Mikor a magyarok bejöttek, a szlávokat szervezett társadalomban találták.

A délmagyarországi szláv lakosság eme szervezetről nincs közvetlen tudomásunk. Lehet azonban következtetnünk a szervezet minőségére, ha megfigyeljük a görög Maurikiosz tudósításait a szomszéd balkáni szlávság életmódjáról, a mitől Glád alattvalói sem térhettek

¹ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története, I. k. 9. l.

² *Vámbéry* felolvasása a M. Tud. Akadémia 1894. évi nagygyűlésén.

³ U. o.

el valami lényegesen. Maurikiosz szerint a szlávok politikai szervezete demokratikus elveken nyugodott. A közösségi és állami élet alapját a család képezte. A családok szövetségéből alakult a törzs (pleme); a vidék, melyen a törzs lakott, »zsupa«-nak nevezteték. Minden zsupa egy vezérnek vezetése alatt állott, kit állandóan ugyanazon családból választottak. Veszély idején a törzsek közös védelemre szövetkeztek, a függetlenséget mindenél jobban szerették, háborúban nagy vitézséget és kitaratást tanusítanak, békében marhatenyésszel és földműveléssel foglalkoztak.¹

A honfoglalás tényével nem szenvedett ez a társadalmi szervezet jelentősebb változást. A megbékélt és vesztég maradt szláv lakosság fenntartotta ősi törzsszervezetét, mely a teljes vagyonszövetség, az u. n. házközösség elvén feküdt. Ez az életmódjuk Glád meghódolása után sem változott. S míg egyrészt a szlávok készségesen csatlakoztak a magyarokhoz, segítve őket nemcsak harcaikban, de a béke munkájában is, melyet főképp a földművelés, ipar és kereskedelem révén juttattak a nemzethez; másrészt a hódítók bölcsesége éppen abból tűnik ki, hogy teljes kimélettel és türelemmel bántak el a meghódított szlávokkal, meghagyván őket eredeti intézményeik és szokásaik mellett s csak a magyar felsőbbség elismerését követelvén tőlük feltétlenül. Ekkép a merev ellentétek hódítók és meghódítottak közt lassankint elsimultak. Az új uralom alá jutott szlávság még akkor is hű maradt a magyarokhoz, midőn ezek a nemzet erejével külföldön kalandoztak.² Ugyanis a földművelés gyümölcseinek bizonyos hányadát, a magyar sereg élelmezését s ellátását a meghódítottakra rótták ki a honfoglalók. Ehhez járult a hadi kötelezettség, melyet szükség esetén ezentúl saját hadvezérük alatt ugyan, de a magyar állam érdekében és a magyar fővezérnek engedelmeskedve kellett teljesíteniök. S mégis egy félszázadon át semmi belvillongásról, a meghódított idegen nemzetiségek semmi fölkelési kísér-

¹ *Jireček*: Bolgár. tört. 90—95. l.

² *Hajnik Imre*: Egyetemes európ. jogtörténet, 54—55. l.

leteiről sincs tudomásunk. A magyarok józan belátásának, erélyes, de egyszersmind emberséges kormányzásának ez a legvilágosabb bizonytsága.¹

Meddig tartott Árpád alatt Glád uralma a temesi tartományban, adatok híján meg nem határozhatjuk. Föltevé, hogy a magyarok csakugyan három oldalról törtek az országba s hogy mindenekelőtt a tiszántúli részek és Erdély jutottak a honfoglalók birtokába: a fővenyesrévi csatát és Délmagyarország megvételeét a honfoglalásnak már első éveire vagyis 896—898-ra kell tennünk.² Glád ekkor mintegy 58—60 éves lehetett. Ennélfogva a legjobb esetben is csak 10—15 évig kormányozhatta ezt az országrészt, mint a magyar fejedelem vazallusa. Kormányának egész ideje pedig körülbelől 33 évre terjedne. Kimulása Árpád halálával közel egy időben történhetett. Semmi tudomásunk sincs arról, hogy Glád halála után Árpád utódai megszüntették volna ezt a délmagyarországi vazallus szláv fejedelemséget. Ha teszik ezt: az ilyen cselekménnyel járó belső megrázkódtatás bizonyára birt volna annyi jelentőséggel, hogy valami emléke maradjon. Sokkal jelentéktelenebb eseményeknek is nyomát találjuk e korszak történeti kútfoiben. Természetesnek látszik, hogy az ország konszolidációjával, majd a nyugati kalandokkal elfoglalt honalapítók nem semmisítették meg Gládnak tőlük függő nemzetségét, nem szüntették meg a délmagyarországi szlávok önkormányzatát és nem izgatták fel maguk ellen saját alattvalóikat, míg e nép megfelelt hűségi kötelmeinek s békés munkásságával és tábori szolgálataival nemcsak okot nem adott a maga elnyomatására, sőt ellenkezőleg mindenkép csak hasznára vált a nemzetnek.

S valóban azt találjuk, hogy Glád halála után az ő iradékai követték őt a délmagyarországi szlávok vezér-

¹ Szabó Károly: A magyar vezérek kora, 102. l.

² Pesty Frigyes is erre az évre teszi Délmagyarország meghódítását. (*A szörényi bánság és Szörény vármegye története.* 13. l.) Ellenben Engel (*Geschichte der Moldau und Walachei*, 140. l.) 904 év körül találgat,

letében, élveze továbbra is ama termékeny földterületet, melynek birtokában Árpád a meghódolt Glád vezért hagyta. Még a magyar királyság megalapításakor is egy szláv népfőnöknek, kétségkívül Glád ivadékának, birtokában van az a tartományszámba menő, mintegy 20 négyszög mértföldnyire terjedő uradalom, mely a régi Csanád megye területén a Tisza, Maros és Aranka közt Padétól Rév-Kanizsáig és Marosvárától az Arad megye határán feküdt Ajtony-Monostora meg Syrienig, onnan pedig lefelé Szőlősig terjeszkedett. Mint fejedelem pedig még nagyobb területen vezérkedik és parancsol. Szent-Gellért életirata szerint neki szolgál mindazon föld, mely a Köröstől az erdélyi részekig, Viddinig és Szörényig terjed.¹ *Ime ugyanazon tartomány ez, mely fölött egykoron Glád és az ő elődei uralkodtak, — kibővítve immár a Maroson túli és a szörényi területekkel.*

Ezt a népfőnököt, népvezért, ki Szent-István király országlásakor Délmagyarország fölött uralkodott, történeti forrásaink *Achtum*,² *Actum*,³ *Ohtum*,⁴ *Ohtun*⁵ és *Achton*⁶ néven ismerik, miből később a magyaros kiejtésű *Ajtony*⁷ keletkezett. Azonban mind e különféle variánsok a görög ἄρχων vagy αρχων-ból származnak, a mi uralkodót, vezért, intézőt, főnököt jelent. Nem a családnak vagy a vezérnek neve ez, hanem a tiszte és állásé, a mint a szláv fajok ebben az időben uralkodóikat, fejedelmeiket, főnökeiket, vezéreiket králnak, vajdának, zsupánnak vagy görögösen archonnak és aktosnak czimezni szokták. *Archonok vagy aktosok voltak tehát a Glád nemzetségnek egymást követő mindazon fejei, kik népük fölött vezérkedtek és az említett területen a fejedelmi hatalmat gyakorolták.* Ezt a címet viseli Szent-István korában az a

¹ Vita S. Gerardi. (*Endlichernél*: *Rer. hungar. mon.* Arp.)

² U. o.

³ U. o. *Wion* szövegében.

⁴ Névtelen jegyző krónikája.

⁵ 1318. évi oklevél az *Anjoukori Okmtárban*, II. 418.

⁶ 1352. évi oklevél az *Anjouk. Okmtárban*, V. 594.

⁷ *Ortvay Tivadar* magyarázata, Századok, 1891. 4. füz.

délmagyarországi szláv vezér is, ki a Glád nemzetség uralmát végre sirba vitte. Látnivaló, hogy a krónikások variánsai egyszerűen csak névtorzítások, melyekből a Gládnemzetség és a Szent-István korában élt Actum, magyarosan Ajtony, különbségére vagy éppen ez utóbbinak magyar származására következtetni egyáltalában nem lehet.

A Glád nemzedék uralmának a vezérek korában fennmaradását bizonyítja továbbá az a körülmény is, hogy a Csanád által legyőzött archont Gládnak ősi székhelyén, *Marosvárában* találjuk. Szent-Gellért életirata szerint ez újlag megerősítette e nevezetes várat és ő is, mint elődei, onnan kormányozta népét és nagykiterjedésű tartományát. Roppant számu ménesekkel, gulyákkal és nyájakkal rendelkezik. Viruló mezősegei elegendők a nyájak legeltetésére; megmunkált telkeinek sokasága bőven szolgáltatja a gabonát és egyéb életet nemcsak a marosvári udvarnak, de a szolganép- és fegyvereseknek is, kikből egy időben több volt neki, mint magának a királynak.

E szerint a magyar királyság megalapításáig állandónak kell tekintenünk Glád ivadéka délmagyarországi uralmát. Családi kötelékek, rokon szövetkezés, a magyarokkal való együttélés és a magyar főhatalomtól való függési viszony idő folytán bizonyára ezt az idegen származásu nemzetséget is magyarrá tette. Hiszen az erdélyi részeken szintén népfőnöki hatalmat gyakorló Gyulák, Dobokák és Csanádok atyafiságot tartottak fenn a marosvári udvarral.

A marosvári archonok függési viszonyában csak később, a tizedik század közepe táján, kezdenek feltűnedezni a véstűjölő zavarok, melyek végre ezt a magát leélt délmagyarországi bolgár- szláv fejedelemséget a magyar királyi egyeduralom felállítását után katasztrófa elé viszik. A marosi népfőnök ugyanis birtokháborítást, súlyos sérelmet látott abban, hogy a magyar törzsek, nemek, ágak — vagy akárhogy nevezzük őket — a délkeleti síkságon mindegyre szaporodtak és elhatalmasodtak. S csakugyan tény, hogy a X. század közepén, mintegy 30—50 évvel

a honfoglalás után, Zsolt és Taks vezérek korában, a magyarságnak tömeges megszállása ment végbe a délmagyarországi részekben. Biborbanszületett Konstantin erről az időről írja, hogy a magyarság zöme a Temes, Thutez, Maros, Körös és Tisza közt lakik.¹ *Az önfeltartás ösztöne, az autonóm uralom elvesztésének féltelme, most először helyezi ellentétbe a délvidéki szlávországot a magyarokkal.* Kezdetben csak lappang a szlávok ellen-szenve; idővel mindinkább nyilvánvalóvá lesz. A magyarokban elnyomókat vélik látni és a Byzancz uralma alatt álló dunántúli fajrokonokhoz simulnak. A szomszédos érintkezés és egymásra való hatás mind bennsőbbé és állandóbbá lesz. A magyar vezérek nem tűrik a bennlakó szlávság e nyugtalankodását. A keleti császárság ellen törnek, melyre a szlávok támaszkodnak s mely őket ellenszegülésre bujtogatja. Byzanczban a macedóni dinasztia ül a császári trónon. A görög birodalom, dacára az erejét emésztő belrázkódtatásoknak, a két Bazil, Bölcs Leo és Biborbanszületett Konstantin uralkodása alatt legfényesebb korát éli s messzemenő, Magyarországra is kiterjedő tervekkel foglalkozik, melyek az itteni szlávok segítségét szintén számításba veszik. Ennek a meghiusítására legjobb vezéreit küldi harczba a magyar nemzeti hatalom. Harmincz éven túl folytonos betörésekkel sanyargatják a magyarok a keleti birodalmat. Zsolt 934-ben egész a Balkán hegylánczig terjeszti Magyarország déli határát; 943-ban Thráckiát borítják el a magyar seregek; 948. 958. és 963-ban újabb kegyetlen irtóháborút intéz a magyar sereg a keleti birodalom ellen. A görög írók, nevezetesen Georgiosz Monachosz, Theophanesz folytatója, valamint az egykorú Leon Grammatikosz és Biborbanszületett Konstantin tudósításaiból azt kell következtetnünk, hogy vidékünk ekkor állandó táborhelye volt a szüntelen átvonuló magyar csapatoknak, melyek nem egyszer egész Konstantinápolyig száguldozának.

E hadjáratok sikere oly nyomós hatással van a kon-

¹ De administrando imperio. Cap. 40.

stantinápolyi udvarra, hogy Biborbanszületett Konstantin a magyarok két leghatalmasabb hadnagyát, Bulcs és Gyula vezéreket, még szövetségre is kérte, mikor szükség volt rájuk, hogy a birodalmában támadt lázadást elfojtsák. A mi szlávjaink ekkor elnémultak és évtizedeken át békében maradtak.

1002-ben újabb függetlenítési törekvéseknek színe helye Délmagyarország. Ekkor lázadt fel Erdélyben az ifjabb Gyula vezér a magyar királyság ellen. Délmagyarországon nem tört ki ugyan nyíltan a lázadás, de hathatós pártfogásban részesülhetett, mert Gyula hadnagyai akadálytalanul hordozták zászlajaikat egész a Tisza vonaláig. A marosvári fejedelem egyelőre várakozó állást foglal el. Tartományában oltalmat és menedéket találnak a király minden ellenségei. »Mindazok — beszéli Szent-Gellért történetírója — kik kedvük szerint való szolgálatot kerestek, mindazok, kik a Szent-István király által behozott keresztény vallást fölvenni vonakodtak, az archon tartományába vonultak és az ő szolgálatára ajálták fel magukat. A somogyi fölkelők 999-ben, Gyula erdélyi fejedelem, Szent-István nagybátyja, 1002-ben legyőzetvén, az elégtételnek mind a marosvári fejedelemhez menekültek, akár minden vagyonukkal, családjukkal együtt.¹«

Az erdélyi hadjárat és Gyula legyőzése után 1002-ben vagy 1003-ban menekült Erdélyből az archon birodalmába Gyula vezérnek unokaöccse, Csanád. Ez Szent-István anyja nővérének, Karoltnak, és az erdélyi Dobokának volt a fia. Gyula leveretésével meg volt törve és vagyonából ki volt forgatva Gyulának egész családja, a Dobokák úgy mint a Csanádok. Csanádnak a csatából menekült és földönfutóvá lett népe, mely bizonyára tekintélyes hadcsapatot képviselt, szintén a marosvári dinasztánál keresett oltalmat. A szláv fejedelem, hadainak nagy számába bizakodva, évről-évre lazábbá tette a köteleket, mely őt és tartományát a királyi koronához és Magyarországhoz kapcsolá. Majd 1015 táján nyíltan sza-

¹ *Kardosy J.*: Szent-Gellért csanádi püspök élete és művei, 86—87. l.

kitott Szent-Istvánnal és önálló független fejedelemmé tette magát. A királyi hajóktól, melyek a tordai bányák-ból sőt szállítottak le a Maroson a Tiszára, vámot harácsol, a mi egyjelentésű volt a király elleni pártütéssel és hűtlenséggel. Szent-István azért már 1015-ben nyíltan ellenségének nevezte a fejedelmet és ellene háborúra készült, mely azonban részint a királynak a Dunán-túl elfoglaltsága, részint a marosi tartománynak az ország szívéből nagy távolsága miatt éveken át késett. Ezalatt II. Vazul görög császár 1019-ben véres ütközetben legyőzvé a bolgárokat, országukat elfoglalás hatalmát Nándorfehérváron túl még a Szerémségre is kiterjeszté, úgy hogy a marosi archon tartománya most a Duna mentében mindenütt görög területtel érintkezett. Bolgárország ekkép a byzanci császár súlyos csapásai alatt összeroskadván, nem nyújthatott többé támaszt a marosvári bolgár-szláv uralkodónak. Ezentúl már csak a görögöktől remélhetett oltalmat. A számító fejedelem Viddinbe ment tehát, és ott a görög császár főtisztjeivel megalkudva s görög szertartás szerint megkeresztelkedve kieszközlé, hogy bármikor szüksége leend, a császártól segédelmet kap Szent-István ellen, tartománya függetlenségének megóvására.

Az archonhoz szegődött Csanád csakhamar előkelő állásra, fővezérségre emelkedett. Ezt előkelő voltának, nagy származásának, főképen pedig annak köszönheté, hogy beköltözésekor jelentékeny fegyveres sereggel csatlakozott az archon hadaihoz. Tekintélyes állásában általános tiszteletben részesült ugyan, de irigyei sem hiányoztak. Ezek az irigyek nagy vádat koholtak ellene a fejedelem előtt, hogy őt megbuktassák. Hogy mi volt a vád: Szent-Gellért »életirata,« melyből mindez adatok merítvék, nem mondja. De a kényúr titkon, orgyilkos módon akarta őt elveszteni, csak az alkalmas időt várta. Ez az alattomos terv Csanádnak tudomására jutott. Tudva, hogy Marosváron ki nem kerülheti a halált, titkon odahagyta a marosvári udvart és Szent-Istvánhoz futott, hol a keresztény hitre tért s a király iránti hűségének ismételt próbáit adta, tájékoztatván őt a marosvári tartomány

viszonyairól, a fejedelem hadainak erejéről és egyéb körülményekről, melyeknek ismerete a hűtlen főúr ellen indítandó háborúban szükséges volt.

E háborúra Szent-István csak a rettenetes II. Vazul császár halála után, 1028 táján készülhetett. Előbb kezdeni a belső háborút, kockázat lett volna az országra nézve; mert I. Jusztnián kora óta még soha sem nyugodott a byzanci hatalom oly szilárd alapokon, mint a »bolgárölő« Vazul uralkodása alatt. Ez gyermektelenül halván el, trónját fivérének VIII. Konstantinnak legidősb leánya Zoë örökölte, ki Romanus Argyroszszal, egy régi előkelő család sarjadékával kelvén egybe, az uralkodást 1028-ban jóakarátú, szelíd, de erélytelen férjére bízta. Ettől Magyarország mitsem tarthatott, a marosvári fejedelem támogatást nem remélhetett. Ezt az időpontot választá Szent-István a szláv vezér megfékezésére. Sietnie kellett, mert II. Konrád, Németország hódító szellemű fiatal császára, immár aggasztó készülleteket tőn Magyarország ellen, hogy a német birodalom hűbérévé tegye.

A főlserelendő sereg száma, indulása stb. közt egyik legfontosabb kérdés volt: ki legyen a hatalmas fejedelemmel szemben a királyi hadak fővezére? Szent-István nagyjainak tanácsát kérte ki. A főurak választása a király óhajának megfelelően Csanádra esett, ki azt a vidéket, hol az ütközetet vívni, és azt a sereget, melylyel megküzdeni kellett, mint a fejedelemnek egykori hadnagya mindenkinél jobban ismerte. Csanád állott tehát a királyi sereg élére és Rév- (most Török-) Kanizsánál vezette át hadait a Tiszán. Oroszlánoson túl, a mai Csanád és Pordány közé eső Kőkényéren és Szőregen olykép állítá csatarendbe a magyar sereget, hogy balszárnya Kőkényéren, dereka Oroszlánoson, a jobb szárny Kanizsán és a tartalécsapat Szőregen ütött tábort. Az archon serege, épp úgy mint a királyé, legnagyobb részt lovasokból állott. A fejedelem, hogy lovassága erejét kifejthesse, kivonult Marosvárból és a Tiszán átkelő királyi sereget a Harangod (Aranka) vizénél várta be, táborát a nagy-ősi síkon állítván fel.

Az első összecsapás, mely körülbelül a mai Ó-Besenyő táján ment végbe, határozott vereséggel végződött Csanádra nézve. Nagy kiáltozás és kürtgarsogás között rohant egymásra a két had s délig keményen folyt a küzdelem. Számos halott volt már mindkét részen, a mikor Csanád visszavonulást parancsolt csapatainak. A szláv hadak a kökényéri bokrok közé szorították Csanádot, úgy hogy szétvert serege alig tudott összeszedelőzködni. Csanád fáradtan vonult vissza a mintegy két mértföldnyire fekvő Oroszlánosra, hol egy nagy dombon (a mostani vasuti állomás közelében) feszíté ki sátorát éjjeli nyugalomra. Forró imádsággal kérte Istent, hogy őt kedves harcosának Szent-Györgynek érdemeiért vállalatában megsegítse. Álmában oroszánt látott, a pogány mesékben előforduló segítő, mely őt körmeivel ébresztgeté és serkenté, hogy a marosvári fejedelem tábora ellen éjjeli támadást intézzen.

Ez a támadás valóban sikerült is: A fejedelem diadal-mámoros seregét, mely teljes győzelmének tudatában álomnak adta át magát és könnyelmű gondatlanságból még az éjjeli őrseget sem állitá ki, egészen meglepte és készületlenül találta Csanád váratlan rohama. Az éj sötét-ségében rémitő zaj keletkezett a szlávok táborában; az emberek egymást mérszárolták a nagy zavarban. A rend végkép felbomlott, és menekült mindenki, a ki tudott. Az archonra még mielőtt menekülhetett volna, rátalált Csanád vezér. Megölte, és fejét levágván, a diadal jeléül Szent-Istvánhoz küldé, mig ő maga egyideig még a Maros vidékén maradt, hogy a meghódított tartomány birtokát a király számára biztosítsa. Magyarországra szép nap virradt. Területi egysége hosszabb időre meg volt állapítva. A királynak és az országnak ellensége holtan feküdt a nagy-őrszi sikon.¹

Csanádot, kinek győzelme az állam integritásának helyreállítására, a korona fényének emelésére, de sőt a királyi dinasztia megmentésére oly döntő következményű

¹ *Karácsonyi*: Szent-Gellért csanádi püspök élete és művei, 88—97. l. — *Ortvay*: Az Ajtony- és Csanád nemzetségek birtokviszonyai Délmagyarországon. (*Századok*, 1891. évf. IV. füz.)

volt, udvari főtisztjei közé vette föl a király és adományul adta neki az Aranka, Tisza és Maros közt, valamint a Maroson túl mindazon jószágokat, melyeket azelőtt ott az elésett fejedelem nemzetsége eredeti foglalási vagyis megszállási joga: birt. S aztán így szóla a király Csanádhoz: »Ez naptól fogva azt a várost nem Marosvárnak, hanem Csanád városának hívják, azért hogy ellenségemet belőle kiölted; azon vármegye ispánjává leszesz és azt a magad nevére fogod nevezni; Csanád vármegyének hívják nemzedékről nemzedékre.«¹ A Csanádnak adományozott javakon kívül a királyi kincstárnak jutott a marosvári fejedelem birtokkomplexumának egy másik része, mely Szent-István által egyházi intézmények szervezésére fordítatván, a csanádi püspökség javadalmának első alapjául szolgált.² Márki állítja, hogy Szent-István Arad megyét is a fejedelem javaiból hasította ki, mi legalább részben megfelel a valóságnak.³ De a marosi fejedelem összes ingatlana nem került Csanád kezére. Egykét nyomból — írja Ortway — bizvást levonhatjuk a következtetést, hogy a vesztés bolgár főur nemzetsége nem lett éppen mindenéből kifosztva. Midőn az archon feje póznára került, nemzetségének a gyilkos harczból megszabadult tagjai meghódolva a tövényes királynak, Szent-István a levert ellenséggel szemben nemeslelkű kiméletet tanusított. Okmányok bizonyítják, hogy a fejedelem nemzetsége a régi Csanád és Arad megye határszélén még a XIV. században is fekvőségekkel rendelkezett és olyan vagyonos volt, hogy gazdag egyházi alapítványokat tehetett.⁴

Igy lett vége Délmagyarországon a Kubrátok uralma óta félezred éven át majd feltűnő, majd ismét aláhanyatlott, de a nép hagyományaiban folytonosan fennmaradt *marosvári bolgár-szláv fejedelemségnek*, mely a Tisza-Duna-Maros-közét az önálló terület karakterével ruházta

¹ Vita S. Gerardi, cap. X.

² Ortway: Az Ajtóny és Csanád nemz. birtokv.

³ Arad vármegye és Arad város története, 61. l.

⁴ Az Ajtóny és Csanád nemz. birtokv.

fel olyannyira, hogy territoriális különállásának emléke, mint valami nyugodni nem tudó kísértet, még a későbbi századok során is nem egyszer támadt fel az egységes Magyarország ellenségeinek álmaiban.

A nagyőrszi ütközet magától érthetőleg epochális átalakulásokat idézett elő Délmagyarországon. A királyi hadak fényes diadalának megdöbbentő hatása lecsendesíté a megtört és megalázott összes szlávokat, bolgárokat és a többi nem magyar lakosságot, kik ezentúl magyar kormányzat, Csanád ispán igazgatása alá kerültek. —

Hazánk délkeleti végeinek egyetemes történetéből e szakaszt előrebocsátva, a következőkben mindenekelőtt azt kell megvilágítanom: *minő állapotok és a fejlődésnek milyen jelenségei konstatalhatók a honfoglalás után Délmagyarországnak különösen ama területén, melyet ma Krassó megyének nevezünk?*

Említettem, hogy Biborbanszületett Konstantin a X. század közepén a Temest és Marost magyaroktól lakott vizeknek mondja. Noha e folyók közül a Maros a régi Krassó megye határát érinté, a Temes pedig mindenkor e terület vízrendszeréhez tartozott, mégis alig hihető, hogy már a vezérek korában nagyobb számú magyar nép lepte volna el a mai Krassó megye erdős, hegyborította területét, hol a nyeregben nevelkedett és a szabad rónaságot kedvelő »puszták fiának« kevés éldeiet és szabadság kínálkozott. Viszont az sem gondolható, hogy a magyarok teljesen mellőztek volna egy olyan vidéket, melynek termékeiből vadban, fában, érczekben és sóban köznapi szükségleteiket oly könnyen fedezheték; hol méneseik, gulyáik, nyájaik számára kitűnő, kővér legelőket találhattak. Ha tehát nem hatolt is be mélyen a magyarság Krassó rengeteg hegységeibe, erdőségeibe és sötét vadonjaiba, de a folyók világos, egészséges, szép völgyeit bizonyára nem hagyta lakatlanul. A Maros, Bega, Temes, Poganis, Berzava és Karas termő, regényes völgyei, valamint a szelidebb halmos vidék, mely Temes megye határvonalát érinti, kezdve a Begától egészen a Karasig, kétségkívül már a vezérek korában magyar tele-

peseknek is nyújtott alkalmas lakóhelyeket. A délkeleti felföld nagyobb folyói ugyanis mind Magyarország felé irányulnak és Krassón át veszik útjokat a Tisza-Duna medenczéibe. A krassói folyamvölgyek is mind a dél-magyarországi síkság felé nyílnak, szélesek, termékenyek, a közlekedés elé semmi akadályt nem gördítenek és állandó településekre alkalmasak, sőt kedvezők. A földrajzi helyzet ezen előnyeit már a régi népek, Decebal és a rómaiak is felismerték.¹ Nem tételezhető fel tehát, hogy éppen a magyarok előtt maradt volna e táj egészen ismeretlen és használatlan. És csakugyan ezeken a tájakon találjuk a magyar hangzású, részint kiveszett, részint még ma is létező helyneveket, melyek — mint e munka II. és III. kötetében Pesty kimutatta — Árpád-kori oklevelekben vagy egyéb írott emlékeinkben előfordulván, arra mutatnak, hogy még a pogány magyaroktól származtak át a későbbi nemzedékekre. Ilyenek: Adorján, Agyagos, Almás, Aranyos, Asszonylaka, Bachol, Bánkfalva, Bánya, Belényes, Berkes, Bogas, Bozzás, Bulcs, Csaba, Csatár, Csecstelek, Csér, Csorbató, Déd, Egerszeg, Egres, Ezeres, Fenes, Füzes, Gegőcz, Hódos, Igazó, Ikusfő, Igriczi, Jenő, Kalántelege, Kengyeltó, Kövesd, Lugas, Monyoród, Nyárág, Nyék, Perlő, Peszér, Pogányos, Saág, Selle, Serked, Somlyó, Sósod, Szád, Szederjes, Szegszárd, Szilha, Taraszló, Tejed, Teremfő, Téd, Tövis, Urviz, Várad, Vecsepatak.

Az ősidőkből való eme helynevek igazolják, hogy Krassó a vezérek alatt nem volt pusztaság, s hogy a nagy hegyláncznak, mely a Vaskapu-szorostól és Orsovától fel Magyar- és Erdélyország közt, félig ide, félig oda tartozva a Szilágyságig vonul, már a honfoglalás első századában, ha nem is éppen tömör, de mindenesetre sűrűbb magyar lakossága lehetett, mint a milyent a későbbi századok folytán eloláhosodott Krassóban találunk.

De hogy milyen állapotban élt itt a magyar lakosság a vezérek dülő száguldozásainak idején a X. század

¹ L. *Királyi Pál*: Marcus Ulpius Trajanus dák háborúi. (*Századok*, 1888. évf. IX. füz.)

végéig; mit művelt itt anyagi és szellemi érdekeinek javára; mily viszonyt folytatott az országot elárasztó nemzet többi tömegével, vagy a krassói hegyek közé félrevonult régi szláv elemekkel: ki tudná megmondani?

Az említett helyneveken kívül semmi emlékük sem maradt sem a hazai, sem a külföldi forrásokban. S jól mondja Pesty, hogy két századnál továbbig menő kombinációkra vagyunk utalva, s hogy nem oly egyszerűen és világosan állnak itt a dolgok, mint Fejér György véli s utána Délmagyarország történetírói elbeszélnek.¹

Azonban már a felsorolt helynevek maradandóságából is azt kell következtetnünk, hogy a honfoglaló magyarok lassankint, legalább az ország éme részeiben valósággal »megtelepedtek« s akár az általuk alkotott új községekben, akár az előttük bennlakott népek taposványokon »állandó lakhelyeket«, szállásokat, falvakat készítettek maguknak. Vesszük ezt abban az értelemben, hogy az egyes törzsek, nemek, ágak az osztályrészökhöz jutott saját területeiken belül tartózkodtak nyájaikkal s népeikkel és ezeket lassankint több szállásokra osztották, a miből a helységek, községek keletkeztek. Voltak legyen e telepek, szállások bármily kezdetlegesek, annyit mégis jelentenek, hogy nagyon kicsinyes és szerfölött rideg azon íróink véleménye, kik a világlátott és hazátszerzett magyarságtól a kulturéletre való hajlamnak legprimitívebb nyilvánulását, az állandó lakhely szeretetét is eltagadják. Hiszen a felsorolt magyar helynevek közül nem egy törzs- és személynév. Ilyen: *Bulcs, Csaba, Gegőcz, Jenő, Vecse*. Már pedig a személynévből alakult helynevek — mire az újabb történetírás is figyelmeztet — mindig föltételezik, hogy azok a személyek, kiknek neveit a helyek viselik, ott laktak és ama helyeket valaha birták. S ha igaz is, hogy a keleti ugor faj nem birt valami kiválóbb érzékkel a falas menedékhelyek iránt; másrésztől szintugy kétségtelen, hogy a magyarok, kik a kozár nemzet életmódjából számos formákat kölcsönöztek el,

¹ A szörényi bánság és Szörény vármegye története, I. 13. l.

állandó letelepedésükkor szállásaikat, ha jobban nem, de úgy mint a kozároknál szokás volt, megalkotni bizonyára tudták. A kozár birodalom népeinek sátrait pedig a IX. és X. században tartósan elosztott és birtokolt kertek és művelt földek környezték. A volga-bolgároknak hasonlóképen sátrakból összeállított falvaik voltak, melyekhez állandó tulajdonságu földdarabok foglaltattak.¹ Ha különbeknek nem, de legalább is ilyeneknek kell gondolnunk a magyar szállásokat is a nemzet állandó letelepedésének első időszakában, midőn a nomádságból kibontakozva, és egyes csapatokra oszolva, kiki a tulajdon tűzhelyei köré gyülekeztek.²

A szomszéd Pannoniában, az avarok földén, hol a nagy háború alatt minden épület földig leromboltatott úgy, hogy az emberi létezésnek nyomai sem maradtak, a magyarok beköltözésekor már élénk építészeti tevékenység folyt vala. A karantánok térítésével foglalkozó 873-ik évi egyházi irat és Arnulf császárnak 888-ban a salzburgi egyház számára kiadott alapítólevele említi, hogy a közép Duna két partján ekkor már városok, várak, templomok, lakházak szorgalmasan emelkedtek és a ritkaságok közé éppen nem tartoztak.³ Árpád kortársa Regino bizonyítja, hogy a beköltözött magyarok nemcsak Pannoniában akadtak épületekre, hanem a mai Magyarországra mélyen benyulott Nagy-Morvaország földjén is, hol Arnulf császár a Svatopluk elleni háborúban mindent elrombolt, csak a városokat nem.⁴ A következtetéseiben nagyon óvatos Pauler Gyula is a dolog természetéből folyónak tekintí, hogy midőn a vezéreknek nyugat, majd dél felé tett nagyobb kalandozásai megszűntek, főleg

¹ *Botka Tivadar*, Századok, 1881. évf. VI. füz.

² A kozárok kezdetleges építőmesterségénél többet — írja Botka — nem tulajdonítok a beköltözött magyaroknak sem; *de annyit igen is*, a Konstantin szerinti azon egyesülésnél fogva, mely a kozárokat a magyar nemzetbe olvasztotta. (*Századok*, 1881. évf. VI. füz.).

³ *Ginzel*: Gesch. d. Slavenapostel Cyrill u. Method. Anhang B. 46—57. — *Botka*, id. h.

⁴ *Botka*, id. h.

az augsburgi ütközet után, a hadi élet hanyatlása sietteté az állandó megtelepedést és a földművelésnek általános elterjedését.¹ Hiszen a magyarok a földművelést már Lebediában ismerték, ha maguk nem is gazdálkodtak még. A *buza*, *árpa*, *sarló*, *arat*, *öröl* szavakat még a törököktől kölcsönözték, mikor együtt laktak velük Ázsia belsejében. Ellenben a *gabona*, *rozs*, *kalász*, *szalma*, *iga*, *járom*, *borona*, *gereben*, *asztag*, *petrencze* szavak már a szláv nyelvből vették át, abban az időben, mikor a magyar bennlakott a mostani hazájában és a földművelő szlávokkal érintkezésbe jött.² A szántás-vetés pedig magával hozta az állandó lakhely szükségét. »A kinek szántóföldje van — írja tovább Pauler, — ha nem is műveli maga, nem örömet távozik el birtokából, igyekszik közelében maradni. Sátorfáját ritkán szedi fel; majd kénytelen lesz, hogy állandó helyén minden viszontagsággal dacolhasson, állandóbb lakóhelyről gondoskodni. Épületek készültek tehát, sárkunyhók nádfüdéllal; a hol fa volt, faházak; eleve a lehető legprimitívabb módon, mintájára a szlávok kalibáinak, kiknek nyelvéből vette nyelvünk majdnem az épület minden részének nevét, kezdve az eszterhajtól a pinczéig, vette a pitvart épp úgy, mint az oszlopot, az ajtót, a konyhát épp úgy, mint a grádicsot.«³

Ennyi az, mit a honfoglalás és a magyar vezérek korszakában Délmagyarországról és Krassó ezen időbeli területének eseményeiről elmondhatunk.

¹ Szent-István és alkotmánya. (*Századok*, 1879. I. füz.)

² V. ö. Pauler Gy.: A magy. nemz. története az árpádh. kir. alatt, 15. l.

³ A magy. nemz. történ., 16. l.

III.

KRASSÓ VÁRMEGYE AZ ÁRPÁDHÁZI KIRÁLYOK ALATT.

Krassó megyének a *Karas* (Krass) folyó adott nevet. Határozottan szláv név. Szinonimái mindenütt előfordulnak Magyarországon, hol valaha szlávok laktak. Ezzel szemben Hunfalvy Pál magyar nevet ismervén fel a Karas szóban állítja, hogy a »*Karas-jó*«-ból ered, mi régi magyarosan annyit jelentene, mint Karas folyó.¹ A III. vagy IV. században készült Peutinger-féle római térképen »*Apo*« van írva a folyó mellé,² mi kétségtől a Karas torkolata közelében állott Apontis dunai hídő-várnak a neve. Priscus, Jornandes és a ravennai Névtelen »*Drékon*«, illetőleg »*Drencon*« és »*Dricca*« néven nevezik e folyót,³ mely a Karas nevet valószínűleg a VI—VII. században, a szlávok második beköltözése idején, cserélte föl régibb elnevezéseivel.⁴

¹ A rumun történetírás. (*Századok*, XII. 665. l.)

² *Aschbach*: Ueber Trajans steinerne Donaubrücke. (Mittheil. der k. k. Centr. Commiss. zur Erforschung d. Baudenkmale, III. évf. 206—207. l.)

³ *Salamon*: Hol volt Attila főszállása? (*Századok*, XIV. 13—21. l.) Bizonyítja, hogy nevezett írók csak is a mai Karast érthették. Am akkor is szláv neveket kapnánk e szavakban. Drék vagy drik = zuhogás zajgás; dren = egerfa. A Drékon, Driccon vagy Drenkon tehát azt jelentené, hogy a zajgó folyó, vagy egerfás erdők borította folyó.

⁴ Történetét, kulturális jelentőségét és földrajzi leírását lásd: *Pesty*: Krassó vármegye története, II. kötet. 1. r. 248—250. l. — *Ortvay*: Magyarország régi vízrajza, I. kötet. 84—85. l. — *Hunfalvy János*: A magy. birodalom földrajza, 251—259. l.

A Karas kisebb folyó lévén, ha nem megy is a hajózható folyók számába, annál inkább számít kulturális, főkép hadi jelentősége tekintetében. A természet gyönyöreivel és kincseivel dusan megáldott völgyében kellemes lakóhelyet talált az ember minden időközön át, bércei és erdei menedéket nyújtottak az ellenséges támadások ellen, gázlóin és révein pedig már a legrégibb hajdanban erősségek épültek a betörések meggátolására. Salamon, kiemelve a Karas hadászati fontosságát, nyomós érvekkel mutatta ki, hogy nemcsak a rómaiak fektettek súlyt e folyó vidékére, de a hunok világhírű fejedelme Attila is a Karas mellett tartá egyik állandó táborát.¹ A népvándorlás emlékét őrzik a Karas-völgy délnyugati részén ma is jól kivehető csetatyei és grebenácsi ősi földvárak.² Az avarokat követő bolgár-szláv uralom alatt, mely — mint láttuk — leghosszabb életű volt e tájakon, az egymástól elhatárolt törzsek birtokai is megerősített középpontokat nyertek. Szláv szokás volt — írja Pauler — a nemzetségi élet középpontjaiul megerősített helyeket, várakat építeni, — szláv annyira, hogy megvolt az a középkor folyamán Németországban is, a szlávok által lakott területeken, hol a »Burgward«-ok képezték egyes kerületek középpontját.³

Közel a jelenlegi Krassónál, a Karas folyó balpartja fölött mintegy 400 lábnyi magasságban épült *Krassó várnak* keletkezését is valószínűleg ama néma századok homálya fűdi, melyek a magyarok bejövetelét megelőzték. Ez a vár lehetett a környék legelőkelőbb pontja. Ilyenül örökölte a magyar királyság, *midőn mindama föld, mely messze vidékre körülötte elterül, az ő nevéből neveztetett el*. De a nemzedékek, melyek elmúltak benne, nem hagytak maguk után nyomokat az utókorra. Csak

¹ Salamon, id. értek.

² *Ormós* : Adatok a délmagyarországi földvárak történetéhez. (Délm. tört. és rég. Ért. V. 68—70. l. — *Arch. Értesítő*, I, 14. l. —) *Rómer* : Résultats généraux p. 101. Ugyanott : Magyarország. őstört. térképe. — *Ortvay* : Magyarország. régi vízrajza, I. 84—85. l.

³ Szent-István és alkotmánya. (*Századok*; id. h.)

a magyar királyság emelte ki újra a feledékenységből, midőn a vár és vidéke a marosvári bolgár-szláv fejedelem bukásával 1030-ban Szent-Istvánra szállott. A krassói várat szemelte ki a nagy király fejedelmi birtokainak középpontjává. A helyek, vidékek, határok megjelölésére hajdan is, mint ma, a helynek, vidéknek, határnak valamely jelentősebb, kimagaslóbb vagy közönségesen ismert természeti pontját, folyóját, műalkotását, viszonyait használták, vagy a vidék fölött uralmat gyakorló jeles emberekről nevezték el a helyeket. Az ilyen helyi elnevezést eleinte csak azok használják, a kiket legközelebből érdekel. A gazda a tulajdon birtokának egyes részeit más-más nevekkal különböztetve meg, azokat kezdetben csak ő és cselédjei tudják, később a szomszédok is megismerik, majd átmegy a név idők multán a köztudatba — és aztán hivatalos keletűvé és állandóvá lesz a határjárásokban, telekkönyvekben, egyéb okmányokban. Így jutott Krassó megye is a maga nevéhez. A fejedelem itteni jószágának legkiválóbb pontja a krassói vár lévén, *Krassó vármegyének nevezték el a királyi uradalom ama egész megyéjét, területét, mely a krassói vár körében csoportosult.*¹ E név aztán hosszabb használat után mindinkább állandósult és általánossá lett.²

¹ Kollár szerint is: »Ungari idiomate suo comitatum dicunt vármegye, idest: castri agrum, territorium, vel regionem certo limite definitam.« (Historiae jurisque publ. Hungar. Amoenitates, II. 19. l.) A »megye« szó a szláv »medza«-ból származhatott, a mi határt, körülhatárolt területet jelent. Kálmán király törvényei, némely régi oklevelek még »mega«-nak írják a megyét. Ez a szláv medza után »megya«-nak hangzott. Lett belőle »medza«, »medze« és »mesgye«, azaz »megye.« A latin »comitatus« a comes szóból származik, minthogy mindenik megyének saját ispánja, igazgatója volt, kit »comes«-nek neveztek. (Kollár, id. m.)

² Ilyen ősi várakat, melyekbe Szent-István a karolingi frankok grófjának megfelelő királyi ispánokat helyezett be s melyek a körülöttük keletkező vármegyéknek nevet adtak, találunk Magyarországon minden vidékein, a nélkül, hogy keletkezésük idejét meghatározni lehetne. Mikor a magyar királyság létrejött, már régesrég fennállottak: Esztergom, Visegrád, Hont, Bars, Nyitra, Trencsén, Pozsony, Mosony, Sopron, Győr, Karakó, Vas, Zala, Somogy, Pozsega, Valkó, Braina, Telená, Bodrog, Bács, Keve, Maros, Csongrád, Békés.

Krassó vármegyének is, mint minden ősalapításu magyar megyének, alapját a királyi jószágok, a fejedelmi birtokok képezték. A királyi családnak eredeti foglalás jogán tulajdonába ment allodiumokon kívül a király birtokát képezték ama javak, melyeket a fejedelem legyőzött ellenfeleitől elvett, a gonosztevőktől, felségsértőktől, párt-ütőktől és a hazát hűtlenül elhagyóktól elkobzott. A háromlás némely magánjogi esetén kívül a király tulajdonába mentek át az uratlan földek is, melyek egy nem rég megtelepült nemzetenél még nagy számmal lehettek, kivált a hegyes, erdős vidékeken. A király tehát temérdek föld fölött rendelkezett. Ennyi birtokot nem lévén képes önmaga kormányozni, jószágainak felügyeletét és kezelését vidékenként egy-egy tisztjére, *ispánjára* bízta, kik az ország külön részeiben a király képét viselték, parancsait végrehajtották és a gazdasági teendőkön kívül a lakosság ügyes-bajos dolgait intézték, annak oltalmat nyújtottak, szóval kormányoztak. A vármegyék alakításánál Szent-István Nagy Károlynak frank birodalmát tartotta szem előtt, hol az egész ország herczegségekre, grófságokra és ezek ismét századokra voltak felosztva. Egy-egy grófság élén gróf állott, a ki vezére volt a terület haderejének, bíraskodott a törvényszéken és helyettesei- vagy segédjeivel a kisebb területekben, a czenturiák fejeivel, a vikáriusokkal, soltészekkel, a kormányzatnak ugyszólván minden teendőjét végezte. Ugyanez a tiszt jutott nálunk az egyes vármegyék ispánjainak, a mely szláv szót a magyarok minden nagyobb hatalomkörrel felruházott elöljáróra alkalmazták.¹

A királyi javak gondozója, az ispán, rendszerint a jószágok középpontján, valamely várban székel; de az nem zárta ki, hogy oly királyi uradalmak fölött is parancsoljon, melyek a középponti székhelytől távolabb estek. Ez az oka, hogy az első vármegyék gyakran nem

és Arad várai. Nem a mostani alakjukban kell ezen ősi várakat képzelnünk; de a mostani helyükön voltak ősi erődtítmények, melyek egy vidék kormányzó központjául és oltalmat nyújtó főhelyekül szolgálhattak.

¹ *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története, I. k. 32. l.

képeztek egy összefüggő egészet és Krassó várához vagyis vármegyéjéhez más vármegyékben fekvő királyi földek is tartozhattak. Egyáltalában az ősalapítású vármegyék belső alakulásában eleinte nem volt valami nagy egyöntetőség. Szent-István szabályozta ugyan némikép a vármegyei népek viszonyait; de abban nem szabad valamely kodifikált elveket föltennünk, hanem a helyi viszonyok természetes követelményei határozták meg az eljárást és a teendőket. A megyei igazgatás első szabályai legfeljebb a különböző osztályok jogait, kötelezettségeit és szolgáltatási viszonyait tartalmazhatták. »A vármegyei viszonyok szabályozásában István, mint földesur, magán ügyében járván el, bizonyosan csak házi tisztjeinek tanácsával élt, s azért a vármegyék belső szervezetéről mitsem találunk sem az ő, sem utódainak törvényeiben. Nem lehet kételkednünk, hogy Szent-István itt közvetlen alattvalói, szolgálói közt is igyekezett tőle telhetőleg életbeléptetni mindazt, mit a kereszténység kívánt, mit a külföldnek előtte ismeretes példáiban jónak s a vármegyékben rejlő erőnek nagy céljaira való felhasználására szükségesnek talált; de lényegileg minden intézkedése nem volt, nem lehetett más, mint a mit az élet, a társadalmi fejlődés a nemzet egyéb földesurainál szintén kifejtett, s mi nem volt egyéb, mint az akkori németországi beneficziális és miniszterialis rendszernek hasonló viszonyokból folyó hasonmása. Ez alól még a vármegyei katonai intézmény, a fegyveresek tartása sem képez kivételt, melyet Szent-István idejében nemcsak az ő jószágain, hanem más földesurainknál is találunk. A király, éppen úgy mint más földesurak tettek, vitézeiből az ispánokhoz rendelt egy-egy részt, hogy támogassák őket tisztokban, a kormányzatban, a rájuk bízott területen. Azonkívül szegény nemesek, szabadok földért hadi szolgálatot vállaltak s kötelesek voltak urokat fölkelések idején megvédeni, kiket nem volt szabad — úgy rendelé István törvénye — uraiktól elcsábítani.«¹

¹ *Pauler*: »Szent-István és alkotmánya«; és »A magyar nemzet története«.

Tisztök fejében, a királynak és közvetve az országnak teljesített szolgálatokért, Szent-István jószágokat, egyes uradalmakat adományozott az ispánoknak a királyi földekből, hogy azok harmadrészét élvezzék, a többit pedig úgy ezen jószágokból, mint a gondozásukra bízott egyéb királyi birtokok jövedelmét is neki beszolgáltassák.¹

A megye ispánjának teendői közé mindinkább több és szélesebb körű feladatok járultak. Ha mindjárt kezdetben alig volt is több egy közönséges jószágigazgatónál, csakhamar ő lett a középkori kormányzat összes ágainak kezelője, s volt közigazgatási és hadi főnök, bíró, pénzügyi és gazdasági közeg egy személyben. A királyi végrehajtó hatalmat jobbra ő gyakorolta. A hol maga nem járhatott el, parancsait a prisztaldusok, a szláv »prisztav«-ok, a poroszlók hajtották végre. A főispánok zászlaja alatt vonult ki a megyék hadereje is a csatába. Ítélték a törvény szerint a király vitézei, az udvari nép, a királyi birtok lakossága felett. A vármegyék ispánjainak ez a királyi utasításból vagy a felmerülő szükség követelményeiből eredő hatalmi állása és tekintélye közjogi jelentőséggel ruházta fel lassankint magát a vármegyei intézményt is és alapját képezi későbbi nagyságának.²

Jellemző sajátága az ösmegyének az is, hogy a nemzet nemzetségei vagyis előkelői és a nemzet szabad tagjai, a nemesek, nem foglaltattak a vármegye hatósága alá, hanem még századokig közvetlenül a királytól függtek. Épp a nemzetségi szervezet és a nemesi szabadság hozta magával, hogy őket a királyi birtokok ispánjának még később kitágult hatósága idejében sem lehetett alárendelni. Ezek a megyében külön testületet, a *nemes megyét* alkották. E felosztás még a régi nemzetségi viszonyokból folyt, de azért a tulajdonképi vármegye és a nemes megye közt nem szűnt meg az egység kapcsolata. A vármegye-ispánok, mint királyi tisztok, korlátolt hatósággal ugyan, de bizonyos ügyekben — tízedzésben, pénzügyekben stb. — a nemzetségek uradalmain

¹ *Pauler*: Szent-István és alkotmánya.

² U. o.

és a szabad-nemesek földjein is intézkedtek. A vármegyeispánjának illetékessége mindjárt eleinte nem is volt még pontosan megállapítva s határa megszabva. Ez csak hatalmának növekedésével vált szükségessé, nehogy a szomszéd ispánok közt illetékességi összeütközések támadjanak, kivált oly esetekben, midőn birságpénzek, jövedelmek voltak kérdésben. A vármegyék történeti múltjának mai ismerete mellett nem szolgálhat többé félreértésekre az a körülmény, hogy ugyanazon vármegyében a megyei főnökön, főispánon vagy »comesen« kívül más comesek is említetnek; miután ily esetekben nem megyei királyi főtisztviselőkről, hanem a nemzetnek előkelő, tekintélyes tagjairól, a nemi és ági kötelékek fejeiről van szó, kiknek intézménye Szent-István trónralépte után még közel egy századig fennállott és hatást gyakorolt a birtoklásban, bíráskodásban, vezérletben, míg a nagyobb törzsi kötelék a mai hazában töltött első század alatt teljesen felbomlott, kivévn Erdélyt és a szlávok lakta vidékeket. Szent-István tapintatosan tudta összeegyeztetni a nyugat-európai irány követelményeit a magyar nemzeti közszellemmel és a sajátos magyar felfogással. Szent-István állama hovatovább nyugat-európai jelleget öltött ugyan magára, s a királyságnak, mint központi hatalomnak, nagyobb erő-kifejtése is teljes hatással nyilvánul benne, de a mellett a keleti családok életből is megmaradt annyi, a mennyi a nyugati társadalom formái szerint alakuló kezdetleges keresztény magyar monarchiát egyelőre még nem veszélyezteté.

A magyar nyelvben a »comes«-nek megfelelő kifejezés »ispán«, a délszláv »župan« vagy még inkább a »span«-nak átalakítása, mely főleg nemzetségi főt jelent.¹

¹ *Tagányi Károly* a »comes« szóról értekezvén írja, hogy annak két értelme van: a *hivatal* és a *méltóság*. A »comes« szót két különböző forrásból, külön-külön fogalom képében szivárgott a középkor institúcióiba. Az egyik forrás római, s ez a császár személyét kísérő főurakat nevezi »comites«-eknek. Ez a felfogás leginkább Nagy-Károly capitularei által egész nyugaton elterjedt, de már korához módosulva mindig *hivatalnokot* jelentett. A másik forrás byzanti s Biborban született Konstantin és Bölcs Leo görög-császártól származik, kik »*χωμης*« néven az egyes *hadosztályok*

A nemzetségfők a vármegyében a király vitézein kívül önmaguk külön katonaságot tartottak, külföldieket, hospeseket, a saját eltartásukra befogadhattak, külön nemzetségi bírójuk volt ügyeik elintézésére, ki a királynak eső birságrészben is osztozott s a nemzetségi katonaság, vendég- és szolganép fölött ítélte. A nemzetségfők hatalmi tekintélyét támogatta a vérségi kötelék, a százados megszokottság, a honfoglalásban szerzett érdemek. Szent-István az alakuló magyar királyság élén nemcsak nem támadta meg e tekintélyt, sőt védte és támogatta. Fiának is meghagyta, hogy tekintse a nemzet fejeit, előkelőit, szabadjait, mint apját, mint testvéreit. Kálmán király alatt a nemzetségi szervezetnek hanyatló intézménye önmagától mult ki, minden feltűnés nélkül.¹

Nagyobb fontosságú ennél ránk nézve *Krassó vármegye alakulásának kérdése*.

Pauler Gyula szerint Szent-István uralkodása alatt

vezéereit nevezik. A byzanti forrás módosulva, a szlávokon keresztül, az »ispán« szóval jutott hozzánk és pedig akkor, midőn a magyar hadszervezet a letelepedéssel törzsszervezetté alakult, midőn a hadosztályok vezérei már csak mint *törzsfonók* szerepelnek. Ezt bizonyítja maga az ispán szó is, mely — Miklosich tanúsága szerint — az ó-szlóven »župan«-ból származott, melynek ismét elsőlegregibb jelentése: *törzsfonók*. A méltóságot jelző comesi, azaz a tulajdonképen ispáni cím tehát, a törzsszervezeten alapulván, sokkal régibb a megyénél, s mindig hatalommal volt összekötve. A nem hivatalnok comesnek fennhatósága alatt álló terület, csak úgy mint a hivatalnoké, »comitatus«-nak neveztetett. (*Századok*, 1881. évf. VI. füz.) Érdekes, mit erről *Kézai* krónikája mond. Szerinte már a nagy Attila korában kun, vagyis hunnus nyelven a tábori kapitányok »spán«-oknak vagyis ispánoknak neveztettek, s jelesen azok, kik Attila idejében Catalauniában maradtak. E spánoknak vagy ispánoknak nevezett kapitányoktól vette utóbb Spanyolország is latin »Ispania« vagy »Hispania« elnevezését (51. l.). Ugyanezt *Perger János* is többször említi. (A magyar és hazája regenten, 91. l.) Felhossa *Palugyay Imre* is, kiemelvén *Horvát Istvánnal* (Magyarorsz. gyökeres nemzetségeiről, 21. l.), hogy a »comes« szó gyakran fölcseréltetik a »judex« szóval, honnan az ország bírāja hol comes curiae regiae, hol judex curiae regiae néven emlittetik. (Megyei hivatalok, 19—20. l.).

¹ Pauler: Szt.-Istv. és alkotm.

negyvenöt vármegye keletkezett, melyeket a vidék főhelyül és kormányzó központjául szolgáló vár nevérol neveztek el.¹ A jeles szerző alapvető művében felsorolt vármegyék közt csak három délmagyarországi megye fordul elő: Arad, Csanád és Keve. Krassó vármegye keletkezését a XII. század elejére, II. Géza király és illetve Belos bán kormányzatának idejére teszi,² a nélkül, hogy ezt megokolná. *En Krassót is a Szent-István alatt alakult vármegyék közé vélem sorozhatni.*

Nem lévén Szent-István koráról Délmagyarországra vonatkozólag más kútfőnk Szent-Gellért »Életirata«-n, igaz ugyan, hogy Csanád megyét kivéve, a többi délmagyarországi vármegyék első keletkezéséről csak pusztá föltevések alapján szólhatunk, de mégis olyan föltevések alapján, melyek magukban a történetileg ismert korviszonyokban gyökereznek. Nagy hézagok éktelenitenék nemzeti történetünket, kivált hazánk államalakulásának első korszakában, ha csupán azért tartanánk valamit nem létezőnek vagy éppen lehetetlennek, mert egykoru hiteles adatokkal támogatni nem tudjuk. Valamint általában a nagy mindenségben sokkal több az az igazság, a mit érzéseinkkel föl nem érhetünk, de a mire a meglevőkből helyesen következtethetünk: azonképen az emberiségnek és egyes nemzeteknek történetében is mérhetetlenül több az, mi soha föl nem jegyeztetett, vagy a minek emléke egészen elveszett, de a miknek rejtekébe a már ismert dolgok fonálán az eltévedés veszélye nélkül bátran behatolhatunk. Eltekintve attól, hogy a magyar állam és királyság első időszakából alig néhány okirat és följegyzés — a XII. század közepéig mindössze csak nyolcz eredeti királyi

¹ *A magyar nemzet története*, I. k. 68—74. l. — Felsorolja a következő megyéket: Esztergom, Visegrád, Komárom, Hont, Bars, Nyitra, Trencsén, Pozsony, Mosony, Sopron, Győr, Veszprém, Karakó, Vas, Zala, Somogy, Pozsega, Valkó, Baranya, Tolna, Bodrog, Bács, Keve, Csanád, Csongrád, Békés, Zaránd, Arad, Fehérvár (erdőalji), Torda, Kolos, Doboka, Bihar, Szolnok, Szabolcs, Szatmár, Borsova, Ung, Zemplén, Borsod, Aba (Ujvár), Gömör, Nógrád, Pest, Székes-Fehérvár.

² U. o. 324. l.

oklevél — élte túl a századok viszontagságait, e korszakban a történelmi indukciót már azért sem mellőzhetjük, mert az ország szervezkedésének processusa bizonyára nem egyes szolennis tényekkel és azokat megörökítő írásbeli okmányok kiadásával, hanem — mint Csanád megye megalkotásánál is történt — a király szóbeli intézkedése következtében ment végbe. Az okiratok gyakoribb szerkesztése és kiadása már csak a XII. században jött nálunk mindinkább divatba. A királyok eddigelé szóbeli izenettel, futárok által tudatták rendeleteiket az ispánokkal és egyéb tisztviselőkkel, jobbára szóbeli kijelentések által osztogatták adományait és egyéb kegyelmeiket. A görög császári udvarban nevelt s a byzanti igazgatás gépezetével ismerős III. Béla rendelte el először, hogy ezentúl minden jelentékenyebb kormányeljárás írásba foglaltassék. Példáját, mely rendet, pontosságot, könnyebbséget eszközölt és a felek nagyobb biztosságára szolgált, követték utódai, megjegyezvén kezdetben az oklevelek szövegében az okot is, hogy miért használják az írásbeli kijelentést. Az aradi káptalan prépostja, Richard, 1197-ben a káptalan alapítólevelének megerősítését eszközölvén ki Imre királytól, a király e szavakkal vezeti be a kiadott oklevelet: »Mivel — úgymond — idők folytán és az emlékezet homályosodásával a mulandóság, mely változni szokott és a feledés, mely az elmének vetélytársa, felforgatja a dolgok rendjét: azért az emberi okos eszélyesség későbbi korra nézve is gondoskodni akarván magáról, elhatározta, hogy czélszerű okiratok segítségével óvja meg az emlékezetet a feledékenység veszélyétől.«¹

Az ország igazgatásának első berendezése sem gondolható másképp, mint bizonyos, még nem szigoruan körülírt területiális felosztás alapján, minélfogva a régi sztratégikus középpontok, országos várak körül csoportosult az egyes vidékek lakossága, a várjognál fogva alárendeltetvén a környékbeli szállások azon ispánnak vagy comesnek, kit a király a vár és álladéka parancsnokává,

¹ Wenzel: Árpádk. új okm. I. 83. — L. Márkinál: Arad várm. tört. I. 82. l.

gondviselőjévé rendelt. *Természetes, hogy a megyei intézmény konszolidációjára nem egyszerre, hanem csak lassu menetekben, a fejlődő viszonyok követelményeihez képest haladt előre és vetkőzött ki mindinkább ama idegen formákból, melyek kezdetben mintájául szolgáltak. De hogy a legtöbb megyének alkotását Szent-Istvánnak kell tulajdonítanunk, az oly kétségtelennek látszik, mint a milyen bizonyos a kéznél levő egykoru adatok tanúsága szerint, hogy hazánk első organizátora az egyházi kormányzat érdekében tíz püspökséget alapítván, azok területét, fekvését, ha csak nagyjából is, kijelölte. És ha tette ezt az egyházi adminisztráció megkönnyítésére, mennyivel inkább kellett tennie a politikai és honvédelmi érdekek szempontjából? A mint biztos adatok tanuskodnak a Pauler által felsorolt negyvenöt vármegyének XI. századi keletkezéséről: épp oly bátorságosan föltételezhetjük, hogy ugyanekkor Magyarország délkeleti végein is, hol a vármegyei intézmény létreszólítására ugyanaz a szükségesség forgott fenn és az előfeltételek sem hiányoztak, hasonló igazgatási területek keletkeztek. E területek első latinos neve: »comitatus«. Szent-Istvánnak a veszprémi püspökség számára kiadott 1009-ben kelt és I. Gejzának 1075-diki alapító leveleiben, melyeknek hitelessége kifogástalan, a létesített vármegyék comitatus néven nevezetnek.¹ Szent-László korában »parochia«-nak nevezik a vármegyét. Törvényeinek III. könyvében (16. f.) rendel: »Unusquisque iudex in parochia sua iudicet, idest nemo iudicium extra suam jurisdictionem iudicet. Parochia hic accipitur pro »comitatu«. Ugyancsak Szent-Lászlónak a veszprémi egyház részére kiadott kegylevelében Zala és Veszprém »parochia« néven említettnek. Egyidejűleg használtatik a »provincia« elnevezés is, a mint azt a synchron történelmi kútfőkben, oklevelekben, Szent-László, III. Béla és III. Endre törvénykönyveiben olvassuk.²*

¹ Botka: A vármegyék alakulásáról. (Számadok, 1871. évf. V. füz.).

² Kollár: Historiae jurisque publ. Hungariae Amoenitates. — Palugyay: Megye-alkotmány, I. k. 9—14. ll.

E szerint valósággal Szent-István veté meg hazánkban a vármegyék első alapjait, noha egészen tüzetesen megszámlálni és megjelölni nem tudjuk is, hány és mely vármegyék voltak azok, melyek neki köszönik eredetüket. Ha pedig az általa alakított püspökségek területét meghatározta: kétségkívül a vármegyék komplexumát is kijelölte, melyek azonban alapításuk kezdetétől fogva a jelenkorig a fejlődésnek különféle stádiumain mentek keresztül. Már Otto freisingeni püspök említi 1158-ban, tehát alig száz évvel Szent-István után, hogy Magyarország 70, vagy talán több vámegyére van felosztva.¹ Eltekintve a kérdéstől, vajjon mind királyi vármegyét vagy megyét és nemzetségi territóriumot tett-e ki ez a sok helyhatóság; és részünkről sem engedve meg, hogy a vármegyék jelen földterülete, száma és minősége mind az első királynak volna tulajdonítható: annyit mégis kétségtelen valóságul kell elfogadnunk, hogy a mostani vármegyék túlnyomó nagyobb része a királyság első századából való ősi alapítás.

Ki cselekedhette ezt, ha nem az ország első szervezője, Szent-István? Hiszen közvetlen utódairól ilyen országrendezési művelet nemcsak nem említették, de a szüntelen zavarok és anarchikus hanyatlások miatt nehezen is lett volna keresztülvihető. Egyedül a Szent-István nyomán járó két jeles utódáról, Szent-László (1077—1095.) és Kálmán (1095—1114.) királyokról lehetne szó, kik igenis fejlesztették, szilárdították, egyben-másban tán módosították is Szent-István municzipális alkotmányát, de csak az alapvető elveken belül, miként azt Szent-László legendájában is olvassuk, hogy országlása alatt buzgalomával »ismét« rendbehozta az országot. Kálmán király tarczali törvénykönyve pedig világosan tanuskodik, hogy 1100-ban a vármegyék már országszerte megvoltak, mert a tarczali nemzetgyűlés országos intézkedéseket tesz róluk, sőt a határszéli vármegyékről az ellenség betörései esetére, a kereskedésre és vámra vonatkozólag külön is rendel-

¹ *Muratorinál* in SS. rerum Italicarum: De gestis Friderici I. Imp. L. 1. cap. XXXI.

kezik. A párisi királyi könyvtárban feltalált XII. századi codex 1184-ben 72 ispánról szól, kik Magyarországon a királyt szolgálják, öt évenként egyszer megvendégelik és neki száz márka aranyat ajándékoznak.¹ Rogerius váradi kanonok a tatárjárásról írt »Carmen miserabile« egyik fejezetében közismeretű dolognak mondja, hogy Magyarországnak 72 vármegyéje van, melyekből a királyok örömeiket, gazdagságukat, tekintélyüket és hatalmukat veszik.² Íróink legnagyobb része, kivált a régiek, de az újabbak közül is a legalaposabb kutatók, mint *Wenzel*, *Botka*, *Knauz*, *Balássy* s maga *Pauler* is, Szent-Istvánnak tulajdonítják legalább a vármegyék első alapjainak megvetését. *Pesty* sem vonja azt általánosságban kétségbe, csak azt tagadja, Botka után indulva, hogy a Szent-István alatt keletkezett kerületek mind vármegyék voltak, s hogy első királyunk alatt a vármegyék Magyarország minden részeiben létrejöttek volna; mert — úgy mond — keleten és éjszakon nagy erdőségek borították a tartományt, melyek jó sokáig csak királyi praediumul, vadász-kerületekül szolgáltak és csak lassan hódítottak meg a kulturának.³

De ha valahol az országban indokolva volt életbe léptetni a primitív államszervezet föfeltételét, a királyi gondnokságot és főnöki igazgatást: *sehol jobban nem volt az sürögősebben és nyomósabban indokolva, mint éppen a Tisza-Duna-Maros közében, az ország délkeleti véghatárán, a hódító byzanti birodalom és a szüntelen forrongó Balkán tőszomszédságában, hol ezredévek óta küzdötte véres harczait a birrágó és hatalmi törekvés, s hol a magyar királyság idegen népek között csak az imént vívhatta ki súlyos háborúval az államegység elismerését.*

Ki hihetné vajjon, hogy az országnak e veszélyeztetett és váratlan viharoknak könnyen kitett vidékét, mely nem kevesebb mint 472 négyszög mérföldet foglal magá-

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. II. k. 218. l. »Regni Vngarie fines et dominatus amplitudo.«

² *Endlicher*nél 262. l. és *Schwartner*nél 297. l.

³ *Az eltűnt régi vármegyék*, I. k. 4—5. l.

ban, egyetlen embernek, a már vénülő Csanádnak gondoskodására bízta volna Szent-István? Ki hihetné, hogy kezdetben ez az egész rengeteg föld, az ő vegyes fajú lakosságával, az ő váraival és földerődítményeivel, az ő folyóival, hegyeivel és egyéb természetsabta határaival, — mint Botka s utána mások is állítják — egyetlen vármegyét, a *csanádit* képezte volna? S mindezt csupán azért, mivel az ország más részeiben némely ősalakotású vármegyéről kiderítettett, hogy tartományi nagy terjedelmükből a későbbi királyok alatt kisebb ispánságok sajátítottak ki; vagy mivel egykoru írott emlékek nem maradtak ránk, melyek Délmagyarországon Csanád, Arad és Kevén kívül a többi közigazgatási testeknek is Szent-István által felállítását kézzelfoghatólag bizonyítanak!

A kétely onnan ered, hogy számos ősalapítású vármegyének csak később lett a neve közismeretessé és közhasználatuvá. *Annak tekintvén az ősmegyét, a mit tulajdonképen volt, királyi uradalomnak: mint birtoktest, fennállhatott és bizonyára fenn is állott az a nélkül, hogy akár az ország politikájában szerepet játszott, akár a geográfiában (ha e szóval itt élnem szabad) helyet foglalt volna.*

Lehet, sőt nagyon valószínű, hogy a délmagyarországi vármegyék, midőn első alakulásukkor még csak királyi jószágok valának, még nem viselték a mostani neveiket. Ezek csak idők folytán válhattak közhasználtakká és mintegy hivatalosan elfogadott és általánosan ismeretes nevekké. Szent-Gellért »Életirata« így határozza meg a marosvári bolgár-szláv achtonnak vagyis magyarosan Ajtonynak tartományát: »— — *ezen férfinak szolgál vala a föld a Keres folyótól, az erdőelvi részekig, és Vid-dinig és Sörényig.*« Tekintve, hogy az »Életiratban« nem egyszer — bár az utókorra nézve szerfölött becses — de magukban véve mégis csak jelentéktelen topografikus megjelölések fordulnak elő; mint: Kwkyner, Zew-reg, Canysa, Orozlanus, Nageuz, stb.: bizonyára fölemlíti vala az »Életirat« szerzője ama vármegyéket is, melyekre a nagyhatalmu Ajtony országa kiterjedt, ha e vármegyék-

nek az ő idejében közkeletű és előtte ismeretes nevük lett volna. De a vármegyék azért már fennállhattak, mint állott a marosvári megye, mielőtt Szent-István Csanád vármegyévé nevezte el. Így szóla ugyanis a király: »Ez naptól fogva azt a várost nem Maros, hanem Csanád városának hívják, azért hogy ellenségemet belőle kiöltöd; azon *vármegyé* ispánja leszesz, és azt a magad nevérol fogod nevezni, Csanád *vármegyének* hívják nemzedékről nemzedékre.«¹ A megyék, a királyi birtoktestek szervezve lehettek tehát, mielőtt nevük a nemzet tudatába fölvették és okiratilag is hitelesítették.

S így mindent egybefoglalva, azt vélem, hogy a Tisza-Duna-Maros-közén 1030 és 1038 közt, tehát még Szent-István életében és az ő intézkedéséből, megalakult Arad alatt, Erdély nyugati és Temes keleti határszélei közé ékelve, le egészen Orsováig és a Duna folyása mentében egész Horomig, Krassó vármegye is.

E nézetem nyilvánítására a következők bátoritanak fel:

1. Szent-Gellért »Életiratában«, mely a csanádi püspökség és Csanád megye alapítása történetének főforrása, ezeket olvassuk: »Az említett barátok közt vala hét tanult és magyar nyelven ügyesen beszélő férfiú, t. i. Albert, Filep, Henrik, Konrád, Krátó, Thaszló és István, a kik maguk is hirdetik vala a népnek Isten ígét; ő általuk lön ugyanis az egész csanádi tartomány a szent ige hirdetésével megöntözve, *kik főesperességeket viselén*, a városokban és falvakban egyházakat építenek vala.«² E világos és félremagyarázhatatlan szavakat nem lehet és nem szabad elcsavarni. Szent-Gellért »Életirata« XI. századi forrásmű; erre vall egész tartalma. Korának jellemét viseli magán, és írója, mint Gellért püspök kortársa, közvetlen szemlélet után jegyzé fel adatait. A történelem tehát tökéletesen egybehangzik a csanádi püspökség élő, szakadatlan hagyományával, mely hét főesperessége alapítását Szent-Gellértnek tulajdonítja. Gellért a már előbb megalakított többi magyar egyházmegyék mintájára ren-

¹ Vita S. Gerardi, c. VIII.

² Vita S. Gerardi cap. XII.

dezte be a saját püspökségét is, főespereseket nevezvén ki, kik az egyházmegye kormányzatában segédei lennének és az igét a különböző megyékben hirdetnék. A nyugati egyházban már a VIII. század óta szokásban volt az egyházmegyéknek főesperességekre felosztása. Figyelemre méltó, hogy Németországban rendszerint hét főesperességre osztattak fel a középkori egyházmegyék olykép, hogy egy főesperes (archidiaconus major) a püspöki székesegyházban alkalmaztatott, a többi pedig (archidiaconi minores) a parochiális kerületeket felügyel.¹ Az »Életirat« szerkesztője azt adja tehát elő, a mi az akkori hazai és külföldi gyakorlatnak valósággal megfelelt. Sajnos, hogy az ősalapításu magyar egyházmegyék első közigazgatási felosztásáról csak nagyon keveset tudunk. Az erről szóló adatok a legtöbb ősalapításu püspökségben csak a XIII—XIV. századból valók. De Esztergomról, a magyar egyházmegyék fejről tudjuk, hogy a XI—XII. században szintén hét főesperességre volt felosztva. Valószínű ez a pécsi, veszprémi, győri és erdélyi egyházmegyékről is, hol a főesperességek eredeti száma, mint a csanádiban, szintén hét lehetett.

Egy főesperes a püspök oldalánál a székesegyházban volt alkalmazva; a többi hat az egyházmegye különböző vidékein működött. *E vidékeket ott, hol a vármegyék már megalakultak, a megyék területe határozta meg, éppen úgy, mint a német kerületek is jobbra összeestek a németországi főesperességekkel.* Igaz ugyan, hogy Szent-Gellért korából nem hivatkozhatunk okmányos bizonyítékokra, hogy a csanádi püspökség főesperesei mely megyékben állottak az egyházi igazgatás élén. Ezek a bizonyítékok vagy másnemű emlékek, ha léteztek volna is, elenyésztek. De 1216-tól kezdve már okirati adatokkal is rendelkezünk egyes főesperességeink fennállásáról; a

¹ Heddo straszburgi püspök volt az első, a ki megyéjét 774-ben hét archidiaconatusra osztotta fel. Példáját csakhamar más püspökök is követték. (V. ö. Syn. Tulleus, a. 1072; Hertzelein, 3. 160; Pertsch: Von dem Ursprunge der Archidiaconen; Spitz: De archidiaconatibus in Germania.)

XIII. század utolsó tizedeiben pedig már névszerint említettnek a *csanádi, krassói, marosontúli, aradi és kevei* főesperesek. A székesegyházzal együtt tehát hat főesperesnek működési területe ismeretes a XIII. századból. A hetediknek helyét is könnyen kijelölhetjük, ha arra a területre gondolunk, mely az Árpádok alatt Csanád, Temes és Keve közt feküdt s melyen később — 1239—1326 közt — Torontál megye keletkezett.

Önként lép hát elénkbe a kérdés: ha Szent-Gellért nem, vajjon ki és mikor léptette életbe eme főesperességeket? Hogy Gellért püspöksége idején fennállottak, a püspök »Életirata«, e kor más hitelesen elfogadott történeti eseményeinek is hiteles kútfeje, világos szavakkal bizonyítja. Arról sem kételkedhetünk, hogy a későbbi kor csak azokat a főesperességeket nevezi meg a ránk maradt okiratokban, melyek a csanádi egyházmegyében az okiratok kiállítása idejében réges-régtől fennállottak. *Ha pedig a főesperesek az egyes megyékben hivataloskodtak; ha egyházi közigazgatási területeik összevágának az egyes megyék területével; ha végre oly szoros kapcsok fűzik őket a vármegyékhez, hogy a saját címökben a megyék nevét viselik: kétségtelennek kell tartanunk, hogy az »Életiratban« említett főesperességek létrejöttekor léteznök kellett a csanádi püspökség területén ama vármegyéknek is, melyeknek a XIII. században már okiratos emléket bírjuk, s melyektől a főesperességek elnevezéstíket nyerték. E szerint Krassó vármegyének a XII. vagy a XIII. századi okmányos emlékeknél már sokkal előbb, már akkor kellett fennállania, mikor területén a főesperesség keletkezett, mely pedig Szent-Gellért alapítása.*

2. Hartviknál »Szent-István életiratában« olvassuk: »post hec prouincias in decem partitus episcopatus«. Ha áll is az, hogy Hartvik legrégibb megmaradt kézirata másolat s hogy sok toldás is van benne; azért a *Nagy Legenda* eredeti szerkezetében a mai volt és az interpolációkat a kritika már mind kimutatta. Az idézett helyről senki sem mondta még, hogy becsusztatás. Minthogy pedig Hartvik műve eredeti alakjában a XI. századból

Szent-László idejéből való: tanuskodását a Szent-István korára nézve autentikusnak kell elfogadnunk. Egykorúságát bizonyítja a »prouincia« elnevezés is, mely a XI. század végső tizedeiben és a XII. század folytán adatott a megyéknek. Az idézett helyet azonban lehetetlen akkép értelmezni, hogy Szent-István tíz megyéből tíz püspökséget alakított. A szöveg inkább úgy értelmezendő helyesen, hogy a már meglevő számos megyét tíz püspökségre osztotta fel. Ha pedig Szent-István az egész országban csak tíz püspökséget állított fel, azok mindegyikét bizonyára több vármegye területére terjeszté ki. S ha tévé ezt másutt: a Tisza-Duna-Maros-közén sem tehetett okos kivételt. Az esztergomi érsekség ugyanis nemcsak Esztergom megyét foglalta magában, de kiterjedt a szintén Szent-István alapításából eredő Nógrád, Bars és Zólyom megyékre, valamint az ezek álladékaiból később kivált Turóc, Liptó és Arva területeire. Az 1009-ben alapított veszprémi püspökségbe bele foglalta a szent király Veszprém, Fehér és Pilis vármegyét, s meg is nevezi a ránk maradt alapítólevélben a »comitatus« Vesprimiensem, Albensem és Vsagradensem. A kalocsai érseki tartományhoz kezdetben Bács, Bodrog és Csongrád vármegyék tartoztak, mindig csak a nagy király alkotó kezéből kikerült megyéket említve. Ezt tapasztaljuk továbbá a pécsi, győri és erdélyi egyházmegyéknél. *Hasonlóan történhetett ez a marosi egyházmegyével, melybe a szent király Csanád, Temes, Keve és Arad megyéken kívül Krassót, valamint az Ajtony egykori birtokállományához tartozott Maroson-túli vidéket kebelezté.*

3. Fontossággal bírnak Szent-Gellért »Életirataiban« azon fejezetek, melyek a csanádi püspökség lakosságának fokozatos térítését adják elő. Éppen e fejezetek tartalma oly jellemző és életteli, annyira közvetetlen szemléletből merített, hogy így csak kortárs írhatta le az előtte végbemenő eseményeket.¹ Olvassuk itt a többi közt, hogy

¹ *Marczali* is kiváló súlyt fektet az »Életirat« 9. és 11–14. fejezeteire, ezekből bizonyítván a kútfő hitelességét. (A magyar történet kútfői az Árpádok korában, 29. l.)

midőn Szent-Gellért marosvári székhelyét elfoglalta: »jöttek a *nemesek* és nem nemesek, gazdagok és szegények, kérve a Háromság nevében a keresztvizet; sokat a *király ispánjai* vezettek oda, kik a Keresztelő-Szent-János kolostorában kereszteltettek meg.« E sorokban kivált két momentum vonja magára figyelmünket: az egyik az, hogy a marosvári püspökség területéről nemesek is járultak Szent-Gellérthez; a másik, hogy a király ispánjai vezettek oda keresztelendőket. Már Botka felállított olyan vezérelveket, melyek az ősmegyék létezésének kutatásánál biztosan kalauzolhatnak bennünket. Ezek egyike az, hogy *oly földterület, melyben nemesek laktak, megye volt*; azonképen a nemesi birtokok és azoknak minden nemei is a megyék keretébe tartoztak.¹ Gellért magától érthetőleg csak a saját püspökségében gyakorolhatván az egyházi juriszdikciót: *aők a nemesek, kik tőle kérték a keresztvizet, az ő püspöksége területéről valók voltak*. Egymagában már ez is föltételezi e püspökségben a vármegye létezését. Az a körülmény pedig, hogy nem egy ispán, hanem »a király ispánjai« járultak a püspök elé, mi másra mutatna, mint hogy a marosvári püspökség területén nem egy, hanem *több vármegye* állott fenn a király *ispánjainak* igazgatása alatt. A térítés munkáját vidékenként a püspök segédei, a főesperesek vezetvén: a főesperességek neve mutatja, mely vármegyék ispánjairól emlékezik itt az »Életirat«.

4. Vezérelv továbbá az is, hogy a vármegyéket ott szervezte a nagy király szelleme, hol arra az illető területek kellő kvalifikációval birtak, hol a municipális és hadi életnek kellékei és tényezői feltalálhatók valának. Sehol az országban nem kínálkozott erre alkalmasabb hely, mint a Tisza-Duna-Maros- és Erdély-közben. Az itteni szláv lakosság a saját nemzeti intézményét látta a *supánságokban*, és azonképen megfelelt az forma szerint a törzsi vagy nemzetségi szerkezethez szokott magyarságnak is. Továbbá már a honfoglalók találták itt

¹ A vármegyék alakulásáról. (*Századok*, 1871. évf. V. füz.).

a megyei gyűlések helyiségeiül szolgálható régi erősségeket; mert a terület nagyfontosságú helyrajzi fekvése a várszerkezetet és hadi életet nélkülözhetetlen szükségletté tette. A föld termékenysége és természeti gazdagsága pedig nemcsak a várkatonaság eltartását könnyítette meg, de a szabad birtoku nép állandóságát is biztosította.

5. Végül a vármegyei intézmény eredetének sajátossága szintén arra utal, hogy a Tisza-Duna-Maros- és Erdély-közön ősalapításu megyéket keressünk. A fejlődési család allodiumait képezték mindazon földek, melyeket magának a honfoglaláskor megtartott, vagy később a legyőzött ellenfelektől elkobzott. Ajtony eleste után annak minden javai Szent-István tulajdonába mentek át. E birtokokat, a mennyiben egyházaknak, monostoroknak, vagy magánosoknak el nem adományozá, valamikép kezelnie kellett a királynak. Uradalmakra osztá fel tehát itt is, mint másutt, birtokait, és azok élére főnököket állított, hogy kezeljék és a királyi kincstár számára jövedelmeztessek. Az előbbieken láttuk már, hogy a »caput bonorum« rendszerint egy vár volt és maga a »dominium« a *vár megyéje*, azaz a *vármegye*. Néhol a vidék, néhol a helyi viszonyok, ellenséges elemeknek közelsége — mint ez kivált Délmagyarországon előfordult — különféle felosztást tettek szükségessé. A vármegyék tehát a dolog természeténél fogva nem lehettek egyformák.¹ De a dolog természete hozta magával, hogy a természeti határok által oly szabályosan kikerekített vidéken, a minő a Tisza-Duna-Maros- és Erdély-köz, mely hozzá még ugyanazon legyőzöttől és ugyanazon időben került a király birtokába, *egyszerre* vitessék végbe a királyi birtokok rendezése is. Midőn Szent-István az ő győztes vezérének, Csanádnak, megjutalmazásáról gondoskodott és neki a királyi birtokokból egy jelentékeny részt átengedett; midőn ismét fiának nevelőjét, Szent-Gellértet, a marosvári püspökség élére állítva, ezen egyháznak dus javadalmakat adományozott: hogyan gondoskodott volna ama

¹ Pauler Gy.: Szent-István és alkotmánya. (*Századok*, 1879. évf. II. füz.)

földek kellő ellátásáról is, melyek itt a győző jogán a királyi család kezére szálltak? Föltehetjük-e, hogy midőn Csanád megye megalakult, a körülötte fekvő királyi jószágok gondviselet, királyi ispánok felügyelete nélkül hagyattak volna? *Elképzelhető-e, hogy kormányzat nélkül hagyatott volna éppen a fában, vadban és a bányászat kincseiben oly gazdag krassói terület?*

Ezek után az a véleményem, hogy a Délmagyarországon jelenleg fennálló vármegyék, Torontál kivételével, ősalapításu megyék, s hogy *Krassót is azon megyék közé számíthatjuk, melyek Szent-István királynak köszönik eredetüket.*

Azonban a XI. és XII. századi magyar vármegyét nem képzelhetjük harmonikus, egyöntetű állami szervezetnek, vagy olyan gépezetnek, a minő a jelenlegi közigazgatási hatóság. Akkor ugyanis — mint Pauler megjegyzi — volt ugyan fejedelem, volt társadalom, volt nemzet, de nem volt még állam és egységes, cenztralizált állami szervezet. Nehéz elhinni, hogy Szent-István a nemzet kebelében új rendeket alapított, a vármegyéknek szigorúan körülírt határokat szabott, állandó hadsereget létesített és annak eltartására a földbirtoknak bizonyos részét külön kisajátította, ebből kifolyólag pedig bürokráciát létesített volna. Magyar nemesi rend, azaz előkelő uri osztály, személy- és rangkülönbség igenis létezett, a mennyiben — mint Szalay László írja — a nemzetségek főbbjei és ágai, a kiken az ősök hőstettei viisszasugárzottak, úgy szintén a várak, királyi jószágok parancsnokai, grófjai, az udvari tisztek, főpapok stb. mintegy magasabb állás fényében tűntek fel a nemzet szemeiben. Már Hartvik mondja, hogy »Gejza convocatis Hungariae principibus, cum ordine sequenti«, tanácskozott velük. De azért a modern államoknak alakulásaiból Szent-István korára következtetést nem vonhatunk, s nem lehet az ő idejében egy általános, egyöntetű, geográfiai alapokon nyugvó felosztást sem keresnünk. Valamint a főesperességeknek nem voltak kezdetben pontossággal kitűzdel geográfiai határai: azonképen a vár-

megyék sem képeztek eleinte szabályos méretű igazgatási területeket.

Krassó vármegye első ispánjait, »comes«-eit, nem ismerjük. Ez az állás országos méltóság volt már akkor, midőn a XIII. század elején a krassói főispánok első okiratos emléke fölmerül. Csak egyes birtokosok neveit őrizték meg számunkra a krassói helynevek, melyek bizonyítják, hogy a megye alakulásakor e földet több magyar *nemzetségső* lakta. Várakkal ezek nem birtak, mert Szent-István törvénye tiltotta, hogy magánosoknak váraik legyenek.¹ De birtak allodiumokat, külön családi területeket, melyek még az első megszállás jogán jutottak rájuk és öröklő ágaikra. A *Jenő* nemzetség a Berzava folyón birt szállásokat, a hol a XIV. században a Himfyek léptek nyomukba. Abádon (Apadia?), Karánsebes környékén, az *Abák* tartották szállásaikat. *Bulcs*, a hol később apátság keletkezett, a honalapító Bogát fiának marosvidéki birtokait jelöli. A *Vecse* és *Csaba* helynevek szintén két magyar nemzetségre emlékeztetnek, melyek elseje a mai Marzsina táján a Galadna patakon, másika a Béga folyón telepedett. Ond vezér utódai, a *Kalánok* nemzetsége, Hunyad megye határán a Béga és Maros közt, nemkülönben a Berzaván és Temesen tarták szállásaikat, hol a Kalántelek nevű földeket birtokolták. Még a XIII. században is ott és azon jószágokban találjuk őket, melyeket eleik a honfoglalás idejében megszállottak.² A telegdi *Csanád* nemzetség Krassó nyugatán Hódost és annak környékét, továbbá a megye éjszakkeleti zugában, a Maros mellett, a Maros-völgy eme legkedvesebb táján, Képrevára és Fülöpköve vidékét birta.

Nem föltételezhető, hogy a megye első ispánjai ezekből a nemzetségekből vétettek volna. A nemzet főbbjei nem vállalkoztak volna a még alakuló félben levő megyékben olyan szolgálatra, mely első kezdetekor csekélyebb

¹ Szent-István törv. II. k. 6. fejt.

² *Anonymus*, c. 6. és számos oklevél Fejér Cod. Dipl.-ban. V. ö. *Pauler*: Szent-István és alkotmányai. — *Pesty*: Krassó vármegye tört. II. kötet. 1—2. r.

volt az őket megillető főuri tekintélynél. Nem érthetnek egyet Palugyaival, ki azt hiszi, hogy a nemzetségek régi kapitányai, ezeknek maradékai, vérei, mindjárt kezdetben igazgatták volna a vármegyéket.¹ Kizárta ezt, hogy csak egyet említsék, az uralkodó felsőbbbségéből önként folyó óvatosság, mely a fejedelmet illető megyei várat és a hozzá tartozó korona- és várjavakat bizonyára nem bizta a nemzetségekre mindaddig, míg a törzsszerkezet fennállott, és esetleg a fejedelmi hatalommal is daczolhatott volna. Hanem hogy idők múltán, midőn a nemzetségek ereje mindinkább elhanyaglott, más részről pedig a vármegyei intézmény mind szélesebb alapokon izmosodott és a főispáni állás hatásköre és tekintélye mindinkább növekedett, a megyék előkelő birtokos nemességéből kerültek ki többnyire a megyék főispánjai, a dolog természetéből következik.

A nemzet szükségleteiből fokozatosan fejlődő államszervezkedés magával hozta a megyei intézménynek konszolidációját és kiképzését. A XII. század folyamán megvolt már nálunk is a rendiség, melyet a király vitézei (milites, servientes regii), mint szabad férfiak, a várkatonák vagy várjobbágyok (jobbagiones castrenses), várakban és városokban a polgári elem, a főbbek udvaraiban valamely tisztí állást vagy alkalmazást viselő udvarnokok (ministeriales), végre a saját birtok nélküli paraszt jobbágyság és a valóságos rabszolgák képeztek. A vitézi rend a király zászlai alatt harczolván, hadi szolgálataért allodiumokat birt megszállási jogon vagy a fejedelem adományozásából. Mind a szállás, mind az adomány czimén birt javak tekintetében teljes intézkedési szabadsággal ruházta fel Szent-István az illető birtokosokat. Mert akár megszállás, akár adomány czimén birta valaki az ő javait, azzal a tudattal birta, hogy elei vérökkel szerzvéen meg a hazát, a nekik jutott földrésznek független urai és haláluk esetén legjobb belátásuk szerint rendelkezhetnek javaikkal. Kálmán király megszorította e kor-

¹ Megyei hivatalok II. k. 15. l.

látlan szabadságot, a mennyiben az intézkedés jogát csak a megszállt és csak a Szent-István által adományozott javakra nézve engedélyezte; ellenben a későbbi királyok adományaira nézve megállapította, hogy azok mindenkor atyáról fiúra szálljanak. Ha fiörökös nem volt, a testvérek s ezek gyermekei, ilyenek nem létében a király nyerte a birtokot. Ezt a megszorítást az aranybulla ismét megszüntette. III. Bélától kezdve királyaink bizonyos föltételek alatt kezdték a birtokokat adományozni. A korona-kegyelméből eredő ezen birtoklás kiindulását képezi az első királyaink alatt még ismeretlen hűbériségnek. A várkatonaságnak is volt földje, de ez a várakhoz tartozván, mint királyi tulajdon, csak haszonélvezetül engedtetett át a várkatonáknak hadi szolgálatuk bére fejében. Az ország megszállásának alapján birtokolt földek, azonképen mint a fejedelem által adományozottak és a várkatonáknak adóttak, Szent-István rendeletéből jegyzékbe vétettek, mely alapjául szolgált az utódok magánjogi viszonyainak.¹

A megyei várak egynémelyikének szomszédságában népesebb telep képződvén, lassankint középpontjává lett a közvetlen vidék iparának és kereskedelmének. Az ide költözött kereskedők és iparosok idővel külön királyi oltalomban részesültek, vásártartási joggal ruháztattak fel, vámmentességet élveztek, külön testületi birót kaptak, a vár katonai parancsnoksága alól is kivétettek, de a vár grófjának, vagyis a megye ispánjának engedelmisséggel tartoztak. Ezek képezték a polgári elemet, mely azonban elején többnyire külföldiekből állott. A polgárok osztálya, ha nem birt is olyan politikai befolyással mint a nemesség, de azért műveltségénél és a királyoktól fokozatosan nyert különféle kedvezményeknél fogva sok tekintetben a nemesség fölött állott. Mind ez nem egyszerre, hanem a szükségszerű fejlődés egymásutánjában ment végbe. A XI. században a polgár még csak egy jobb módú jobbágy számába megy. A XII. század végén még nem létezett magyar városi rend. Az a néhány város, melyek-

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. III: 1. a 108. l.

ről e korszakban tudomásunk van, részint egyházi, részint várbeli fennhatóság alatt állott és független szabadsággal nem birt. Királyi város ekkor még csak három volt az egész országban. De a következő század végén már hosszú sorával találkozunk a kir. városoknak, és e városok helyzete is megváltozott az államban. A XIII. század végével már kiváltak a városok a megyék területéből és önálló, külön területet képeztek, bástyákkal övezték körül magukat, kegyuri és birtokjogot gyakoroltak s külön hatóságot választottak maguknak. Nálunk Délmagyarországon még későbbi a városi élet fejlődése. Krassó megyében az Arpád-korszak egész folyama alatt nem bontakozhatott ki a városi polgári élet olyan mértékben, a mint ez a felső magyar megyékben történt. Krassóban a kereskedelmet és ipart leginkább a keleti görög kereskedők, szerb és bolgár bevándorlott mesteremberek űzték e korszakban. Városunk pedig a megye egész területén egyetlen egy sem volt. De a várainkban és azok megyéjén létrejött közélet itt sem lehetett másforma mint az ország többi megyéiben. Általában véve tehát Krassóban is akkép alakultak az egyes osztályok, mint másutt. Volt itt is birtokos nemesség, várnép és várjobbágyosság, voltak kereskedők, iparosok, parasztok és szolgák.

A várnép egy fokkal alantabban állott a várjobbágyoknál. Ez is kapott a királytól várföldet használatul, de nem hadi, hanem egyéb alárendelt szolgálatok fejében, minők az építkezés, fuvarozás, szállítás, fegyvergyártás; e mellett tartozott a királyi kincstárnak bizonyos pénz- és terményadót fizetni. Így volt ez egész a XIII. század derekáig. Ekkor tudvalevőleg némely pazar, tékozló királyaink a várföldeket eladományozták, minek következtében a várjobbágyok egy része elszéledt s a magánjobbágyok közé vegyült, másik része pedig nemessé lett. Ugyanez történt a várnépekkel is, kik szintén vagy magánbirtokosok urasága alá süllyedtek, vagy a polgári osztályba olvadtak be. A várjobbágyok és várnépek rendje tehát a XIII. század óta mindinkább elenyészett.

Az egyházi és világi birtokokon élő parasztság vagy

közjobbágyság termény- és pénzbeli adózással tartozott urainak, de szabad volt és szabadon költözhetett; míg az utolsó osztályt képező szolgák, kik a királyi vagy magánbirtokokon udvari és gazdasági szolgáltatásokat végeztek, szabad költözési joggal nem bírtak, a földesurnak mindenben, még utódaikban is, alá voltak rendelve, a birtoknak járulékát képezték s gazdájuk által a birtokkal együtt eladathattak. Kezdetben voltak valóságos rabszolgák is, kiket uraik személyenkint portéka gyanánt eladhattak, míg a kereszténység szellemének áldásos befolyása lassankint nem enyhítette a nép állapotát, úgy hogy a különbség, mely eleinte a földműves jobbágyok, udvarnokok és rabszolgák közt fennállott, idők folytán mindjobban elenyészett s utóvégre egy jobbágyosztály, a parasztok osztálya állott elő.

Mindezen osztályokból csak a birtokos nemesség vehetett részt a megyei köztanácskozásokban. De a világi jellegű vármegyei köztanácskozások csak Kálmán király és utódai alatt léptek életbe, midőn a vármegyék már nemcsak gazdasági és hadi intézmények voltak, hanem politikai és törvénykezési tényezőkké is fejlődtek. Szent-István alatt, ha szükség volt fontosabb ügyek közös megbeszélésére, még az úgynevezett zsinatokon tárgyalta azokat a püspöki megye uri népe a püspök elnöklete alatt, hihetőleg a püspökmegye területén volt vármegyék ispánjaival együtt. Kálmán király jogot adott a vármegyének, hogy két nemes bírót válasszon, kik az igazságszolgáltatást gyakorolták. A nyilvánosságot a kikiáltott gyűlés (proclamata congregatio) képviselte. Midőn a XII. század végén III. Béla hazánknak sokféleképen megzavart és fejtetlen belső viszonyait rendezte, a vármegyei közelet is határozottabb és egyöntetűbb alakot nyert. A nemesség már tömegesebben jelenhetett meg a megye gyűlésein, tanuskodott a birtok- és bűnperekben, meghallgatta a kihirdetett új törvényeket, királyi rendeleteket — és választotta a megye tisztviselőit. Hogy a vármegyék közönsége a XIII. században politikai ügyekkel is foglalkozott, kitűnik az 1267. évi 8. törvényből, melylyel IV. Béla a

megyei nemességnek jogot adott követeket választani az országgyűlésre.

Száz hetren esztendő mulik el Krassó vármegye felállítása után, midőn 1200-ban először merül fel a krassói főispánok emléke okmányosan. Az első krassói főispán, kit e néven ismerünk, *Vejte* (vagy *Vojtek*). Nevét Temes megyében Csákvár mellett egy község örökíté meg. Utána, az Imre király és testvére Endre vezér közt folyt villongások idején, emlittetik *Achilleus* királyi udvari ember és kevei comes második krassói főispánnak. A kik e tisztet előttük viselték, ismeretlenek. Vagy az emléküik enyészett el egészen, vagy a főispánságot érte Krassóban valamely végzetes katasztrófa, mely Szent-István alapítását az utódai alatt kiűtött zavarok alatt szünetelteté. Sejtjük ezt onnan is, mert *Vejte*ktől és *Achilleus*tól kezdve az Árpád-korszak végéig, csaknem mindegyik krassói főispán egyszersmind más hivatalos állást is viselt. Voltak egy személyben kevei, vagy somlyai főispánok, harami vagy sebesi várnagyok, szörényi bánok, királyi udvarbirák, főpohárnokok vagy egyéb udvari méltóságok. A krassói főispánság végvidéki fontosságáról és tekintélyéről tanuskodik az a körülmény, hogy oly férfiak, kik ezelőtt erdélyi vajdák voltak, utóbb mint krassói főispánok szolgálták hazájukat.

A főispán vezére volt a várához és megyéjéhez tartozó katonaságnak. Minden vármegyének megvolt a saját zászlóalja, mely mintegy 300—400 lovas vitézből állott. A honvédelmi kötelezettség ugyanis elválaszthatatlan volt a földbirtoktól, úgy hogy minden birtokos születt katoná volt. De a nemes csak személyesen és csakis hazája védelmére tartozott fölkelni; külföldi háborúkban önként és zsoldért vett részt. Ellenben az ország főtisztviselői, köztük a vármegye ispánjai, külföldi háborúkban is követni tartoztak a király zászlaját. A főispán zászlaja alá sorakoztak a vitézek, kik hadi szolgálat fejében kapták a királytól birtokaikat; továbbá a különféle várnépek és vendégek, kik a szükséglethez és szerződésükhöz képest hol a tizedik, hol a nyolczadik embert vagy még többet

állítottak ki; végre ezekhez csatlakoztak azon szabad magyarok, nemesek is, kik a harcz és zsákmány szerezetéből követték a vármegye zászlaját, nem bírván oly tekintélyvel, hogy közvetlenül a király udvari tisztjei, az ország főurai közt lovagolhattak volna.¹

Segédeit, tisztjeit a főispán a várjobbágyságok közül vette. Javadalmazásukat ezek is, mint a főispán, a váruralalom jövedelmeiből kapták. A XIII. századtól kezdve mint a főispán első segéde és a várnépek fölött való biráskodásban helyettese, az *alispán*, a »comes curialis« szerepel. III. Endre óta (1298), midőn a megyei hatóság az összes lakosságra kiterjesztetett, az alispán nemcsak az igazságügygyel foglalkozik, hanem a megyétől többnyire távollevő főispán helyett elnököl a gyűléseken, kormányozza a vármegyét, szóval végzi a közigazgatás teendőit is. Az alispánok és szolgabírák okmányos emléke Krassóban ugyanazon egy időből való. Az első alispán, kinek nevét ismerjük, *Balázs comes* 1319-ben. Föltehető, hogy nem ő az első alispán és szolgabíró Krassóban, s hogy e tiszt állásának szervezése itt is, mint másutt, az Árpádházi királyok korszakára esik, ha nem tudjuk is okiratokkal bizonyítani.

Tehát a krassói főispánokat *népkezesen* száz tizen-nyolcz esztendővel előbb ismerjük, mint az alispánokat.

Krassó vármegyében *János* és *Miklós comesek* az első szolgabírák, a kiknek emlékét 1319-ből ismerjük. Voltak azután: a *várnagy*, a vár feje és gondviselője; a *hadnagy*, ki a várbeli mezei hadat vezérelte és a várjobbágságot kifelé képviselte; a *sírázadosok*, kik a »száz«-ak élén állottak, melyekre a várnépség osztva volt; a vármegyei *végrehajtók* és *börtömmagyardok*, az utakra vigyázó *őrnagyok*, a *billogosok*, *dézsmaşzedők* és *pénzbevaltók*.

Ilyen volt a vármegye az Árpádházi királyok uralkodása alatt.

Az Árpád-királyok uralkodásának első századára esik a *bessenyők beköltözése az Erdélylyel határos vár-*

¹ Pauler Gy.: A magy. n. tört. I. k. 328. l.

megyékbe, nevezetesen Krassóba is. Thuróczi említi, hogy a bessenyők szövetségben voltak Gyula erdélyi vajdával, midőn őt Szent-István 1003-ban legyőzte és családotól Magyarországra szállíttatta. Gyula leveretése után üldözőbe véve István a bessenyőket és átkelve seregével a déli havasokon, Kean bessenyő fejedelemmel megütkezék, ki életét veszté a csatában.¹ De az Erdélyt mind éjszokról, mind délről környező bessenyő népségek több ízben ismételték támadásaikat a Gyula után behelyezett Árpád-érbeli erdélyi vajdák kormányja alatt, míg végre belső meghasonlás és a byzanti császárok nyomása következtében hatalmuk mindinkább aláhanyatlott olyannyira, hogy még Szent-István életében kértek és kaptak vendégszerető bebocsáttatást hazánk földére.² Pusztán hagyott régi hazájukat a kunok özönlötték el; a bessenyők pedig ugyanazon úton, melyen egykor Árpád alatt a magyarok bejöttek, Magyarországra huzódtak és rajonként telepítettek le a Duna, Tisza, Körös, Maros és Temes vidékein, a Balaton mellékén, Erdélyben és egyébütt.

Jutott belőlük Krassónak is. Bizonyítják a »pogány« elnevezésű folyó-, telep- és vidéknevek a megye területén. Ilyen a *Pogánis* vagy *Pogányos* folyó, mely Krassó és Temes területét szeldeli s kettős ágban Ujlaknál meg Unip táján szakad a Temesbe; ilyen a Lugoshoz északkeletre fekvő *Paganyest* falu, mely a XV. században *Pogányfalvá*-nak íratik; ilyen továbbá a Pogányos forrásainál találtató *Poganch* vagy *Pogáncs* falu és vidéke, mely Zsigmond királynak egy 1397. évi adománylevelében emlittetik. *Ezek a nevek Krassóban úgy mint másutt, a bessenyők beköltözése idejéből, a XI. századból valók és az ő benlakásukat bizonyítják.* A keresztényekké lett szlávok és magyarok ugyanis pogányoknak vagy izmaelitáknak nevezték a jövevény bessenyőket, a kik beköltözésük után még hosszú ideig a török hitnek hódolának és mohamedán szokások szerint élnek vala. A magyarországi bessenyő telepek nyomozója, Jernei, a bessenyők ismertető

¹ II, 30.

² *Hartvik*: Vita S. Stephani 15—17. Endlichernél.

jelének mondja a »*Pogány*« helyneveket, s állítja, hogy a hol ilyen elnevezések előfordulnak, ott bessenyő telepek léteztek.¹ Feltűnő mégis, hogy Krassóban csak néhány ilyen fordul elő, míg a »Bessenyő« tulajdonnevet, mely a szomszédos Temesben és Torontálban mai napig fennmaradt egyes helységek nevében, Krassó megye területén sem önállóan, sem összetételben nem hozzák fel okmányos emlékeink. Ennek nem lehet más oka mint az, hogy Krassónak lakható völgyei a XI. század második felében, midőn a bessenyők nagyobb mérvű települése hazánk más megyéiben végbement, annyira be voltak már népesítve, hogy az idegen jövevények számára üres helyek nem igen kínálkoztak, s hogy a bessenyők ennél fogva csak gyéren szállották meg Krassó egyes pontjait, míg ellenben a szomszédos Temesben és Torontálban egész vidékek kerültek a birtokukba. Osi intézményeiket az országnak felajált szolgálatok fejében sokáig tartották fenn megtelepedésük után is. Saját ispánjaik és bíráik alatt éltek és bizonyos szabadalmakat élveztek, de azért függésben voltak a magyar főhatóságoktól, a vármegyében tehát a főispántól. Tartoztak katonáskodni a tulajdon ispánjuk vezetése alatt, kinek a lovaiktól adót fizettek.

A magyar törvényes rend korlátai, az ellenőrizet és a nádori fennhatóság, mely alatt a bessenyők éltek, nem kevésbé feszélyezték hazánkban ezt a pusztai szabadsághoz és önállósághoz szokott lovas népet. A mohamedán-sághoz való ragaszkodásuk és függetlenségi törekvéseik, párosulva az ősi hithez szító magyar és szláv népségek biztatásaival és az aldunai jobb parton elhatalmasodott görögök alattomos izgatásaival, folytonos lázban tartotta őket, lesve az alkalmat, hogy esetleg fegyverrel is kedvük szerinti helyzetet küzdjenek ki maguknak. S midőn hazánk történetében a Péter és Aba Sámuel uralkodása alatt dúló belvillongásokat olvassuk; midőn I. Béla alatt a keresztény államrend felforgatására törekvő lázadásokról és összeesküvésekről értesülünk: önként eszünkbe

¹ *Árpádkori új okmánytár*, I. 24—135. l. és »*Keleti utazás*«, I. 227—270. l.

jut, hogy a Szent-István ideje óta a XI. század hetedik tizedéig szakadatlanul tartó bessenyő beköltözések, ha okmányok hitelességével nem igazolhatjuk is, lehetőleg jelentékenyen szaporították Magyarországon azt a forradalmi elemet, mely a fiatal keresztény királyság megdöntésére és az ország egységes területének szétDarabolására törekedett.

A belviszályok és a németek háborgatásai kedveztek ellenséges vállalataiknak. Alig hihető, hogy érintkezésben ne lettek volna a velők rokon kunokkal, kik 1065-ben nyomukba léptek az Erdély keleti széléivel határos Moldvában és Oláhországban. Csak így érthető, hogyan kerülnek a kunok a bessenyők társaságába, midőn ezek 1068-ban Osul vezérlete alatt a borgói szoroson Erdélybe betörték és öldökölve, égetve az Erdélylyel határos megyéket felriasztották. 1071-ben Ducas Mihály görög császár nándorfehérvári helytartójának, Nikétásznak, szövetségében látjuk őket, midőn nyíltan összejátszanak a Dunán és Szávan átcsapdosó görög, szerb és bolgár csapatokkal, szemlátomást *olyan czélzattal, hogy az ország déli vidékét a magyar királyságtól elszakítsák.*

Ismeretes, hogy Salamon király és testvére Gejza elkeseredett szárazföldi és vízi viadalban győzte le Nikétászt és a bessenyők vezérét, Kozárt. Nándorfehérvárt elfoglalták s felgyújták, a görög őrséget parancsnokával együtt foglyul ejték. Az életeért rettegő Nikétász Gejza közbenjárásának köszönte menekülését, s Dukas elismerésből arany diadémot küldött Gejzának, mely Magyarország koronájának most is alsó részét képezi. *A diadém jelvényének adományozásával mintegy el lett ismerve görög részről a magyar királyság hatalmi joga Magyarországon déli végskéleink összes területe és összes népei fölött.* Ezt a görögök Csanád vezér győzelme és Ajtony fejedelemségének megszűnte után sem akarták elismerni. sőt — mint az alábbiakból kitűnik — hatalmi igényeiket később ismét érvényesítették e földterületre. Mindazonáltal érdekes, hogy az említett diadém Délmagyarország történetének egy szakaszát képviseli a magyar szent koronában.

De az események további menetéből az tűnik ki, hogy a bessenyők nándorfehérvári megaláztatásuk után sem lettek hazánknak igaz alattvalói, noha Salamon király 1073-ban, midőn Nissza ellen hadjáratot tervez vala, Gejza és László testvéreivel hosszasabban időzék Keve várában, a bessenyők lakta vidéken, bizonyára nem egyedül a hadi készülétek megtétele végett, hanem azért is, hogy intézkedéseivel a végszések háborgó elemeit lecsendesítse és az ország aldunai határait biztosságba tegye. Eljárásának azonban csak annyi sikerét tudjuk, hogy az itteni bessenyők 16 esztendeig csendesén maradtak; nagyobb zavarokat legalább nem okoztak.

Szent-László országlása alatt 1091-ben, midőn a horvátországi háború a királyi sereget a Dráván túl foglalkoztatá, a Fekete tenger éjszaki partjairól a mai Oláhországba előnyomult félelmes kun nemzetnek mintegy 40,000 főnyi csapata ütött be Magyarországba Kapolcs vezérlete alatt. A töröcsvári szoroson jöttek át és előzőnlék, fölprédálták előbb Erdélyt, és aztán rátörtek a Duna-Tisza-közére és lehuzódva egész Becséig, innen számos fogolylyal a mai torontáli és temesi rónaságon keresztül a Temes folyó mentében Krassó megye felé tartottak, hogy Erdélyen át hazájukba visszatérjenek.

Szent-László értesülvén a kunok pusztításairól seregét Horvátországból gyors menetekben Kapolcs üldözésére vezeté. Sietett, a mennyire csak tudott, és nyargalva nyargalt a kunok után. Kapolcs a Temes és Poganis folyók közt megállapodva, jól elsánczolta magát. Ez a vidék, mely a mai Krassó megye nyugati szélén Lugostól Jerszegig huzódik és a mai temesmegyei Uniptól a Lugos közelében fekvő Kiszetőig terjed, természetes alkatánál fogva magában véve is oltalmat nyújtott a félelmes ellenségnek, mely a bessenyőkkel szövetkezett; azonfelül pedig nyitva tartotta a kunoknak a Temes és Poganis völgyén át az Oláhországba vezető országutakat, melyeken szükség esetén kimenekülhettek.

Itt érte őket utól Szent-Lászlónak horvátországi győzelmes serege. Szent-László jó szive megesett a kunok

hatalmában talált magyar foglyok szánandó sorsán. »Elcsigázva az éhségtől, szomjúságtól, nyomoruságtól, rongyosan mentek idegen országba, vad népek közé. Arczuk sápadt volt, a bőrük megbarnult, lábukat felszaggatta a tövis. Sirva beszéltek egymásnak: én ebből a városból, én abból a faluból való vagyok, és mély sohajjal emelék föl szemüket az égre Ahhoz, a ki ott fenn van és ismeri a jövő titkait. Mindez rendkívül megindította a királyt és sirva fakadt. Itt halok meg, mondá seregének, ha kell, veletek: de nem nézem, hogyan viszik a nőket és gyermekeket rabszolgaságba.«¹

A XI. század e nevezetes ütközete egyik legfényesebb lapját tölté be Krassó megye történetének.

Mondottuk az imént, hogy a szövetséges kun-besse nyő hadak két visszavonulási utat tartottak fenn maguknak Moldva-Oláhország felé: az egyiket a Temes, a másikat a Poganis völgyén át, mindkettőt Krassó megye területén, melyet hatalmukban tartottak. Mi természetesebb tehát, minthogy ezeken a hegyi utakon bátorsággal kitakarodtak volna az országból, gazdag prédájukkal és a magyar foglyok, nők és gyermekek ezreivel, mikor a királyi sereg közeledését hírül vették. Azonban ez nem történt; jeléül annak, hogy Szent-László nemcsak a Maros vonalát szállta meg hadi népével, de ügyes taktikával Erdély felől is vagy megkerülte az ellenséget, vagy az erdélyi magyar hadak által elvágta a kunok menekülési útját, mielőtt velük döntő csatába bocsátkozott volna. Ha e fárasztó és küzdelmes hegyi átvonulásra gondolunk, legott érthetővé lesz a legenda csodás elbeszélése, mely szerint a szent király imájára szarvasokat és bivalyokat küldött Isten az éhező sereg táplálására, szomjuk enyhítésére pedig kősziklákból forrást fakasztott. László királynak erdei vadakkal táplálkozó hada nem lehetett más, mint az a dandár, melynek a hegyi utak elzárása tüzetett feladataul. Ezekre a kősziklás szorosokra, a forrásokban és csermelyekben nem éppen bővelkedő szegény, inséges hegyvi-

¹ Pauler Gy.: A m. nemz. tört. 206—207. l.

dékre emlékezhetik Szent-László legendája. Az erdélyi és krassói hegyeken innen, a temesmegyei termékeny rónaságon, könnyebben élelmezheté magát a királyi seregnek az a másik hadoszlopa, mely délről Krassó, Horom és Keve várak által is segélyeztetve, a temes-pogánisi kun tábor megvívását kapta feladatul. Ez a hadosztály Nagylak, Pécska és Arad közt lépheté át a Marost, s egyenes irányban délnek tartva, Temesvárra ereszkedett le, onnan pedig áthatolva a Temesen, betört a kunok táborába s leszorította őket Krassó megye területén a Pogánis folyóra. A szorongatott kunok úgy látszik alkudoztak a királylyal, oda ígérve a megszállott arany- és ezüstbányák kincseit az összeharácsolt prédával együtt, ha szabad elvonulást nyerhetnének. Mert a legenda szerint a kunok sok aranyat és ezüstöt hánytak vala maguk előtt, hogy a magyarok figyelmét e zsákmányra tereljék; de László csodatevő ereje mind kövekké változtatta e kincseket, s vitézei ennek következtében el sem álltak az ütköztéstől.¹

A kun-magyar ütköztetnek a mai Irgár, Szilas, Buziás, Köveres és Szákos közötti területen, melyet délről a Pogánis víze öntöz, kellett végbemennie. Szent-László a csapást akkor mérhette a kunokra, midőn azok a Pogánis folyón menekülni készültek. Ettől fogva neveztetik e folyó »Pogányos«-nak, az itt elhullott sok pogányról.

A »Chronicon Monacense«,² Tamás spalatói főesperes,³ Thuróczy⁴, és az ő előadásuk után mások, sőt újabb iróink is, mint Horváth Mihály és Szalay László, a Temes folyóra teszik Szent-Lászlónak a kun-bessenyőkkel vívott ezen ütköztetét, mi nyilvánvalóan nem szabatos meghatározás.⁵ A kunoknak azon második veresége, melyet a Temes folyón szenvedtek, nyomban követé

¹ *Legenda S. Ladisl.*, cap. 6. Endlichernél 239. — *Pelbart*: Sermo de S. Ladisl. — *Katona*: Hist. crit. II. 550.

² *Florián Mátyás*: *Historiae Hung. fontes domestici*, III. 239. lap.

³ *Historia Salonit.* cap. 17.

⁴ II. cap. 17.

⁵ A csata helyére nézve I. *Gyárfás*: *Jász-kunok története*, II. k. 185. l.

a poganisi ütközetet; de a Temes folyó torkolatánál, Nándorfehérvárral szembe, Páncsova vidékén történt.

Ugyanis a kun-bessenyő had megveretvén és kiüzetvén a temes-poganisi elsánczolt táborból, a mai Denta, Zichyfalva és Alibunár irányában a Duna felé hátrált, kétségkívül azért, hogy Nándorfehérvárból megsegítve, a folyam tulsó partján görög földre menekülhessen. László sebes menetben követé a futó ellenséget, s éppen azon érte, a mint zsákmánynyal terhelt társzekereit és számos foglyait a Dunán átevezni igyekvék. Kapolcsnak már nem volt annyi ideje, hogy népét csatarendbe állithatta volna; mert a király ijáoszai sebes rohamot intéztek a pogány tábor ellen, mielőtt a kunok összeszedhették volna magukat. A király piros zászlót lengetve kezében és a csapatok élén lovagolva, harsány hangon serkenté vitézeit. A hős király példája oly gyújtó hatással volt népére, hogy az ellenség itt is ezrével hullott a magyarok karjai alatt és László mérsékelni volt kénytelen katonáinak dühét. »Ne öljük meg — úgymond — ezen embereket, hanem fogjuk el, és ha megtérnek, éljenek.« A kun had, miután Kapolcs népe színével a vérmezőn maradt, kegyelemre megadta magát; mások, kik a Dunán átkelhettek, zsákmány nélkül csak pusztá életüket vihették át az ország határán; és ismét mások feles számmal a magyarok fogságába estek. László és a magyarok buzgó hálát adtak a Mindenhatónak, ki megszabadítá a nemzetet az ellenség kezéből. A hagyomány szerint Ecsembő elmenekült hazájába, társai veszedelmét honosainak megviendő. A fogoly kunoknak és bessenyőknek László csak a kereszténység fölvétele vagy a szolgaság közt engedett választást; s miután ők az elsőt választották, annak tapasztalták a magyart, ki a harczra termett népséget kész volt a saját jogaiban részesíteni. László a Tisza és Zagyva közt, a jelenlegi Jászságban telepíté le őket.¹

De még ezzel sem lett vége a kun-magyar háborúnak. Kik a Duna tulsó partján a byzanti császár oltalma alá

¹ *Thuróczy*, II. 57.

futottak, úgy szintén a Moldvában maradt kunok és bessenyők, követeket küldtek Lászlóhoz s fenyegetve követelték a magyar fogságba került társaik elbocsáttatását. E kívánságuk megtagadása esetében kijelölték a napot, melyen végveszély érendi a királyt és országát. László elmosolyodott s tagadó válaszzal bocsátá el a követiséget. Betörések ellen őrséggel rakván meg a dunai vonalat a Karastól Zimonyig, miután arról értesült, hogy a kunok mind a Duna-jobbparti görög tartományból, mind pedig Oláhországból Orsovánál készülnek megkísérteni az újabb betörést, elejükbe vezette lovasait és egy szombati napon Orsova alatt a Vaskapunál találkozott velük. A szent király most sem tévózott, hanem azonnal rájuk ütött és szétugrasztotta őket. Ákossal, a kunok vezérével, személyesen vívott meg, — és e párviadalban is a magyaroké lőn a diadal. Akos halva fordult le lováról, megfutamlott seregét pedig részint felkonczolták, részint elfogták a győzelmes magyar vitézek.¹

Látjuk ezekből, milyen közelről érintették ezen események Krassó megye létérdekeit. Midőn ekkép az ország határain a béke és biztosság helyreállott, a következő békeévek alatt újból felvirágozni kezdett ez a vidék. De ha a kunok betöréseinek, a görögök ellenséges magavi-seletének és a meglelepült kunok és bessenyők zavargásainak gyökeres indokait kutatjuk, azokban az üdvtelen viszályokban fogjuk a bajt találni, melyek az uralkodó magyar királyi család tagjait a trónöröklés és a hatalombirtoklás kérdésében egymástól elválasztották és az ország nagyjait Szent-István halála óta kevés szünetekkel, majdnem negyven évig, egymás ellen küzdő pártokra szakították. Eme belvillongások alatt bátorodtak fel a moldvai kunok újabb betörésekre, a bessenyők és szlávok pedig a lázadásokra. A trónért versengő Salamon király maga kereste fel a kunokat házájukban és maga izgatta őket ígéretekkel az ország megtámadására, hogy elvesztett királyságát az ő segélyükkel visszaszerezze.

¹ *Thuróczy*, id. h.

Nevezetes, hogy a kunok betörése, főkép Szent-László idejében, mozgásba hozta nemcsak a magyarországi, de a horvát-dalmátországi, valamint a balkáni összes szláv népeket is. A Kárpátoktól egész az Ádriáig egyszerre lobbant fel a forradalom tüze: *a szlávság erőfeszítése a magyar királyságtól való függetlenség kivására.* Így tekintve az eseményeket, Szent-László alakja a dicsőségnek annál tisztább fényében ragyog az utókor előtt. Annál nagyobbaknak látjuk az ő országkormányzói gondoskodásának és honmentő vitézségének érdemeit, ki a magyar szláváságnak az orosz és byzanti udvarok részéről nyújtott felkaroltatásában legott fölismerete a hazát fenyegető veszedelmet és azt erős kézzel elhárítani tudta.

Szent-Lászlónak és a hozzá méltó utódának, Kálmán királynak, Horvátország és Dalmácia elfoglalására irányult sikeres hadjáratai szintén a szlávság háborgó hullámainak megtörését célozták. Nem az erőszakos foglalás és a puszta hatalmi terjeszkedés vágya, hanem a magyar nemzeti állam és a magyar nemzeti királyság megmentése vezérelte őket. Ez lebeghetett Kálmán király fennszárnyaló szelleme előtt, midőn az ország harmadrészét a királyi herczegek kormánya alól elvonta, midőn Almos herczeg horvátországi önállóságától a királyságát féltette, és első nejének halála után a kievi orosz nagyfejedelem Szvato-pluk leányával, Predszlavával, második házasságra lépett.

Éppen e házasságnak és az Álmos által fölidézett 1129-dik évi görög háborúnak Krassó megye történetével is némi vonatkozásban álló következményei bizonyítják, mily mélyen gyökerezett a faji közérzelem e vidék népeinek és befolyásos embereinek lelkében, s mily tartós hatással voltak a délmagyarországi idegen aszpirációk II. István, II. Béla, sőt a későbbi királyok alatt is a magyar politikai államélet alakulására.

A magyar társadalom, a régi nemzeti szellem, melyet a megszálláskor a honfoglaló magyar törzsek e vidéken létrehoztak és ápoltak, elenyészett mindinkább azon vészes befolyás következtében, melyet Szent-István halálával a versengő trónkövetelők oroszoknak, görögök-

nek és a bennlakó szlávoknak Magyarország belügyeiben önként vagy kényszerűségből megengedtek, elnéztek, vagy, a mi még károsabb volt, a magyar királyi háznak görög-szláv házasságaival, az orosz-byzanti udvarok pártfogásának keresésével előmozdítottak. Álmos, Borics, Szár-László fiai, Géza király fivérei István és László hercegek, a konstantinápolyi császárok oltalma alá helyezik személyüket és ügyüket; II. Béla a szerb Ilonával, Kálmán az orosz Predszlavával, Borics egy görög hercegnővel, az ő leánya pedig a szerb Nemanyával, Komnen János császár Szent-Lászlónak Iréne nevű leányával, Endre herceg Jaroszláv orosz fejedelem leányával Anasztáziával, I. Gejza király Nicephorus Botoniates görög császár leányával Szinadénevel, II. Gejza Miecizsláv kievi nagyfejedelem leányával Eufrozinával, öccse István pedig Komnen Isacusnak Mária nevű leányával léptek házasságra. A délvideki szlávság lett a magyar állampolitika központjává. Az országgyűlést Aradon tartatják s az a magyar urak legyilkolásával végződik. Aba-Sámuel, Salamon, Álmos, II. Béla, a testvére ellen fellázadt István, a délvideki szlávság körében tartózkodnak és köztük érzik magukat biztonságban.

De a magyar nemzeti reakció is erről a vidékről indul ki az elhatalmasodott szláv uralom ellen. Jó ideig Magyarország déli végein foly kelet és nyugat hatalmi versengéseinek harcza. VII. Gergely és III. Incze pápák azért érvényesítik befolyásukat a magyar közügyekre, hogy e harc a nyugati eszmék diadalára vezessen. Szent-László, Kálmán, II. István, II. Gejza, III. István, III. Béla és Imre királyok délvideki hadjáratai nem egyebek, mint a magyar királyság és a magyar nemzeti állam önfenntartási küzdelmei a byzantinizmus szolgálatában álló szláv-ság terjeszkedése ellen.

S ez a szlávság érzi és tudja ezt. Megtagadja szolgálatát a görögök, horvátok ellen harczoló nemzeti királyoknak, nem vesz részt a magyarok táborozásában, nem követi az általános hadfelhívást, úgy hogy II. István és III-dik István e miatt kénytelenek cseh és német

zsoldosokat fogadni a magyar sereg megerősítésére. A görögök és kunok elleni harcokban nem említetik a magyar hadseregnél egyetlen délmagyarországi főispán sem; holott a győri, bácsi, stb. főispánok a király oldalán harcolnak. Midőn 1129-ben Komnen János Haramnál a temesi területre betör, a Karas folyó hosszában felállított magyar tábornak a Dunán átkelt ellenséget támogató szlávok végső veszedelembé ejtik, úgy hogy nemcsak a magyar hajókat égették fel, de utját is állták a gyilkos ütközetből menekülő magyaroknak, kik csak a krassói hegyekbe tett gyors futással menthették életüket. Thuróczy szerint oly borzasztó volt e csatában az öldöklés, hogy a Karas folyó vizét a beleömlött embervér egészen pirosra festette, s a pánczélos vitézek testeivel annyira megtelt a folyó medre, hogy a futamlók és üldözők úgy mentek át rajtuk, akár egy hidon.¹

1141-től Uros szerb vajdának fia, az özvegy Ilona királyné fivére, Belos bán kormányozza az országot a kiskorú II. Gejza helyett. A bán rokona, Csudomil szerb fejedelem, alkalmat nyer beleszólni a magyar államügyekbe, fölidézi 1152-ben Komnen Mánuel háborúját Magyarország ellen, minek következtében görög csapatok törnek be a Dunán a temesi tartományba, feldulják és pusztítják Kevét, Krassót és a többi szomszéd megyéket, zsákmányolva és öldösve a magyar népet mindenütt, a hol nyomára akadhattak. A szlávok annyira elhatalmasodnak II. Gejza alatt, hogy Belos a magyar püspökök és főurak tanácsára hallgató királyt láb alól akarja már eltenni, hogy népe segítségével a szerémi szlávok főispánját, István herceget juttassa a trónra.² A fondorlatok titkos szálait, melyek ezentúl egyik részről a byzanti udvarban szövődnek Bórics érdekében, illetve Magyarországnak görög fennhatóság alá hódítására, másik részről pedig Belos révén a magyar udvarból indulnak ki István herceg érdekében, Gejza megbuktatására és a balkáni szerbeknek a magyar

¹ Cronica, p. II, c. 63.

² Radevicus freisingeni kanonok krónikája. (Muratorinál, VI. 721.)

szlávsággal egyesítésére, csak kevésbé ismerjük ugyan: de tény, hogy e fondorlatok 1155-ben áldatlan háborúba keverték az országot, s hogy e háború, mely alatt Krassó megye újabb megrázkódtatásnak volt kitéve, az ellenkezésbe jött görög és szláv külön érdekek összeütközéséből keletkezett.

Ezzel Krassó megye fölött újabb vészföllegek tornyosultak. Mánuel 1161-ben megízente Magyarországnak a háborút, és seregével, melyet Alexius Kontostephanos és István herczeg vezéreltek, hirtelen a Dunánál teremvén, minden ellentállás nélkül elfoglalta Haramvárát és onnan fényes ajándékokkal s nagy ígéretekkel csábította magához Délmagyarország népeit, felhíva másodszor is az ország főrendeit, hogy a kiskoru királyt ejtenék el és István herczeget emelnék a trónra. Ezt nem sikerült ugyan keresztülvinnie; de elérte azt a féleredményt, hogy a rendek, nem akarván kockáztatni az ország területi épségét, István herczeg bátyját, a szintén görög pártfogás alatt álló II. Lászlót, még azon évben megkoronázták. Ennek a következő évben történt halála után mégis csak a bitorló István herczeg jutott a magyar trónra; azonban a nemzet gyűlöletétől, szidalmaitól kísérve, III. István törvényes király által 1162-ben az országból ismét kiűzött. Mánuel pénzt és sereget adott neki, s midőn újból megjelent az ország határain, itt természetesen semmiféle ellentállásra nem találván, a déli részeket megint hatalmába keríté. Okmányaink szerint Mikó bácsi, Macarius pécsi, Miklós váradi és István csanádi püspökök, Béla bán, Henrik bodrogi, Eusa csanádi főispánok és több más urak, bizonyára nem önérdékből, mint Horváth Mihály véli, hanem a hatalmaskodó szlávságtól való félelemből, a bitorló pártjára állottak, ha ugyan pártfogásnak vehető az a körülmény, hogy IV. Istvánnak egy 1163. évi okmányát, melyet a zágrábi egyház javára kiadott, aláírták.¹

A következő évben újabb tengernyi szláv áradat zúdult az országra. A görög írók² arról tanuskodnak, hogy

¹ Fejér: Cod. Dipl. II, 165—166. l.

² Cinnamus, Nicetas Choniates, Dandulus, Farlatus.

Mánuelnak 1164-diki hadjárata végső veszélylyel fenyegette a magyar nemzetet. Vele tartott megint az összes szlávság Magyarország déli részeiben, Horvátországban, sőt Dalmáciában is. Nemcsak Mánuel vezetett az eddiginél nagyobb hadat a Dunára; de segítették most vállalatát az oroszok, velenczések, sőt Frigyes császár is. Az aldunai kunok és bessenyők szintén mellé álltak s az ő fődözete alatt seregenként özönlötték el Délmagyarország termő vidékeit. Forradalomban látjuk megint az egész szláv világot, melynek gyenge ellentállni a nemzeti had, s mely kezére játszta Mánuelnak a Szerémséget és azon túl az összes tartományt egész a dalmát tengerig. Bács, Bodrog, Csanád, Temes, Krassó, Keve, Horom már azelőtt is a szlávság hatalmában valának. Ez az oka, hogy a görög hajóhad bántatlanul vonulhatott fel a Dunán Nándorfehérvárig, Zimonyig és Péterváradig; Mánuel seregei bántatlanul táborozhattak a déli megyékben és sem Zimony segedelmére, sem a Szerémség és Dalmátország védelmére nem mehetett magyar sereg. Zendülő szláv csapatok barangolták be a Duna-Tisza-közét, a Tisza- és Erdélyközt, erőszakolva a magyar urakat s nemeseket, hogy fegyverszolgalatot teljesítsenek náluk.

A nagy görög hadjárat és a veszedelmes szláv fölkelés miatt egész éven át megközelíteni sem lehetett az alsó vidékeket. A vízi utakat a görög hajóhad zárta el, a szárazföldön pedig szerteszét az ellenség táborozott és fosztogató hordák csatangoltak mindenfelé. Ez a támadás egészen készületlenül találta az országot. A királyi sereget és a nemzeti fölkelést nem lehetett hirtelen egybeállítani; az élelmezés is hiányzott, melyet a délvidéken, hol minden a görögök hatalmában volt, fölhasználni nem lehetett. III. István tehát csak a következő 1165-ik évben szerelheté föl seregét, mely azután Dénes nádor vezérlete alatt hatolt be az alvidékre, midőn Mánuel a görög derékhadval már kitakarodott az országból. Dénes a visszamaradt görög őrseget megvervén, a Száván átkergette s Zimonyt és a Szerémséget meghódoltatta. Ennek megbosszulására Mánuel 1167 nyarán két sereget indított

Magyarország ellen: egyet a Szávára, hogy Zimonyt és a Szerémséget visszavegye, a másikat Oláhországon keresztül Erdélyre, hogy azt kizsákmányolja. A szávai görög sereget Dénes nádor visszaszorította ugyan, de Erdélynek és a határos magyar megyéknek feldulását nem volt képes megakadályozni. A görögök ellentállásra nem találván, nagy martalékkal tértek onnan vissza. Ki is állhatott volna útjába az ellenségnek, miután a folytonos zaklatások és öldöklések annyira elgyötörték az itteni magyar népet, *hogy tűzhelyeit odahagyva, az ország belsejében keresett menedéket.*

Tartott ez az állapot 1180-ig, Mánuel haláláig. Csak midőn a görög méreg által elvesztett III. István után öccse, III. Béla, a trónviszályokat leküzdve, főleg Bánffy Lukács esztergomi érsek és a vele tartó magyar főpapság erélyes föllépése folytán, határozott s erőteljes *magyar nemzeti politikát* léptetett életbe a kormányon; midőn koronáját a Szerémség és Dalmácia birtokában megerősítve, helyzetét a Fülöp francia király nővérével, Margittal, kötött házassága és a Fridrik császárral kötött barátsága által kifelé biztosította, Galicziát elfoglalta, Velenczét megverte, a beligazgatást reformálta s az erőszakoskodásoknak, zavargásoknak és rablásoknak szigorú rendszabályok által véget vetett: csak ekkor állt valahára helyre Délmagyarországon a törvényes rend és a fenekestől felforgatott társadalmi béke.

Péter és Aba Sámuel uralkodásától kezdve egész III. Bélaig, vagyis másfél századon keresztül, ez volt a képe Délmagyarországnak!

Képzeltető-e, hogy ilyen viszonyok mellett egészséges államélet fejlődhetett, alkotmányos kormányzat, vármegyei igazgatás fennállhatott ebben az országrészben? Nem kell-e inkább gondolnunk, hogy a felsorolt belzavarok, trónviszályok, görög foglalások, bessenyő, kun és szláv betörések mindent megdöntöttek itt, a mi magyar volt? *Nem kell-e az előzményekből szükségképp következtelnünk, hogy ezen egész másfélszázados korszakon át teljesen szűnetelt, mert lehetetlen volt, a vármegyei*

közélet, úgy Krassóban, mint a többi szomszédos megyék, területén? S mi végből is lett volna itt a magyar vármegye, midőn a magyar társadalom elmerült és elenyészett a szlávok kavargó özönében, midőn a királyi és nemesi birtokokat, sőt még a várakat is idegen népek bitorolták? Ki parancsolhatott, intézkedhetett itt magyar törvények szerint és magyar nemzeti szellemben, midőn a byzanti császárság fegyverhatalma görög intézményeket, görög hitet, erkölcsöket és szokásokat honosított meg szláv hűbérnökei közt, és a tömörült szlávok, el sem ismerve függését a magyar királyságtól, területi önállóságról álmodozott? Nem valószínű-e, hogy úgy a Duna-Tisza-Maros-közében, mint az ország déli véghatárának egész hosszában, Szent-István alkotása alapjaiban megrendítette, s hogy egy rendszertelen forradalmi szláv demagogia lépett a magyar törvényes kormány helyébe? Glád országa támadt föl ez időkben rémes kísértet gyanánt háromszázados sirjából.

III. Béla gondos országlása alatt (1173—1196) megváltoztak Délmagyarországon a viszonyok, bár Krassó megyének emléke még jó ideig nem bontakozik ki a zavaros mult homályából. Sejtjük mégis, hogy a királyi igazgatás lassankint visszaállt az összes délvidéki megyékben, és a szlávok kezén volt határvárak és területek ismét a király hatalmába kerültek. Krassói főispánról ekkor még nincs ugyan adatunk; de a szomszéd Csanád megyét 1194—1198-ban Ézsau, Aradot 1198-ban Bethlen, Temes megyét 1172—1175-ben Pankrácius és utána 1203-ban Poth főispánok kormányozzák, annak jeléül, hogy e megyékben misem akadályozta többé a megyei igazgatást. Az analogia fonálán hihetőnek tarthatjuk tehát, hogy III. Béla alatt Krassó is lecsendesedett és ismét életbe léptette feledésbe ment régi megyei kormányát. De ebből nem következik szükségkép, hogy a megyei igazgatás újból való életbe léptetésével a krassói főispánság is betöltetett volna. Példa van rá, hogy ezen időszakban egy-egy jobban megerősített és stratégiai tekin-

tetben nagyobb fontossággal bíró várnak főispánja kormányozta egyszersmind a szomszéd vármegyéket is.

A görög háborúból levont tanulság még arra is indította a királyt, hogy a megyei közeletet, főkép a déli véghatárokon, a trónhoz hű magyar főpapok ellenőrizete alá helyezze. A megbízhatatlan szláv lakosság szemmeltartása végett Délmagyarországon is olyan forma lehetett ez az ellenőrizet, a milyen volt a hasonló viszonyok közt levő Tolnában és Baranyában, hol a király Calanus pécsi püspököt ruházta fel azzal a hatalommal, hogy a megyék a püspök engedelme nélkül semmiféle gyűlést nem tarthattak. Ezt a hatalmat nálunk alkalmasint a csanádi püspökök gyakorolhatták, mi annál valószínűbb, mert éppen ebben az időben a király gondoskodásából olyan főpapok ültek Szent-Gellért székeben, kik országos tekintélynek örvendettek és a hazánk sorsára kiváló befolyást gyakorló III. Incze pápa bizalmát is teljes mértékben birták. Ilyen volt Hédervári Saul (1188—1192), a király kancellárja, később kalocsai érsek; ilyennek ismerjük II. Jánost (1198—1202), a későbbi esztergomi érseket, — mindkettőt, mint a király kedves emberét és hű tanácsosát, kiknek ébersége, erélyessége és hazafisága bizonyára jelentékenyen előmozdította e vidéken *az elsőlelt magyar lakosságnak otthonába való visszatérését.*

Az ő korukra esik a *jánoslovagok* és *csiszterci szerzetesek* megtelepítése a csanádi egyházmegyében, a Maros vidékén, mi a római egyház híveinek lelki ápolása, a csüggedező magyarság vigasztalása és bátorítása, a jó erkölcsök, honszeretet és királyhűség szilárdítása, szóval a görög hit és szláv szellem ellensúlyozása céljából történt. Az ezen feladatot már előbb teljesítő csanádi és bulcsi benczések buzgó társakat nyertek a beköltözött új rendtagokban. A gazdag papi birtokok, melyek e vidéken II. Gejza és Imre idejében részint a koronajavakból, részint a birtokos nemességtől egyes rendházaknak adományoztattak, arra mutatnak, hogy e javadalmazásoknak indító oka a vallásos kegyeleten kívül az állam érdekeiben keresendő. A lovagrendek az egyház és király

szolgálatában éberségükkel és vitézségükkel, a szerzetesek vallásos lelkesedésükkel s magyar érzületükkel imponáltak az idegen eredetű s más hitű dissidens lakosságnak. Ettől fogva évtizedekig nem olvasunk zavargásokról.

A szlávság nem mozdult többé, még azon szánandó viszályok alatt sem, melyeket Endre herczeg az ő királyi testvére ellen folytatott. Elbizakodottságát erősen lehűtötte a Duna tulsó szerb partján kitört viaskodás, melyben két Nemanya testvér, István és Vuk, küzdött egymás ellen a fejedelemségért, megbomlasztván ezzel a szláv egységet, mely ezelőtt a dunáninneni és dunántúli fajrokonokat összeköté. A Vuk által segítségül hívott Imre király 1202-ben átvezette seregét a Dunán s nemcsak Szerbországot, de Bulgáriát is meghódítván, magyar felsőbbtség alá hajtá. Imre gyöngé, erélytelen kormányának ez volt a legérdemesebb cselekedete. Nyomatékot adott vele Magyarország tekintélyének, a magyar korona méltóságának és érdekeinek a keleti népek előtt.

A hatás nyomban jelentkezett. *Az új életre ébresztett Krassó vármegyében ezen időtől fogva már okirati bizonyítékaink is vannak a főispánságot viselő személyekről, kiket a király a közigyvek vezetésével megbízott.* Csak hogy ezek a főispánok már most nem Krassóból, hanem mint a szomszédos ispánság fejei, többnyire Kevéből igazgatják Krassó vármegyét, Ennek két oka volt: az egyik, mert Keve várának Nándorfehérvárral szemben, stratégiai fekvésénél fogva, nagyobb fontossága volt a hegyek mögé zárkózott Krassónál, a Duna lévén ez időben a hadjáratok, a keleti forgalom és kereskedelem rendes országútja, a vámjövedelmek főforrása; másik oka pedig a II. Endre (1205—1235) uralkodása alatt lábra kapott országos viszonyokban keresendő. II. Endre népszerűtlen kormányzata alatt ugyanis számtalan rendetlenség támadt az országban. A hatalmaskodások és sérelmes foglalások, melyekre most maga a magyar főnemesség szolgáltatott gonosz példákat, mindenfelé elharapódtak. A király könnyelmű pazarlásai és ajándékozásai, a hatalmaskodó családok kapzsi foglalásai egyremásra fogyasz-

tották a semmi szín alatt el nem idegeníthető koronajavakat és várfoldeket.¹ Mivel pedig a várjóságokat csak az bírhatta, ki a várakat is bírta s ki ezáltal a vár szolgálatára is le volt kötelezve: a várjóságoknak és koronajavaknak az illető váraktól elszakasztása és eladományozása folytán a várak szükséges őrizet nélkül maradtak, mi nemcsak az ország biztonságát veszélyezteté, de a vármegyei életet is alapjaiban rendíté meg és a várnépek folytonos költözködését s elégedetlenségét vonta maga után.

A király és a nagyok rossz példája után indulva, a várnépek szintén eladogatni kezdék a részükre csak élethossziglan átengedett várfoldeket, mi a várszerkezet teljes bomlását idézte elő. Akkora volt a fejtelenség, hogy a törvényeket, királyi rendeleteket nyíltan megvetették. A megyei nemesség megtagadta az engedelmisséget a főispánnak, az udvarbírák törvénykezését semmibe sem vette, követelvén, hogy a király a nádorral együtt magában a megyében keresse föl a panaszosokat és a megyegyűlésen adjon alkalmat egyesek kívánságainak előterjesztésére.²

Midőn tehát az olygarchák hűtlensége és kényuralma féket nem ismert és a nemesség is fenyegető állást foglalt el a megyében a királyi hatalom ellen: a krassói főispánok helyzetét sokkal inkább megvédhette egy dunaparti erődtítmény, melyet a hajózás az ország középpontjával összekötött, semmint a közlekedés főbb vonalaitól félre eső s nehezen élelmezhető Krassó vára, melyet az elmúlt század különféle viszontagságai különben is nagyon megviselhetek.

A már említett Achilleus, kiről Kornides bizonyítja, hogy egyszersem mind krassói főispán is volt.³ Kevébből igaz-

¹ Már Szent-István rendelte: »Volumus, ut sicuti ceteris facultatem dedimus dominandi suarum rerum, ita etiam res, milites, servos, et quidquid ad nostram Regalem dignitatem pertinet, permanere debet immobile, et a nemine quid inde rapiatur aut subtrahatur. Nec quisquam in his praedictis sibi favorem acquirere audeat.« (I. végz. 7. fejt. Corp. Jur. II: 6.)

² Márki: Arad vármegye, 92. l.

³ Ung. Magazin, II. 2. füz. 134—161. l. Lásd továbbá: Kerchelich: Histor. Eccl. Zagrab, 325. l.

gatja Krassót s kétségkívül e biztos várban tartá a két megye gyűléseit is. Utána 1209-ben *Márton*, 1210-ben *Miklós*, 1211-ben *Marczel*, 1212-ben *Bánk* nádor; 1213-ban *Poth*, 1214-ben *Sebus*, 1217—1220-ban *Gyula*, 1221-ben *Lőrincz* és 1238-ban *Gyula* főispánok, az egy Sebus kivételével, mint Keve főispánjai igazgatják Krassó megyét is, és első czimüknek, olykor egyedüli czimüknek, a kevei főispánságot írják.

Tetteikről mitsem jegyzett föl számunkra a történelem. Kálmán király törvényei értelmében a megye ispánjának hatósága még a Szent-István által körülírt jogkörben mozgott. »Ducis ministri, qui in Mega (megye) sunt, ante comitem et judicem; minores vero ante judicem delitigunt.«¹ Továbbá: »In qualicumque comitis Mega Rex digrediat, ibi judices duo Megales cum eo conjunguntur, qui et dissensiones populi illius discreto examine dirimant, et ipsi, quum clamor populi ingravescit, a comite Palatino dijudicentur.«² A nemesség tehát semmiképen sem tartozott a vármegye ispánjának hatósága alá. A főispán és a két megyei bíró a megyének csak nemnemes lakossága, várnépei és jobbágysai fölött ítél. Az 1222-ben alkotott aranybullából megtudjuk azonban, hogy a vármegyei ispánok hatósága és jogköre idők folytán visszaélések, a haladó kor igényei vagy önkényes szokás és gyakorlat által a nemesség rovására kelleténél bővebbre tágított. A nemesség jogügyei tekintetében az aranybulla visszaállította a Szent-István és Kálmán király alkotta jogrendet, határozván, hogy a király vagy akadályoztatása esetében a nádor, Szent-István napján Székesfehérváron jelenjen meg s szolgáltasson a nemességnek igazságot. Rendelte továbbá, hogy »a vármegyék ispánjai a nemesek helységein ne biráskodjanak, kivéven a pénz- és tizedügyeket; a vármegyék ispánjainak udvarbírái (az alispánok) egyáltalában senki más fölött ne biráskodjanak, mint a vár népei fölött. A tolvajok és latrok fölött a királyi bilochusok (bélyegesek, alrendű bírák) lássanak törvényt;

¹ Corp. Jur. I. 12.

² U. o. 37.

de csak a főispán elnöklete alatt. Ha valamely főispán nem oly tisztességesen viseli magát, mint hivatala kívánja, vagy a vármegyéjének népét megrontja: ebben elmarasztaltatván, az egész ország előtt gyalázatosan fosztassék meg állásától és kárpótlásra szoríttassék. Minthogy e törvény a reformokat gátoló főurak ellenzésével szemben a nemesség sürgetésére és a főpapság közbenjárására hozott, következik: hogy a vármegyék ispánjai s a mellettük működő udvarbírák túlmentek a hatáskörükön, körül nem irt hatalommal jártak el, korlátlan szabadsággal intézkedtek hatóságuk területén, még a nemesek birtokain is. Magukviselte sem lehetett éppen mintaszerű; különben fölösleges lett volna ilyen megbélyegző korrekтивumot iktatni be ellenük a törvénybe.

Más részről az aranybulla mintegy fokmérője a haladásnak és fejlődésnek, melyre a vármegyei intézmény és a főispáni állás Szent-István óta kétszáz esztendőn keresztül emelkedett. A többrendbeli feladatok, melyeket a törvény ezentul a főispánokra rött: a felügyelet a törvényes rendre, közbátorságra és fegyelemre, a nemnemesek polgári és büntető bíráskodásának vezetése, az adó- és örökösödési ügyek, a hadvezérlet, a telepítési ügy és kereskedelem, — a mint mindezeket az aranybulla pontonként felsorolja — immár nem királyi gazdatisztnek, a királyi várak s várjóságok kezelőjének, nem is csupán országos méltóságnak és hatalmi közegnek, hanem súlyos felelősség alatt álló, sokoldaluan elfoglalt valóságos hivatalnoknak tüntetik fel a főispánt, ki a melléje rendelt tisztí személyzettel dolgozni és számos teendőihez képest személy szerint a vármegyében jelenlenni, élete kifogástalanságával alattvalóinak jó példát adni köteles. Legalább így kellett volna lennie! Szolgálataiért a főispán királyi javadalmazásban részesült. A várnép azon része t. i., mely »hospites« néven neveztetik, továbbá a városok polgárai, kereskedők, iparosok, pénzül fizették adójukat; azon része, melyet »castrensés«, »servientes castri« néven találunk, az általa művelt földek természetményének két harmadát és a királyt megillető egyéb járandóságokat a főispánnak szolgáltatva

be, ki azt Szent-Mihály napján Esztergomba vagy más megjelölt királyi szállító állomásra tartozott elszállíttatni, kivévén belőle a maga harmadát. Uglátszik, ebből kapták fizetésüket a megye többi tisztviselői is. Az aranybulla mondja: »A főispánok elégedjenek meg tisztségük illetményeivel; egyebek, mik a királyt illetik, ugymint a csöbrök, vámok, ökrök és a várföldek jövedelmeinek kétharmada, a királynak járjanak ki.«

Az aranybulla a személy- és vagyonbeli jogok biztosítását is szabályozván, érvényt szerzett az 1221-ik évi királyi rendeletnek, mely parancsolta, hogy az urak által elnyomott és elszéledt várjobbágyok váraik szolgálatára ismét összegyűjtsenek, az erőszak következtében elfoglalt és egyes hatalmasok kezén levő várjavak az illető várakhoz visszakapcsoltassanak. E rendelet végrehajtására királyi biztosok küldettek ki a vármegyékbe.¹ Béla, az ifjabb király, sürgette a bitorolt korona- és várjavak visszaadását; mert ezek elidegenítése tehetetlenné tette, tekintélyétől fosztotta meg a királyságot. Erdélyben, Délmagyarországon és a Duna-Tisza-közén volt a legtöbb elidegenített korona- és várjóság. Midőn Endre király az ország jogainak és a korona díszének visszaállítására határozta el magát, a pápa 1225-ben az itteni birtokviszonyokkal ismerős kalocsai érseket és suffraganeusait bizta meg, hogy Endrét még azon javak visszavételére is ösztönözzék, melyekre nézve az adományozás idejében netán megesküdtök volna.² Krassóban a várjavak egy része Ugrin esztergomi érsek testvérének, *Csáki Miklós* comesnek hatalmába esett Csákinak 1237. évi végrendeletéből látjuk, mily rengeteg vagyont harácsolt össze ez az ember, nyilván a közelébb mult belzavarok és hatalmaskodások idejében. Egyik fivére kir. alkanczellár, aztán kalocsai, majd esztergomi érsek, a másik soproni főispán és szintén udvari méltóság lévén, könnyű volt neki ilyen magas állásu pártfogók mellett hatalmaskodnia. Nagymérvű jóságbitorlásait meg-

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. III. 1, 353; III. 2, 203; VII. 2, 76. 102. — *Bel*: Appar. Dec. 1. 269. — *Katona*: Hist. crit. V. 338.

² Cod. Dipl. III. 2, 47.

sokalta végre az udvar és a lefoglalt birtokok egy részét elvette tőle. Erről 1230-ban II. Endre külön okmányt állított ki, mely közelebbről érdekelvén bennünket, lényeges tartalmát a következőkben adjuk: »Tudja meg — ugymond a királyi oklevél — mind a jelen, mind a jövő nemzedék, hogy határtalan bőkezűséggel és mértéken túl osztogatott adományozásaink által több vármegye megfosztatván jogaitól, midőn mi erről értesültünk, józanabb megfontolással arra határoztuk el magunkat, hogy az eredeti állapotot visszaállítjuk, megbizván elsőszülött kedves fiunkat, Béla királyt, hogy az általunk tett összes fölösleges és haszontalan adományokat nevünkben, tekintélyünknel és a reá ruházott teljhatalmunknál fogva visszavegye. Ki a tőlünk nyert meghatalmazás értelmében eljárva, midőn a földbirtok örök tulajdoni jogát országszerte vizsgálat alá venné, számtalan olyan adománylevél is mutattatott föl előtte, melyeket az illető adományosok önmaguk állítottak ki maguknak. Ekkép cselekedett egyebek közt Miklós comes is, Ugrin néhai esztergomi érsek testvére, ki a saját tetszése szerint adományozott magának birtoklási privilégiumot.« Miért is nevezett Béla király, meghallgatva elébb öcscsének és az ország tanácsosainak véleményét, Miklós comes némely jószágait visszavette, más jószágok békés élvezetében pedig továbbra is meghagyta őt. Visszavette tőle (csak a délmagyarországi foglalásokat említve, a többit kihagyva): Csanád megyében Besenyő, Pony, Geneu, Teluky és Chunej; Temesben Zanad falvakat. Ellenben meghagyta őt Csanád megyében Ekud, Iuad, Sceuleus és az úgynevezett Hunyfalú; továbbá *Krassó megyében Alsó-Woyla* élvezetében.«¹ Az okirat Krassó megyét említi, noha Alsó-Woyla (ma Vojlovicz szerb zárdá), mint IV. Bélának sokszor emlegetett 1247. évi adománylevele bizonyítja, a Duna mellett, Zimony közelében, tehát Keve vármegye területén feküdt.

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. III. 2, 204—206. Fejérnél hibásan iratik Alsó-Woyla Aradban. Pesty az eredeti oklevélből világosan Krassót olvasott ki. (Krassó várm. tört. II. k. 1. r. 262. l.)

Endre tágabb értelemben azért teszi Woylát Krassóba, mert Woyla a krassói vár tartozandósága volt.

Hét évvel később, 1237-ben kelt nevezett Miklós comesnek végrendelete, melyből megtudjuk, hogy az előbbeni okiratban felsorolt jószágokon kívül más birtokai is voltak még Délmagyarországon. Az övé volt *Krassóban Berény* (most Hunyad megyében), *Buchud* (Bulcs?) és *Vaja*; Csanádban Csesztreg és Szanád; Aradban Zimánd; Temesben Sósd, Scekozo (?), Vinga és Hódos, mely birtokokat három fia, Izsák, Lőrincz és János öröklé.¹ Woyla nem fordul elő a végrendeletben, mi arra mutat, hogy időközben sikerült Krassó megyének visszavennie ezt a várföldet Csáki Miklóstól.

Figyelemre méltók a végrendeletben említett krassói jobbágyságok és hirnökök nevei. Előfordulnak keresztény és pogány nevek, magyar, kun vagy bessenyő és szláv nevek. Így *Berényben*: Ogra, Tekerő és Szemő; *Buchudban*: Eud, Jegda, Burzu, Ibrachim, Joachim, Iván, Ivánus, Márk, Buda, Torda, Hederch, Gregor, Guda, Farkas, Geyza, Csepán, Kelta, Mixa, Gebus, Poznan, Bokon; *Vaján*: Buhta, Dagur, Urbán, Albert, Besu, Kema, Pousa, Joan.

A bitorolt jószágok visszaszedésének folyamata éveken át rendkívüli izgalomban tartotta Délmagyarországon a hatalmaskodó olygarchákat. Béla ifjabb király, hogy az atyjától nyert megbízatásban és a királyi jövedelmek helyreállításában könnyebben és mentőn erélyesebben járhasson el, átvette Erdély és Délmagyarország igazgatását és személyesen vonta vizsgálat alá a kétes jogu adományokat. A felhozott példából láttuk, hogy a válságos és szégyenletes viszonyok daczára, midőn a kincstár üres volt és zsidók meg izmaeliták hiteleztek a magyar királynak, eléggé elnéző kimélettel bánt a bitorlókcal, meghagyva őket ama uradalmak élvezetében, melyeknek jogczimét csak némikép is igazolhatták. Mégis nagy volt az érdekeikben sértett urak felháborodása. Béla szigorával nem mervén nyíltan

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. IV. 1, 78—32.

szembeszállni, sőtét alattomosággal mind a két király élete ellen összeesküvést forraltak, sőt II. Fridrik császárt szándékoztak behívni, hogy foglalja el Magyarországot. A titkos tervet a véletlen hiúsítá meg. A legbűnösebbek keményen lakoltak, elvesztvén örökbirtokaikat is, melyek a király hiveinek adományoztattak.

De míg ekkép Béla az ország romlásának okait bátor erélyvel megszüntetni igyekvék, akaratlanul másik bajt idézett elő, melynek következményei sokkal siralmasabbak voltak ama rossznál, a minek kiirtásán fáradozott. Az által ugyanis, hogy megsemmisíté II. Endrének igazi vagy hamisított adományleveleit s az adományozott vagy bitorlott jószágokat a fennhéjázó uraktól kárpótlás nélkül elszedegette, megannyit a királyság ellenségévé tette. Az ország éppen akkor nélkülözte a nép befolyásos vezéreinek támogatását, mikor legnagyobb szüksége lett volna rájuk. A saját romlásukon bánkodó urak zsarnoki elnyomatást látván Béla kérlelhetetlen szigorában, melyet atyja halála után még inkább alkalmazott, vétkes közömbösséggel nézték, sőt szitották a háborgást, mely a népben már 1232-ben az interdiktum kihirdetésekor kezdődött, 1239-ben pedig a Kötöny negyvenezernyi kun csapatának megtelepítése és féktelen garázdálkodásai miatt még nagyobb mértékben kitört.

Ez a kun telepítés közvetlenül nem érintvén Krassó megye határait, csak a régibb krassói kun telepekhez való viszonyánál és a nyomába lépett tatárjárás tekintetéből vehető itt figyelembe. Most is, mint az előbbeni században, nemhogy javára és megerősödésére, de mondhatatlan kárára volt az országnak. IV. Béla főleg azért hajlott eme újabb kun csapat befogadására, minthogy támaszt remélt nyerni az elégedetlen olygarchák ellen. Azonban a kunok bejövedele csak előpostája volt a tatárok támadásának. Ismernünk kellene a hűtlenség miatt száműzött és künn bujdosó magyar urak érintkezéseit a kunországi, az orosz-, moldva-, oláh- és bolgárországi kunokkal, és ismernünk kellene ezeknek összeköttetéseit a Közép-Ázsiából délnyugat és éjszak felé terjeszkedő

mongolokkal, hogy mind a kunok bevándorlásának, mind a tatárok betörésének igazi okait megérthessük. Annyi bizonyos, hogy a kunok és tatárok, mintha egyetértő számítással történt volna, éppen akkor lepték meg hazánkat, midőn azt pénzforrásaiban kimerülve, erejében megfogyva, a király és nemesség közt évtizedek óta folytatótt torzsalkodások következtében földarabolva, kelet felől Ducas János nicaei császár és Asszán fejedelem, nyugat felől a magyaroktól felbujtogatott Fridrik osztrák herczeg által fenyegetve látták. Létezik-e összefüggés a fellázadt olygarchák bosszuja és az országra zúdult tatár invázió közt? A szemtanu Rogerius váradi kanonok bizonyítja, hogy a tatárok közeledésének hírére általános volt a hit a nép közt, hogy a kunok szövetséget kötöttek a tatárokkal a magyarok ellen és megtelepülés színe alatt azért jöttek, hogy az ország körülményeit kikémleljék, a magyar nyelvet elsajátítsák és a tatárokhoz csatlakozva, az országot könnyebben elfoglalhassák.¹ Vajjon helyesen ítél-e az olygarchákról Rogerius, midőn a joggatlanul birt javak elvételében, a főnemesség elszegényedésében látván honárulásuk indító okát, felkiált: »Es ez volt a fájdalom, ez a kard, mely a magyarok lelkeit átszúrta!«² Igazat mond-e Schneller, midőn írja: »Die Magyaren hofften Ihn (a királyt) durch Jammer mürbe zu machen, bis er reuig in ihre Arme sich würfe«?³ Ujabb történetiróink Dsingisz tatár khán haditerve végrehajtását látják fia és utóda Ogotái és ennek unokaöccse Batu khánnak a nyugati keresztény világ és elsősorban is Orosz- és Magyarország ellen intézett hódító támadásában. Kötönynek a Dnieper balpartjától a Donig terjedő országa is áldozatul esvén a tatárok előnyomulásának, a kun nép éppen úgy, mint negyedfélszáz évvel előbb a bessenyők által kiszorított etelközi magyarok, a Kárpátok bástyája mögé menekült

¹ *Carmen Miserab.* cap. 14; és *Thomas: Arch. Spal. Histor. Salonit.* cap. 37.

² U. o. cap. 5. és 10.

³ *Staatengeschichte des K. Österreich,* 89. 1.

a tatároktól, tehát kényszerűségből, alattvalói hűségének lekötése mellett fogadtatott be Magyarországba.

Bármint legyen is a dolog, tény, hogy a baljóslatu vihar egyre közelebb hömpölygött az ország felé. A tatár sereg 1241 tavaszán nagy félkörben már Magyarország határainál állott. Batu a sereg nagyjával Lengyelország felől a vereczkei szoroson, Kádán és Büri vezérek Erdély felől a borgói szoroson, Búdszikur pedig a törösvári szoroson a Maros völgyén át hatoltak Magyarországba. Batu nagyvezér mintegy 120,000 lovas vitézzel, temérdek ló, teve és más teherhordó állatokkal, a sereget követő asszonyokkal, gyermekekkel. Az 1241. évi farsangban tartott budai országgyűlésen esedezve kérte Béla az urakat, csatlakoznának vitézeikkel és legénységükkel a királyi és várkatonasági zászlókhoz és óvják meg a legiszonyatosb veszélytől őt, magukat és a hazát.

Az országot alapjaiban megrázkódtató általános vihar közepette gyülekezék Délmagyarországon a vármegyék hadi népe a főispánok zászlai alá. Kevében, Krasóban még február hó évadján hordoztatá körül a véres kardot *Vilmos* főispán, ki haladott kora daczára ősz fűrtökkel, de fiatal lelkesedéssel állt csapatai élére, midőn a szorongatott haza az öregek karjaira is rászorult. A terv az lehetett, hogy Saul aradi, Dénes temesi, Demeter csanádi főispánokkal és Bölcs csanádi püspökkel egyesülve, márczius közepén induljanak az erdélyi és délvidéki dandárokkal Pest felé, az ott gyülekező királyi táborba. Velük volt Barczfia Miklós délvidéki gazdag földesur is, sok más nemessel és azok seregével. Kisérték őket asszonyokkal, gyerekekkel és podgyászszal rakott szekerek. A félszemű beteg és gyenge csanádi püspök szintén szekéren követte a sereget. Mindannyian Temesvárott, majd Csanádon gyülekezhetek és onnan indultak a tiszai révhez, a főhadiszállás felé. Siettek menekülni az Arad, Lugos és Várad felől fenyegető mongoloktól. Azonban mialatt a tatárokat elkerülni igyekeztek, váratlanul a

¹ *Pauler Gy.* A m. nemz. története II. 191—193. II.

kunok kelepczéjébe estek, kik felbőszülve Kötönynek a magyarok által történt meggyilkoltatásán, a Duna-Tisza-közben gyujtogatva, öldökölve, rontották a magyarságot. Öldöklő harc fejlődött kunok és magyarok közt, melyben a délvidéki magyar sereg részint tönkre veretett, részint elvágatván a királyi tábortól, visszafutott a Maros balpartjára, és a saját tűzhelyeit védelmezendő, elszéledt a vármegyékben. Mikor az ütközet kezdődött, Bölcs püspökkel az ő emberei gyorsan elhajtottak és így szerencsésen megmenekült.¹ Vele együtt szabadult meg a csanádi főispán is.² Mi sors érte a krassói és temesi főispánokat, nem tudni. Hihetőleg a csataterén hullottak el. Az 1242-ik éven tul hosszabb ideig nem emlittetnek főispánok a délmagyarországi megyékben. A fegyvertelen nép a hegyek közé, az erdők mélyébe, barlangok rejtekébe menekült. A bátrabbak sánczok és falak mögött foglaltak állást és a legtöbb esetben elismerésre méltóan oltalmazták életüket, családjukat és vagyonukat. Krassóban a legfélreesebb, legzordabb vadonok népesültek meg bujdosóktól, hová nem férközhetett egykönnyen a fáradt lovakon nyargalászó és a bércek zugaival, az őserdők sűrűjével ismeretlen ellenség.

IV. Béla hasztalan várta muhii szekértáborában a délmagyarországi zászlóaljak érkezését. Bajdár mongol hordái, kifosztva Erdély déli részeit, behuzódtak Krassóba, és a mi elvihető volt fölszedték, a többbit porrá égették. A krassói várakat nem bántották; hegyek közé szorított szűk vidéket és magas fekvésű várakat nem igen kedveltek.³ Csak a síkság erődtímenyeinek ostromához és a

¹ *Pauler Gy.* A magy. nemz. tört. II. 204. l.

² Bölcs püspök 1243-ban még életben volt. Demeter csanádi főispán 1242-ben szintén még a megyéje élén állott s a király által tanácsételre hivatott meg.

³ Fast alle Städte und Dörfer Siebenbürgens und Ungarns — írja Fessler — bis an das linke Donauufer, waren nun verwüstet und menschenleer; nur die hohen Gebirge blieben von den Streifzügen der Barbaren verschonet; dort wohnte das überall aus den Ebenen entflohenen ungarische Volk in Bergklüften und Felsenhöhlen,

kiéheztetéshez értettek, miként azt Várad, Csanád, Egres elfoglalásánál bizonyították. Legtöbbet szenvedhetett Lugos vidéke, a merre az erdélyi országot elvonul. Ezen mentek ki Temesvár felé, hol a Maroson átjött társaikkal egyesültek. Így tartott ez 1242. évi márczius elejéig. Magyarország, mely ekkor már 350 évig fennállott, a tatárok egy év alatt a végpusztulás szélére juttatták. Irtóztató dúlásait Ogatáj khán halálának Ázsiából érkezett híre szakítá félbe. Rögtön elhatározták, hogy haza indulnak, és a visszavonulás az egész vonalon legott megkezdődött. A sereg egyik része éjszak, a másik délkelet felé vette útját. Zsákmánynyal telt szekerekkel, baromcsordákkal, juhnyájakkal, lépésről-lépésre kutatva a barlangokat, a berkek sűrűjét, hogy a mit az előnyomuláskor meg nem találtak, visszamenet megsemmisítsék, vagy elvigyék. Sok fogolylyal érkeztek Erdélybe a töröcsvári szoroshoz, melyen kitakarodtak. Batu a sereg nagyjával a Duna mentében vonult le és Bolgárországon át vette útját.¹

A hallatlan inség, melyhez hasonlót egy ország történelme sem tud felmutatni, nem törte meg a lelkes IV. Béla erejét. Ő lett az ország új alapítója, és nagyobbnak mutatkozott annak visszaállításában, mint megvédelmezésében. »Felhasználta azt az erőt, mely még a magyar nemzetben, a magyar államszervezetben élt, sőt fejlesztette.«² A tatárok elvonulása után a vele volt urakkal, a tengerparti jánosvitézek és a vegliai Frangepánok kíséretében, visszatérve Magyarországra, szigorú fegyelmet parancsolt, hogy a rend és biztonság megkönnyítse a forgalmat, az üzleti közlekedést, a társadalmi jólét újra ébredését. »A hazafiak birtokcizimeinek megállapítására vármegyénként közvizsgálatot tartatván, a tatárjárás zavaaraiban megbolygatott vagyoni viszonyokat kiigazította, az elfoglalt jószágokat tulajdonosaiknak visszaadatta, azokat pedig, melyeknek birtokosai a vész után huzamo-

Adel und Clerisey in verfallenen Bergschlössern. (Gesch. d. Ungern, II. 529. l.)

¹ Pauter Gy.: A magy. nemz. tört. II. k. 238. l.

² U. o. 252. l.

sabb ideig nem jelentkeztek, másoknak adományozta, oly czímmel azonban, mely a netalán még életben levő ősi birtokosok jogait biztosítsa. A várnépeket országszerte lajstromba szedette s a várföldek határait gondosan kijelöltette, hogy a koronának jogköre folytonosan nyilvántartassék és a várjobbágyok szabadságai és kötelességei új alapot nyerjenek. Az országnak gyászosan nyilatkozott ellenállási gyöngeségét az erősségek gyér számának is tulajdonítván, a magánszemélyeket várak építésére fölszabadította s a vállalkozókat földek adományozásával támogatta.¹ Ugyanis mindenkinek szemébe ötlött a tény, hogy a tatárok a kissé megerősített, valamire való, magasabb helyen fekvő várakat nem vehették be és így bennük sok ember, sok vagyon menekült meg a biztos elpusztulástól. IV. Bélának első gondja volt tehát minél több ilyen magaslaton fekvő várat építeni, a nép védelmére, az ország biztosítására.²

Különös figyelmet fordított a dunai végszélek s a rémitően elpusztított temes-marosközi vármegyék *megerősítésére, benépesítésére és szabályozására*. A hadászati szempontból kiválóbb őrizetet igénylő főbb utvonalakon, *melyeket Krassó megyének vízrendszere jelöl meg*, többnyire *királyi várak* épültek, akár újontan alapjaikból, akár régibb erősségek fölött. A királyi várak körül emelkedtek a magán birtokosok erődítményei. A tatárjáráson okulva, Krassó megyének nagyobb uradalmakat tartó családjai is megerősítették a maguk nemesi kuriáit, mi a helyvédelem szempontjából szintén nagy fontossággal bírt. Krassó megye várainak komplexumát *hét csoportra* oszthatjuk a szerint, a mint ezen erősségek a Maros, Béga, Temes, Poganis, Berzava, Karas és az alsó Duna bejáratait védelmezték. A várvédelmi rendszer a Maroson veszi kezdetét, mely vidék hajdan Arad megye tartozandóságát képezte ugyan, ma azonban Krassóhoz tartozik. Itt van a megye régi várainak *első csoportja* — tekintve ugyanis Krassónak jelenlegi, egész a Marosig felnyúló

¹ *Szalay L.*: Magyarország története, II. k. 56—57. II.

² *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története. II. k. 252. l.

területét. A hol a Maros Erdélyből gyönyörű vidéken a mai Krassó megye területére lép, a XII. században épült *Fülöpkövét* és az odébb nyugaton fekvő *Keprevárát* (Kapriora) erősítették meg a Csanádok. Keprevárától nyugatra a Magura tetején, a Nagypatak torkolatánál állott *Szádvár*, és alatta a vámjoggal rendelkező Szágya mezőváros. A XV. században a Garay család egyik uradalmának feje volt ez a castellum, s hihetőleg ő is építé a Maros partján álló *Tót-Várad*dal együtt, mely szintén Garay birtok volt. *Kápolnás* falunál a Berkes (Birkis) fölött emelkedő hegyen szintén épült egy castellum, mely a Hunyadiak korában a Marsinay-családé, majd a Szilágyiaké. Ettől éjszaknyugatra állott az ősrégi *Bulcs*, az 1225-ben oklevélileg is említett jeles benczés monostorával, mely ha nem rongáltatott volna is meg a tatárjárás alatt, újabb veszedelem elleni biztosításul most valószínűleg szintén megerősített. ¹

Lejebb a Béga mentén, az Erdélyből Temesvárra vezető országuton a *második várcsoport* képződött. Szemünkbe ötlük mindenekelőtt *Facsád* (Facset) vára, gyönyörű síksággal környezett magas hegytetőn. A XVI. század elején a Békés család birtoka. Erős vár lehetett. Bél Mátyás geográfiája »castrum nobile«-nek dicséri. Ez volt a Béga völgy kulcsa, s így országos jelentőségénél fogva azt gyanítom, hogy IV. Béla építteté. A későbbi századokban számos krassói esemény csoportosul körülötte. Még többször lesz hozzá szavunk. A facsádi várnak mintegy véderősségeiül szolgáltak a *marzsina*i és *monostori várkastélyok*; az előbbi a kossovai szorosban Erdély határán, az utóbbi a temesi síkság bejáratánál. A két váracs közt középpütt fekszik Facsád. A *marzsina*i várkastélynak ma már csak csekély omladványai láthatók; a *monostori vár*adnak is kevés nyoma van, de a kerek alaku sánczok jól kivehetők. Marzsina a Béga jobb partján, Monostor az ellenkező oldalon épült, mindkettő hihetőleg országos költségen. A két vár rendesen egy és

¹ Márki: Arad várm. tört. 111—112. ll.

ugyanazon várnagy parancsnoksága alatt állott. Marzsínától éjszaknyugatra *Szentesd* (Szintyest) vára állott, mely magán birtokos tulajdonát képezte.

A Béga és Temes közt elterülő hegyvidék közep-résznél találjuk még *Gládna* várát. Pesty Frigyes véleménye daczára, ki Glád fejedelmet nem ismeri el historiai személynek, Gládnát az egykori szláv főur birtokainak őrizetére épített erősségnek hiszem és eredetét az ő korából származtatom. Építési modora elűt a későbbi korból való erősségektől. Pesty maga vallja, hogy a vár romjai közt »őskori« vas fegyverek és házi eszközök találtattak.

Karánsebestől Lugosig éjszaknyugati irányban a Temes folyó kigyózza keresztül Krassó megyét, jobbról-balról népes községekkel tele hintett széles, termékeny völgyeket, természeti szépségekben gazdag vidékeket áztatva mindenütt. Erre vezet az országot Szörény megyébe s Mehádia és Orsova felé Oláhországba. Krassó megyének ez is egyik fontos sztratégiai vonala. E vonal hosszában találjuk a vármegyének *harmadik várcsoportját*. Főerőssége volt *Lugos* vára, mely mint királyi vár szállott át a XIV. századra, mikor emléke már okmányilag is előfordul. Eredetét bizvást a IV. Béla korára tehetjük, annál inkább, mert közvetetlen utódai alatt nemhogy új várak épültek volna e vidéken, de a meglevőknek fenntartása is elég nehézséggel járt. Ugyancsak a Temes jobb partja fölött meredek magaslaton épült *Zsidovár*. Alkotóját a Krassóban birtokos Csáky-nemzetség valamely Sydo nevű tagjában kell keresnünk. 1320-ban már királyi vár volt s Dénes kir. étekfogó-mester volt a várnagya. Királyi várnak maradt még ezentul is egy századon keresztül, midőn bizonyos meghatározott jogkörrel magyar főuraknak adatott át, nehogy fenntartása az ország kincstárát terhelje. — Lehettek itt a Temes mentében még más megerősített helyek is, melyeknek ma már nyoma veszett.

A Poganis patak mellett volt a *negyedik várcsoport*. Itt *Egerszeg* (Jerszeg) lehetett megerősítve. A XIV. századig ez is királyi birtok volt. 1361-ben Nagy Lajos adományából került először Heem Benedek, utóbb a

Himfyek kezére, kik itt tarták főfészküket. Nem gondolható, hogy egy ilyen előkelő birtok középpontja, mely hozzá még a megye belsejébe nyíló hadi uton feküdt, biztosítva ne lett volna az esetleges támadások ellen. Azonban ha volt is erőssége, korán elpusztult. 1389-ben egy elhagyatott kuriát említ benne Csáktornyai István nádor.

Bokcsa (Bogsán) várát a krassói erődítmények *ötödik csoportjában*, a Berzava folyón, jóformán a megye területének közepén találjuk. Új-Bogsán előtt a német Bogsánba vezető főút fölötti hegygerinczen, a természet-től is erődítésszerűleg képződött sziklán állott ez a vár, kies, kedves képű vidéken uralkodva. Csekély falmaradványai jelenleg oly kallódott állapotban vannak, miszerint a földszin fölötti részből alig lehetne hajdani struktúrájára következtetni. Ugy látszik basztilla volt az árpádkori kisebb erősségek szokott alakjával és csak annyi térfogattal, hogy a vidék ura veszély idejében családjával és vitézeivel elzárkózhatott benne. Kétséggkívül hadi célból emeltetett, mi nem zárja ki, hogy utóbb, a középkor vagy a török uralom elvadult közviszonyai idején, rablóvárul ne szolgált volna egyes a királyi tekintéllyel és a törvény szentségével dacoló dinasztáknak. A hagyomány szerint a török korszakban bizonyos Jurotié hatalmában volt Bokcsa, ki a hegyszorosokba rejtőzött lakosságot kegyetlenül üldözte és harácsolta. Mondják, hogy a kastélyba alagutak is vezettek. — A Berzava-völgy nyílásánál magas halmokon, Zsidovin és Binis felé, ismeretlen nevű *örtornyok* maradványai találhatók, melyek bizonyára a bogcsai vár őrszemei valának. Vasziova határában is van egy régi várrom, melyet a köznép *Budia*-nak nevez és mint minden ósdi váralkotmányt török eredetűnek (turkuluj) tart. — Odébb, a hegység bennső zugaiban, a Berzava forrásainál levő kis várát *Borçafőnek* hitták. Helyfekvését eddigelé még nem sikerült felkutatni. Mikor első okmányos említése 1370-ben fölmerül, királyi várjobbágysai voltak, tehát mint királyi várad ment át a XIV. századra.

Azonban az ország biztonságának szempontjából nem látszott elegendőnek csupán a hegyvidék belsejét

és annak félreeső zugait várakkal ellátni. Szükségesnek mutatkozott megvédeni és elzárni az ellenség támadásaitól Krassó megyének a hegyeken túlra nyugatra kiszögellő, Temessel és Kevével határos azon részét is, mely az Árpádok korában a rónaságon terült el s innen a Berzava és Karas völgyein keresztül bejárást nyitott Krassó belsejébe. Így épült a Berzava-völgy bejáratával szemközt néhány mértföldnyi távolságra, ott, hol ma a temesmegyei Nagy-Szemlak fekszik, *Mező-Somlyó* vára, és ennek közelében, Kis-Szemlak helyén, *Kis-Somlyó* várkastély. Az előbbi királyi vár volt s már 1270 táján egy hasonló kis megyének középpontjává fejlődött.

A *hatodik várcsoport* a Karas-völgyben sorakozik egymás mellé. Legelőkelőbb erőssége *Krassó*, máskép *Krassófő* királyi vár, Krassó vármegyének eredeti székhelye, hadi- és polgári közéletének centruma. Az ország déli határán emelt e végvár erős, zömök kőfalzattal birt és keskeny lovaglóuton megközelíthető meredek bérceztetön épült 400 lábnyi magasságban, védőárkokkal és sánczokkal körülvéve. Építési idejére nézve nyilvánítottam már véleményemet. A mondott okoknál fogva nem habozom Krassót azon várak közé sorolni, melyeket honfoglaló őseink már itt találtak. Wenzel azon álláspontja, hogy a tatárjárás előtt nem léteztek hazánkban kőből épült várerősségek, teljesen tarthatatlannak bizonyult. Nem akarok ismétlésekbe bocsátkozni. Másutt felsoroltam már ama várakat, melyek évszázadokkal megelőzték a tatárjárást. Maga Anonymus is, ki szintén a tatárjárás előtt élt, tizenhét olyan várról emlékezik, melyeket a magyarok bejövetelük alkalmával hazánk különböző vidékein találtak; megnevez továbbá tizenkét várat, melyeknek építését a vezérek korára teszi.² E várak közt voltak kétségkívül földvárak is, főkép azok, melyek közegény tájakon, sík vidékeken

¹ Magyarország. középkori várainak és városainak építkezési módjáról. (A magy. orvosok és természetvizsg. 1867. XII. nagygyűl. tört. vázlatá és munkálatai. Pest, 1868. évi 385. l.)

² *Gesta Hungarorum*: Cap. 11, 13, 14, 17, 18, 21, 27, 31, 32, 33, 34, 40, 44, 47, 49, 50, 51.

készültek. Ki hihetné azonban, hogy a kősziklák csúcsára helyezett Sóvár, Trencsén, Veszprém, Nyitra vagy Zólyom földből és fából összehányt alkotmányok lettek volna? És ki hihetné, hogy az Anonymus hiányos jegyzékében szintén előforduló Harum, Keve, Orsova és Csanád, melyek részint római castrumok alapjain, részint a castrumok közelében kőben bővelkedő vidékeken emeltettek, nem a kéznél levő kő- és téglanyagból épültek volna? EGYMAGÁBAN az a körülmény, hogy a vármegyék erős várak körül keletkeztek; hogy Krassó várának első írott emléke 1230-ból, tehát a tatárjárást megelőzőtt évtizedből való; hogy továbbá Krassó vára is kősziklás vidéken, hegyek ormán épült: fölöslegessé teszi azon elmélet czáfolását, miszerint legrégibb kőváraink építése csak a tatárjárás utáni időkben vette volna kezdetét. Írott adatok hiányában a tatárjárást megelőzőtt évek érmeiből mutatta ki a régiségtudomány, hogy a kővárak megelőzik IV. Béla korát. II. Endre érmein nemcsak kétoldalt sarktoronyokkal körülvett kétemeletes őrtornyok, de hadi ormózáttal kerített várak is láthatók, melyek szerkezetüknél fogva csakis kőből épülhettek. Az érme e képes másolataiból minden tulság nélkül következtethető, hogy II. Endre korában a kővárak építése a műtechnikának már olyan fejlett fokán állott, hogy ama várak már nem messze állottak az emlékszerűektől, sőt létezett közöttük ilyen is.¹

A tatárjárás-e, vagy már az előző idők zajlongásai, nagyon megviselhették a régi krassói várat. — Megrongált állapotánál, helyekékvésénél és úgy látszik megbolygatott várjogi viszonyainál fogva nem felelhetett meg többé a követelményeknek s lassankint átengedé eddig viselt szerepét a IV. Béla által kedvezőbb helyen, a sikságra siető Karas partjai mellett épített *Ér-Somlyó* várának. Ez, mint Krassónál erősebb és ujonnan fölszerelt királyi vár, ezentul a megyei életet is mindinkább magához vonzá. Ér-Somlyó ugyanis szintazon okból

¹ Czobor B.: Magyarország középkori várai, 18—19. ll.

építtetett a hegyvidék kapujánál a Karas megerősítésére, mint a fentemlített Mező-Somlyó és Kis-Somlyó váradjai a Berzava-völgy bejáróinak védelmére. 1247-ben, midőn a jánosvitézek a Szörénységet átvették, maga a király kezdé felosztatni a krassói várjóságokat és várnépeket, fölmentvén Krassó vára alól és a johannitáknak adományozván a már említett Woyla uradalmat, mely eladdig Csáki Miklós comes kezén volt. 1266-ban pedig a Kuke nevű várföldet (terram castris de Karassou) adományozá el a király Parabuch comesnek. Mivel pedig a várhoz tartozó uradalmak egy részét a király megtartotta és még a következő században is léteztek a vár környékén királyi birtokok; mivel a krassói várnak, ha vesztett is hajdani jelentőségéből, bizonyos hadi jelentősége ezentulra is megmaradt: ezért a várbeli királyi tisztviselők a következő időszakban sem szüntek meg itt létezni mindaddig, míg az összes királyi várjóságok egyes magánosok birtokába át nem mentek.

Krassótól délnyugati irányban egy éjszokról alázuhanó hegyi patak ömlik a Karasba, utat hasítva a hegyek közt ama szelidebb halmos vidék felé, hol jelenleg Kalina és Székás falvakat találjuk. E két falu táján állott *Kövesd* vára. Maga uri tulajdon lehetett, de építését és első birtokosait nem ismerjük. 1376-ban, midőn az okmányokban emléke fölmerül, rettegett rablóvár volt, mely nemcsak a parasztnépet sanyargatta, de még a Himfyek szomszéd javaiban is garázdálkodott. — Illádia és Szokolár közt, a Karastól délkeletnek jobbkéz felől, ama országuton, mely Oravicza-bányát Szászka-bányával összeköti, *Ilyéd* királyi várkastély állott, környezve a várhoz tartozó jelentékeny prédiók által, melyek 1223-ban III. Béla leányának, Margit konstantinápolyi császárnénak tulajdonát képezték. Később is, egész a XV. század derekáig, királyi várnak, — a körülötte alakult *Ilyéd* község pedig királyi városnak maradt. Fényes berendezésű, jól felszerelt és szilárd erősség lehetett, mit nemcsak abból következtethetni, hogy valamennyi várnagyja országos tekintélynek örvendő gazdag, előkelő főnemes volt; de

abból is, hogy a kényelmet és pompát szerető Zsigmond király 1428-ban nagy kíséretével, táborkarával együtt, teljes három hétig tartózkodott az ilyédi várban. Hadi jelentőségét kétszáz esztendeig fenntartván, csak a várnai veszedelem és a rigómezei ütközet után, főleg Mohamed szultán magyarországi hadjáratai alatt, a megyei oláhságnak megbízhatatlansága következtében kezdett hanyatlani. Hunyadi János és I. Mátyás király eladományozták az ilyédi várjavakat, s midőn Temesvár 1552-ben elesett, Ilyéd is Mehemet beglerbég hatalmába került. Romjai most is láthatók. Az oláhok »csetatje unguruluj«-nak nevezik és sok hősmondát regélnek róla. —

Vége a *hetedik várcsoport* Krassó megye legdélebbi szélein a Duna mellett örködött az ország biztossága felett. Az alsó Duna balpartján Ó-és Új-Palánka helyén, melyek ma Temes vármegyéhez tartoznak, de hajdan Krassó megye közigazgatási részét képezték, feküdt *Horom* királyi vár, a nevérol elnevezett széknak főhelye. Eredete egykoru Krassóéval. A magyarok bejövetele alkalmával már létezett és Glád fejedelem hatalma alatt állott. 1128-ban Comnen János görög császár kezére került és az események változása szerint a magyar-görög háboruk egész időszaka alatt 1165-ig majd a magyar királyok, majd a görögök birtokában volt. IV. Béla kiválóbb hadi fontosságot tulajdonított e várnak, 1239-ben személyesen is meglátogatta, azon évi május 18-án levelet bocsátott ki Horomból, a tatárjárás után pedig kijavíttatta és megerősítette. Zsigmond király 1428-ban virágvasárnapját (márczius 28.) tölté e várban, mely félszázaddal később Mátyás király gondoskodásában is részesült, de a XV. század végén már a félholdat uralta. — Krassó megye Pozsezséna helysége mellett, Macsevice felé, állott egy dombon *Buthoczin* dunai végvár, melyből még egy négyszögű torony maradványai láthatók. Római castrum alapjain és annak anyagából épült. Ki által és mikor?: nem tudni. Itt verték le a magyarok 1476-ban a Mihalogli testvérek Ali és Iszkender vezetése alatt támadó török sereget, mely győzelem után Buthoczin vára a folytonos

belzavarokban mindinkább romlásnak indult olyannyira, hogy midőn az ozmánok Délmagyarországot elfoglalták, a vár oly roncsolt állapotban volt, hogy a törökök is végenyészetnek engedték át. — Böhm Lénárd említi, hogy a báziási kikötőtől négy-öt mértföldnyire, Moldován tul, Coroninifalva felé, közel a hidhoz és jobbra az uttól, szintén állott egy erősség, melynek sánczolatai jól kivethetők s melyet a nép maiglan *Várad*-nak nevez. A szomszéd Moldova község határának egy része »Kraljevacz«-nak neveztetik, mi királyi földet jelent.¹ — Ugyancsak a Duna balpartján, a Csukár hegység magaslatának keleti részén, állott *Peth* vára, IV. Bélától megerősítve s már régebben valószínűleg egy *Peth* nevű ur által építve. Leirója Miháldnál terjedelmesebbnek és folyami fekvésénél fogva fontosabbnak tartja, mint a melynek magas tornyáról nemcsak a Dunán közlekedő ellenséget lehetett megfigyelni, de a hegyeken tulra terjedő vidéket is át lehetett tekinteni. Romjait a mult században a Veterani-barlang védelme alkalmával hordták szét a Csukárhegy zárványainak építéséhez.² Jelenleg nyoma sem látszik többé.

A felsorolt erősségeken kívül fennállott még Krassó területén *Gyertyános* (Gertyenes) és *Szent-László* vára, az előbbi a mai Sósdiával szemben a Berzaván, az utóbbi Galambóczzal szemközt a Babakáj dunai szirt örvényeinek közelében. E várak azonban újabb keletkezésűek és kívül esnek az Árpádok korszakán. Gyertyánost 1404-ben annak birtokos urai, Csép Jakab és Miklós testvérek építék, — Szent-László várát pedig Zsigmond király emelteté olasz munkásokkal 1427-ben, hogy a hűtlenül elárult tulsóparti Galambóczot a törököktől visszavehesse.³

A krassói vársztratégia kötelékébe tartoztak továbbá a IV. Béla által megerősített *Miháld* és *Orsova* várai, melyek jelenleg Szörény megyében fekszenek. — —

¹ *Délmagyarországi történet és rég. értesítő*: VI. évf. II. füz.

² U. o. III. évf. IV. füzet.

³ Lásd az összes várak bővebb leírását *Pestynél*: Krassó vármegye tört., II. köt. 1—2 r., az illető betűk alatt.

Bizonyítékok hiányában senki sem állíthatja, hogy a fentemlített királyi várak mindegyikének már kőanyag struktúrája is éppen IV. Béla korából származnék. A várstratégiának felújítása és kiterjesztése, valamint a legtöbb krassói vár emelése kétségkívül az ő érdeme. De föltehető, hogy az Árpád-korszakba eső krassói erősségek némelyikének csak alapjait, sánczait és árkait készítetvé Béla, hogy a lakosságnak menedékül szolgáljanak s legalább az első támadás felfogására alkalmasak legyenek. A szilárd anyagból való rendszeres és végleges kiépítés némely váraknál csak később, időközönként, a vegyes házakból való királyok alatt mehetett végbe; minthogy gondolni sem lehet, hogy az az egész óriási méretű várépítkezés, mely a tatárjárás után főkép a Duna mellékein megindult, már IV. Béla által mind be is fejeztethetett volna. Azonban ez mitsem von le abból a történeti igazságból, hogy *Krassó megye várszerkezetét és hadi jelentőségét IV. Béla a fejlettség olyan fokára emelte, a milyenen azelőtt soha sem állott.* Sárospatakról 1254-ben Szt.-Márton napján IV. Incze pápához intézett levelében maga Béla király a saját kiváló érdemének mondja, hogy a Duna mellékét — és ezt jelesen az alsó Dunára kell vonatkoztatnunk — várakkal erősítette meg, »quia in hoc resedit examinatum quam pluries nostrum consilium, quod esset salubrius nobis et toti Europae, ut Danubius fortalitiis muniretur: haec enim est aqua contradictionis; hic Heraclius occurrit Cosroae pro romano imperio defendendo, et hic etiam nos, quomodocunque improvisi et nunc enormiter laesi, per decem menses contradiximus tartaris, regno nostro tunc fere penitus fortaliciis et defensoribus immunito.« Azért tartotta — ugymond — szükségesnek az ország eme dunai részét várakkal megerősíteni, mert ha a tatárok megfészkelnék itt magukat, nyitva állna előttük a kapu a katolikus vallás más tartományaiiba, nem lévén köztünk tenger, mely betörésüket megakadályozhatná.¹ IV.

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. IV, 2. r. 222. l.

Bélának ezen saját tanuskodása kétségen felül helyezi, hogy az alsódunai vidéknek, nevezetesen Krassó megyének, várakkal megerősítését sok gondnal és érett megfontolással ő eszközölte a tatárok berohanásának meggátolására, az ország védelmére, az európai keresztény államok oltalmára.

A nagy erőfeszítéssel és sietséggel létrehozott eme védelmi eszközök nem látszottak még elegendő biztosítást nyújtani Béla királynak a folyton fenyegető veszedelem ellen, mely az országot keletről a tatárok és kunok újabb betörése, az alsó Dunán a görögök és bolgárok támadása következtében érhetne volna. A várak csak úgy felelhettek meg feladatuknak, ha azok vezetését a várvédelemben szakavatott és gyakorlott, a hadakozás mesterségére nevelt, a királyhoz tántorithatatlan hűséggel viseltető vitéz férfiak veszik a kezükbe; továbbá, ha megfelelő számú fegyveres nép áll vala a várparancsnokok rendelkezésére. Ezt az által vélte a király legjobban elérhetni, hogy a *Szörénységet*, mely 1230-ban Pósa, 1233-ban *Lukács* és utána 1240-ben *Osztu* bánága alatt áll vala, s mely mint a magyar királyság alá tartozó bánság ekkor merül fel először történeti alapon,¹ 1247-ben a *jánosritézeknek* adományozta.

A Szörénység pedig »terra de Zeurino« — miként Pesty kimutatta — kiterjedt mindazon tartományra, mely éjszak felé tulment Karánsebesen, keleten a Ruskahegytől a Godianhegyig Erdélyt, onnét Orsovaig és az Alionhegyig Oláhországot érinté, sőt ennek határain is átnyulva, egész Kis-Oláhországot az Alutáig magában foglalá.² Krassó vármegyének déli részei, valószínűleg föl

¹ Emlékeznek ugyan a hagyományok Bossányi Domokosról, II. Endre hadainak fővezéréről (1228), mint szörényi bárnról, sőt Lehoczky 1141. év alatt Sarmasági Istvánt és Pált is szörényi bánokul említi; de ezen állítást semmi okmányos bizonyossággal támogatni nem lehet. (*Pesty*: A temesi bánság elnevezésének jogosultsága, 10. l.)

² A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története, I. k. 7-8. ll.

egész a Temesig, szintén a szörényi tartomány határai-
raiba vonattak be.

*Nekem úgy tetszik, mintha a IV. Béla adomány-
levelében említett »terra de Zeurino«, melynek oltalma-
zását a jánosvitézekre bízta, kezdetben csak katonai te-
rület, hadi célokra állított katonai határőrvidék-féle lett
volna. Alkotmányszerű polgári igazgatásnak, a milyen a
megyékben gyakoroltatott, nyoma sincs az oklevélben.
De igenis említ az oklevél egy bizonyos nemű fennha-
tóságot a szörényi terület nemessége és egyéb lakossága
fölött, mely azonban egészen szokatlan, rendkívüli és oly-
annyira kivételes, hogy a jánosvitézek nagymestere a ma-
gyar főnemesek főbenjáró ügyeiben is ítéletet mondhatott,
egyedül ezekben engedtetvén meg a föllebezés a ki-
rályhoz, ki különben kötelezve volt a nagymester minden
más ítéletét helybenhagyni.*

*Látni való, hogy itt tulajdonkép az alkotmány fel-
függesztése, valami szokatlan és kivételes intézkedés történt,
— valószínűleg a kivételes közállapotok tekintetéből, ugy-
szintén a tatárok, kunok, bolgárok és görögök támadá-
sainak elhárítása céljából. Hangsúlyozza is az okmány,
hogy a király ezt a rendkívüli dolgot csak sok nehézséggel,
az ország főembereivel folytatott hosszasabb tárgyalások
után vihette keresztül: »longo prae habito tractatu cum
principibus et baronibus regni nostri.« Tanácsolta ezt
neki Rembald, a jánosvitézek jeruzsálemi házának nagy-
mestere, kit a király kedves barátjának nevez, s ki őt
társaival a tatárok kivonulása után Dalmáciából az or-
szágba visszakísérte. Nem is állott a lovagrendek ilyen
katonai megszállása példátlanul a magyar birodalomban.
IV. Béla király atyja, II. Endre, 1211-ben a Bárczaságot
adta hűbérbe a németrend vitézeinek, hogy az ország
ezen részét a kunok rabló portyázásai ellen megvédjék.
Dalmátország tengerparti vidékét és szigeteit már III. Ist-
ván és III. Béla kora óta szintén egyházi vitézrendek, a
templáriusok és johanniták őrizték Görögország és Ve-
lencez tulkapásai ellen.*

A szerződésben, melyet a király Rembalddal az

országnagyok jelenlétében kézzel kötött, kötelezte magát a jánosvitézek lovagrendje, hogy a neki átadott tartományt, valahányszor az külellenségtől megtámadtatnék, fegyverrel védelmezi és a lakosságnak segedelmére lesz. A tartományban lakó oláhok tartoznak a rendet a védelmi harcokban fegyverrel támogatni. Ha a király birodalmát idegen sereg támadná meg, a lovagrend az átadott tartomány fegyveres erejének ötödrészával a király zászlai alá siet; ha azonban a király Bulgária, Görögország vagy Kumánia ellen vezetné hadait, akkor e tartomány harczképes népségének harmadrésze vonul a királyi zászlók alá. Kötelezi magát továbbá a lovagrend, hogy bármi nemzetbeli pogányok és a bolgárok ellen fegyvert fog; más eretnekek ellen pedig csak azon esetre, ha az ország határait átlépnék. Ekkor száz jól fegyverzett lovagot bocsát a rend a király rendelkezésére. Ha keresztény fejedelem támadná meg az országot, ötven fegyveres lovag megy Pozsony, Mosony, Sopron, Vasvár, Ujvár és más déliebb végvárak oltalmára. A tatárok ellen, ha azok ismét az országba nyomulnának, hatvan lovag segíti a királyt. S minthogy a tatárjárás következtében az ország népessége és vagyoni ereje nagyon megfogyatkozott, *köteles a rend nemcsak a neki átadott tartományt, hanem Magyarország más részeit is benépesíteni.* Tilos azonban szászokat vagy németeket avagy bármi sorsu földműves jobbágyokat Magyarországból a szörényi földre királyi engedelem nélkül kivezetni és őket ott megtelepíteni. Az egyességnek főfeltétele a *király és az ország iránti hűség*, melyre a lovagrend nagymestere és lovagtársai lekötik magukat. Ha e köteleességek bármelyikét a mostani rendmester és társai vagy azok utódai teljesíteni elmulasztanak és háromszori megintésre eleget nem tennének, sőt a nagymester sem eszközölné a király megkeresésére a szerződés érvényesítését: a király a megintés után egy évre a rend javainak elkobzásával, vagy tetszése szerinti más büntetéssel torolhatja meg a mulasztást.

E köteleességek fejében kapták a jánosvitézek, mint

említve volt, az egész szörényi tartományt az Aluta folyóig, a lyrtioy vagy lotrapataki oláh kerület kivételével. Az övék e tartomány adójának, sőt a kiváltságos oláh kerület adójának is felerésze. Kapták továbbá egész Kunországot az Aluta partján tul és az erdélyi havasok alatt, kivéve Szeneszlaw oláh vajda területét. Az adónak fele itt is a rendé, míg a jövedelem másik része a királyt illeté. Ellenben Kunország összes jövedelmei huszonöt esztendeig a rendet illetik meg. A lovagoké e területeken a malmok jövedelme is, meg a halászatí jog; csak a Dunán és a Cselej halastóban kívánja a király a lovagrenddel közösen gyakorolni a halászatot. A rend haszonélvezi az erdélyi sót, mely a szörényi tartományba, Bulgáriába, Görögországba és Kumániába szállíttatik; az előállítás költségeit a király és a rend közösen viselik. A rendé a pénzverés utáni felehaszon, ama pénzeztől, melyek a király akaratából és a nagymester tanácsából a tartományban forgalomban lesznek. Kunországban a várórség költségeit megosztja a király a lovagrenddel, mely ezen országban új várakat építtethet, a miben őt, valamint az egész tartomány védelmében, a király tanácsával és hatalmával segiti. Végre adományul kapják a mai Háromszékben a Feketeügy melletti 500 ekényi földet; a Zimonytól nem messze fekvő és Krassó vára alól fölmentett Woyla birtokot a Duna mellett, mindazon tartozandóságaival és hasznaival, melyekkel azt Miklós, Ugolin esztergomi érsek fivére bírta; Dalmáczában pedig Scardona várost és a Peczath nevű prédiomot, azon határokkal és jövedelmekkel, melyekkel azokat Kálmán király, IV. Béla testvére bírta.¹

IV. Béla király ezen intézkedése Krassó megyének a jánosvitézek katonai uralma alá került déli részeiben lényeges változásokat idézett elő. A lovagrend meg-

¹ A sokszor emlegetett oklevelet lásd: *Fejér*: Cod. Dipl. IV. 1. r. 447. 1; — *Pray*: Dissertationes 134. 1; — *Katona*: Hist. crit. VI. k. 45. 1; — *Theiner*: Monumenta I, 208. l. Tárgyunkra vonatkozólag ismertette *Pesty*: A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története, I. k. 16—22. 11; és *Pauler*: A m. nemz. tört. II. k. 254. 1,

szállotta a neki átengedett területet, átvette a várak igazgatását, rendelkezett a fegyveres néppel, befolyt a korona és kincstár javainak kezelésébe, és a megyei kormányzat, a várispánsági rendszer helyett katonai adminisztrációt, hadi törvénykezést léptetett életbe olyformán, mintha az ország e részeiben a fegyverjognak bizonyos neme alkalmaztatott volna.

Ez évben ugyanis Béla király IV. Incze pápa segítségét kérvén a minden oldalról ellenségektől környezett országa részére, panaszolja, hogy ennyi veszély közepette sem az európai keresztény fejedelmektől, sem valamely nemzettől támogatást nem nyerhetett. Egyedül a Szt. Jánosról nevezett ispotályosok jeruzsálemi háza jött segítségére, »melynek testvéreit nemrég részben a *Duna mellékén, Kun- és Bolgárország határszélein helyeztük el, »per quem etiam locum, tempore invasionis regni nostri, ad nos habuit aditum exercitus tartarorum*«; honnét, ha Isten és az apostoli szentszék a mi és a lovagrend eme intézkedésének kedvezni fog, a katolikus vallás úgy fog terjedni, mint a Duna terjed a konstantinápolyi tenger felé; — részben pedig országunk belsejében telepítettük le őket, *hogy a Duna mellékén épített várainkat védelmezzék, miben a mi nemzetünk még gyakorlatlan, »cum gens nostra ad hoc exstiterit insveta*«. Az időpontot, a meddig ez a kivételes állapot tartott, nem ismerjük; de bizonyos, hogy a jánosvitézek még 1254-ben, tehát hét esztendővel a tartománynak reájuk ruházása után is, bennültek a Szörénységben. *Azt hiszem, hogy a lovagok mintegy tízenöt évig, 1262-ig maradtak Krassóban és a Szörénység többi erősségeiben*; mert Rembald még 1259-ben is nagymestere volt a magyarországi ispotályosok testvérületének.

Abból a körülményből, hogy a rend veszedelem idején csak száz, majd ötven, majd ismét hatvan lovagot állít a király rendelkezésére, azt kell következtetnünk, hogy a jánosvitézek hadvezéri, várparancsnoki és hadmérnöki szerepet vittek a királyi seregben, s hogy nem a vitézségüket és karjaikat, hanem hadi ismereteiket, várerődítési

és várvédelmi szakképzettségüket vette igénybe a király. A joghatóság, melylyel felruháztattak, csak eme czélok szolgálatában állott, hogy hadi feladataiknak annál könnyebben, esetleg a hatalom kényszerének alkalmazásával is megfelelhessenek. Ha némelyek mindazonáltal azt vélik, hogy a jánosvitézekre alapított tervek meghiusultak s hogy feladatuknak csak kis részét sem teljesítették volna: ebben határozottan tévednek; mert *az aldunai erősségek terveit és az óriási építkezések vezetését egyenesen nekik kell tulajdonítanunk.* S ha bennlakásuk rövid ideje alatt egyebet sem tettek volna, már ezért is megérdemlik az utókor elismerését. De kinek kellene vajjon tulajdonítanunk, ha nem a jánosvitézek erélyének, azt a feltűnő jelenséget, hogy az ő bennlakásuk egész ideje alatt sem a nyugtalankodó bolgárok, sem a bejövetelük rémhireit szüntelen küldözgető tatárok nem lépték át az ország határait, s hogy Béla egy évtizeden tul nyugodtan megbizhatott az ország legfenyegetettebb pontjának ellenállási erejében akkor, midőn az egész magyar sereg a külföldön lobogtatá zászlait, hogy Magyarország hatalmi súlyának a németekkel, morvakkal és csehekkel szemben érvényt szerezzen? Ha a fukarszavu krónikák nem jegyezték is fel a hazai lovagrendek részvétét IV. Bélának Ottokár ellen viselt háboruiban, ebből az ő hasznavehetetlenségükre annál kevésbbé szabad következtetnünk, mert *e hadjáratokat a keresztény fejedelmek egyeségét sürgető apostoli szentszék, melynek a lovagrendek engedelmséggel tartoztak, többször nyilvánított kedvelenséggel nézte.*

Egyébiránt bármily sikeres volt is a jánosvitézek működése a dunai végszéleken, az az alap, melyre őket a király akarata állítá, *törvénytelen, alkotmányellenes és ennelfogva tarthatatlan volt.* Béla király a jánosvitézeknek részint koronajavakat, részint kincstári jószágokat adományozott, melyek jövedelmei a királyi udvartartás és az államszükségletek fődözésére lettek volna fordítandók s melyeket az országgyűlés beleegyezése nélkül

semmi szín alatt sem volt szabad elidegeníteni. A király külföldi háboruskodása, a várak építése és felszerelése temérdek költségbe kerültek. Ennek fődöze, az alkotmányos szabadság sérelmével, a nemesség javaira és a várjobbágyokra önkényesen kivetett adókból telt ki. Kivételes törvényszék állíttatván fel, a lovagrendek hatalmában állott az engedetlen nemest a hazai törvények ellenére elítélni, elfogni, sőt halállal is sújtani. Idegenek lévén a bírák és a hatalom kezelői, ez az eljárás alkalmasint sok visszaélésre szolgáltatott okot. Elgondolható, hogy nemcsak a kiváltságaitól megfosztott és megalázott nemességet, de a nagymérvű kényszermunkákkal terhelt jobbágyságot is mennyire fölháborítá ez az állapot, mennyi elégedetlenséget szült az a lovagrend fennhatósága alá helyezett tartománynak főleg az alkotmányos igazgatáshoz szokott vidékein. Jól sejti tehát Pesty, hogy itt nagy nehézségeknek kellett előfordulniok, melyekkel még a vitéz és diplomatikus ügyességű Rembald mester sem boldogulhatott.¹

Bizony nagy bajok, sulyos közviszonyok voltak ezek, s csak az alkalmas pillanatot leste mindenki, hogy a nyügtől szabaduljon. Ez az alkalom nem is késett sokáig. IV. Béla király 1262-ben sajnos meghasonlásba keveredett elsőszülött fiával, István ifjabb királylyal, Horvát- és Dalmátország birtoka miatt. A viszálykodás nemsokára nyílt háboruvá fajult. István Erdélyt és a moldvai Kunságot birván osztályrészl, a jánosvitézek a forrongás fészkebe jutottak. István hiveinek legtehetős-bike, *Csáki Péter* krassói birtokos, állott az elégedetlenség élére. Miután Dévánál a Béla király zászlai alatt harczoló kunokat megverte s a királyi sereget a Tiszán is átkergette, a délmagyarországi megyéket mind István uralma alá hajtá. A nemesség szabadítót látott az ifjabb királyban s hadi népével együtt mind számosabban gyülekezék melléje. Mi természetesebb, minthogy ekkor IV. Bélának itteni összes intézkedéseit is megdönté és a

¹ A Szörényi Bánság és Szörény várm. tört. I. k. 23. 1.

lovagrend hatalmában volt jószágokat és várakat István részére lefoglalá. *A jánosvitézeknek, IV. Béla hiveinek, el kellett hagyniok az ellenséges területet, a honnan alkalmasint az István-pártiaknak már dévai győzelme után menekültek.* Visszatérésükre nem kínálkozott többé kilátás. Az egyetértés a király és fia közt a pozsonyi és zokoli¹ békekötések után sem jöhetett létre. István atyja haláláig megtartotta délmagyarországi uralmát. A pártokra oszlott püspökök közül Smaragdus kalocsai érsek, mint kancellár, a váradi és csanádi püspökök, Benedek mester orodi prépost és alkancellár, Istvánhoz csatlakoztak. Ez a jánosvitézek kilátásait egészen megakasztá. Az ifjabb király bőkezűen osztogatta a temesi, csanádi, aradi és krassói várjószágokat pártja erősítésére. *Krassó vára is ekkor veszté el Kuke nevű várföldjét, melylyel István 1263-ban a hozzá hűséggel ragaszkodó Parabuch comes érdemeit jutalmazá, »ut eius exemplo reliquos ad fidelitatis antidota fortius accendamus.«²*

A lovagrend véglegesen elköltözött tehát e vidékről Béla király részeire. Midőn 1268-ben IV. Kelemen pápa-

¹ István ifjabb királynak 1263. évi május 3-ikán kelt békeokmánya »*prope monasterium Zokol*« állíttatott ki. Böhm, id. m. (I. k. 109. l.) fölcseréli ezt az okíratot Béla király 1262. évi decz. 5-én kiadott poroslói békeokmányával és azt állítja, hogy a szerződés apa és fiu közt *Szákul mellett kötötett az országgyűlésen, Krassó megyében*, hol akkor kolostor állott. Ugyanezt a téves véleményt hirdeti Fessler (Gesch. d. Ung. II. k. 609. l.), Bárány (Torontál várm. hajd. 17. l.), Preyer (Monogr. d. k. Fr. Temesvár 5. l.) és Schwicker (Gesch. d. T. Banats 56. l.). — Pesty kimutatta, hogy az említett egyezkedés történetében a krassó megyei Szákul nem szerepelhet, mert e falut *Szák* néven csak a XVI. században kezdjük ismerni. Bele kell nyugodnunk, hogy »Zokol« holfekvését nem ismerjük. Tekintve azonban, hogy István ekkor Erdélyben tartózkodott, inkább gondolhatnánk a kolosmegyei Szokolra Marosvásárhely mellett, mint a krassói Szákulra.

² *Fejér*: Cod. Dipl. IV. 3. r. 342. l. Böhm L. Délmagyarország történetében (I. k. IV. könyv, 4. fejt. 12. jegyz.) említi, hogy az István okiratában megnevezett Réty Kukeval együtt Krassó-megye területén feküdt. Az okmányban Réty-ről az mondatik, hogy »terra castri de Tymes«. (Fejér: Cod. Dipl. IV. 3. 342. l.)

tól a II. Endre király idejéből való soproni birtokának megerősítését kérte, meg sem emlékezék többé a szörény-földi javairól, melyek ekkor már más kezekben voltak.¹

Távozásuk után a *Szörénység* ugyanazon határok közt maradt, melyekkel azt a jánosvitézek birták. Az István ifjabb király által 1263. évi május 3-án a zokoli monostor melletti táborban kiállított békekötési okmányban *Lőrincz* főtárnokmester, az ifjabb király hive, Kelemen fia, van szörényi bánul megnevezve.² Ugyanaz, kit a következő évben Béla király pártján látunk, elhalmozva az országbirói és a mosonyi főispáni czimekkel és dus adományokkal, — a bolgárok ellen viselt győzelmes hadjáratának s már előbb a Pardubitz, Karcsalag és Grünhaus várainak ostrománál tanúsított vitézségének érdeméből.³ Lőrincz és az 1268-ban utána következett Ugrin bán kormányzata alatt hihetőleg helyreállott a krassói részeken is a megbolygatott jogrend. Erre enged következtetni a két királynak az 1267. évi országgyűlésből a nemes-ség alkotmányos jogainak biztosítására kiadott okmánya. Az ekkor alkotott törvény rendelte, hogy a nemes-ség javai és jobbágyaitól semmiféle kamarai adó ne szedessék; törvényes elítélés előtt a nemes el ne fogattathassék; a nemesek a két fejedelem közül annak szolgáljanak, a kinek akarnak, s ezért bántalmuk ne legyen, javaikban ne háborgattassanak; az elfoglalt nemesi földek adasanak vissza igaz birtokosaiknak; a nemesek perei írásbeli

¹ U. o. 471. l. — *Fejér* a Cod. Dipl. ugyan e kötetének 506-ik lapján közölve IV. Béla király adománylevelét Dubicza megyéről, tévesen írja a czimben: »fratribus Hierosolymitanis S. Joannis Comitatum de Dubicza confert.« Az adománylevelél nem a jánosvitézeknek, hanem a templáriusoknak szól: »domini militiae templi Iehrosolimitani«, mint ezt az okmány szövege világosan mondja. Így értette az adományt *Pesty Frigyes* is, a magyarországi templáriusok multjának legjobb ismerője. (V. ö. A várispánságok története, 55—206. ll.) A két jeruzsálemi lovagrendnek azonos volt ugyan a feladata, de az egyik a szentsírnál a Keresztelő-Szent-János tiszteletére épített templomról, a másikat II. Balduin királynak Salamon temploma melletti palotájáról nevezte magát.

² *Fejér*: Cod. Dipl. IV. 3. r. 160—161. ll.

³ U. o. 196—200 ll.

folyamodás nélkül a király és a megyék nemességéből álló székesfehérvári szentistvánnap gyűlésen döntsének el.¹

Mindamellett a kivételes hadi állapot — de most már szokásos magyar alakban, báni fennhatósággal — maradt továbbra is Krassó megyének a szőrényi bánshoz kapcsolt déli részeiben. Csak atyjának halála után állítá vissza a területileg megcsonkított Krassó megye közigazgatását a trónra lépett V. István, midőn 1271-ben *Ochuz Lőrincz* főpohárnokot Krassó és Keve vármegyék főispánjává kinevezte.² —

Azonban, mielőtt az események menetét tovább követnők, meg kell állapodnunk egy kiválóbb érdekű jelenségnél, mely szintugy mint a dunai végszélek megerősítése, a tatárjárás okozat országos csapás folyamánakép tűnik fel, s mely néprajzi tekintetben napjainkig fennálló epokális alakulást idézett elő Krassó megyében. *Értem az oláhság beköltözését, Krassó eloláhsítását.* Ez IV. Béla rendeletéből a délvidék benépesítésére — kétséggkívül a legjobb szándékkal, de annál kevesebb politikai számíttással — vitetvén keresztül, évszázadokra kiható bajoknak lőn forrásává.

Nem tartozik hozzám az oláhok őseredetét megvilágítani. A tudományos buvárlat megdönthetetlen alapon tisztázta ezt a sokat vitatott kérdést. Hunfalvy Pálé az érdem, hogy e tárgy homályos részleteit eloszlatta. A római vér és a római szellem átöröklésének büszke elmélete szétfoszlott. Az objektív igazság az, hogy *az oláh nép romanizált dák és thrák vegyülék, mely szláv befolyás és a bolgárokkal való érintkezés folytán a Balkán félszigeten öltötte magára mai nemzeti jellegét.* Mint nép »blach« vagy »vlach« néven csak 976-ban említették legelsőbben. Baziliosz görög császár 1019-ben Bolgárország összes vlach népét az ochridai érsek alá rendelte. De papjaik akkor még bolgárok voltak, kik a vallási szertartásokat szlovén nyelven végezték. Csak az epiruszi vlachoknak volt görög papjuk és görög egyházi nyelvük.

¹ *Kovachich* : Vestig. Comit. 132. *Endlicherne*l : Monum. 512.

² U. o. V. 2. r. 82. l.

Az összes vlachság tehát analphabet, irodalom nélküli nép volt. Ha beszéltek is valamely román népnyelvet, bizonyos, hogy vlach nyelven abban az időben még senki sem írt. Az oláhságnak eredeti bulgáriai hazájában tehát csak bolgár egyházzól, szláv műveltségről lehet szó; de vlach műveltségi állapotok akkor még nem léteztek.

Hasonló volt a vlachok helyzete Szerbiában is, a hová lassankint mint pásztorok mentek át nyájaikkal. Itt a szerbek szolgálatában éltek, kitéve még jobban a szláv hatásoknak, a keleti egyház befolyásának. A szerb fejedelmek zárdáknak, templomoknak adományozták őket. A vlach falvak ötvenedet fizettek adóban juhaiktól, bárányaik és borjaiktól; azonkívül a birtokosoknak fűvet kaszáltak, szénát gyűjtöttek, arattak, gyapjút fésültek, a mezőket őrizték.

Csak a X. században kezdtek a vlachok nagy számmal a Balkán félszigetről a bessenyők és kunok lakta mai Moldvába és Oláhországba nyájaikkal együtt beköltözni. »Ott, hol ezer év előtt Traján császár hidat vertett és a sziklaoldalba vágatta a híres »via Trajana«-t: ott lépték át a Dunát a Balkán vlachjai, brodlikjai, — tehenekkel, üszöikkel, juhaikkal, sertéseikkel, hozva magukkal Byzancz vallását, babonáit, szentjeit és a fölkavart viszonyok sok nyomorúságát. Innen széledtek el a Kárpátok aljában, Oláhország és Moldva térségein: rumének, czin-czárok, bolgárok, albánok egy tömegben. Vegyes népelem, melyet a szükség, a véletlen s a közös életmód összeelegyített.«¹ Nemzetiségük és politikai individualitásuk itt fejlett ki erősebben, midőn II. István uralkodása óta a magyar királyok hegemoniája alatt külön vajdaságokat szerveztek. Költözködésüket a XII. és XIII. században Erdély némely részeire is kiterjesztették. Itt már földtulajdonnal is bírtak. II. Endre királynak a német lovagrend részére adott 1222-iki adománylevelében a »blachok« földbirtokosoknak neveztetnek.²

¹ *Réthy László*: Az oláh nyelv és nemzet megalakulása, 139. lap.

² *Hunfalvy*: Der Ursprung der Rumänen,

IV. Béla király elébb említett 1247. évi jeles okmányában, melylyel a Szörénységet a jánosvitézeknek adományozta, oláhoknak »*olahi*« nevezetnek, a vlachok.¹ A király — mint láttuk — kikötötte, hogy a lovagrend a tatárdulás után pusztán maradt szörénységi területeket benépesítse; *de az új települőket ne Magyarországból vagy Erdélyből, hanem máshonnan vigye oda.* Mivel pedig Moldva és Oláhország a rendnek adatott át és e tartományok a tatárok betörése alkalmával szintén sokat szenvedtek,² sőt a tatárok újabb támadásait várhatták: a rend akkép vélt a feladatában legcélszerűbben eljárhatni, ha az ellenség pusztításainak kitett eme tartományok oláh lakosságát, mely a részben Kumániához tartozó Moldvában különben sem lehetett valami barátságos viszonyban a kunokkal, betelepíti a Szörénység biztosabb és a pásztortelet folytatására is alkalmasabb vidékeire.

A telepítés a johanniták kormányzatának mindjárt első éveiben történt és a király protektorátusa mellett nagyobb rajokban mehetett végbe. *A lovagrendnek mindenekelőtt harczképes népre és munkás kezekre volt szüksége, hogy küldetését teljesíthesse.* A király idézett oklevele sejteni engedi, hogy a költöztetés munkájában *Szenezlaw oláh vajda segítette a rendet.* Ez lehet magyarázata ama körülménynek is, hogy a király, ki itt mint Kumániának és Oláhországnak valóságos ura intézkedik, az ő területét nem adta át a jánosvitézeknek, hanem meghagyta azt a künn maradt oláhoknak, csupán az adó felerészét követelvén magának uralkodói hatalma elismerése végett. Megjegyzi továbbá az oklevél, hogy a jánosvitézek a szörényi területet Joan és Farkas kenezátusával együtt fogják birni, ellenben a Lotru patak környéke szintén az oláhoknak marad. *Ez nyilvánvalóan arra mutat, hogy a Joan és Farkas kenezátusaiból vándorolt be az oláh telepesek nagyobb része, s hogy az oláhokat valószínűleg*

¹ Lásd e név jelentéseit Réthy-nél. Id. m. 95—111. ll.

² Rogerius Bochetor-nak nevezi azt a mongol vezért, ki a mai Moldvában a kun földeket és a Szeret-melléki kun püspökséget feldulta.

Joan és Farkas kenézek vezették a szörényi és krassói várak alá, mint a kiknek oláh területei az Aluta folyón a szörényi tartományba belefoglaltatván, megszűntek, és az ottani kun lakosságnak hagyattak. De bármiként ment is végbe az oláhok beköltözése, tény, hogy Krassó megye a XIII. század közepe táján népesedett be először oláhokkal és ettől fogva viseli etnográfikus oláh színezetét.

Az alábbiakban alkalmunk lesz rámutatni a zavarokra, melyeket ez a telepítés Krassó megye jogviszonyaiban időnkint előidézett.

Az ellenséges viszony, mely ez időtájban a magyar királyság, Bolgárország és Szerbia közt fennállott, s különösen a bolgároknak többször ismételt becsapásai a szörényi területre, gyorsan szaporíthatták az új telepesek számát azokkal a menekülőkkel, kik a bolgárok üldözése elől Oláhország aldunai vidékeiről beljebb húzódtak az orsovai hegyek mögé, hogy az itteni fajrokonokkal egyesüljenek. Érdekes volna tudnunk: *milyen szolgáltatokat teljesítettek az oláh jövevények a királyi csapatoknál ama javakért és ama oltalom fejében, melyekben őket Magyarországra részesíté?* Erre pedig már bennlakásuk első éveiben kínálkozott alkalom. Nem is említve Lőrincz bánnak 1264-ben a bolgárok, — és István ifjabb királynak nemsokára rá a Palaeológ Mihály bizánczi császár ellen vezetett hadjáratait, maga V. István, — mint egy 1270. évi levelében vallja,¹ — ötször viselt a bolgárok ellen háborút és kétszer személyesen vezette a hadsereget, elfoglalta Bodonyt és Tirnováig nyomult elő. Midőn az említett évben trónra lépett, állandóan használta a »Rex Bulgariae« czímet, mely IV. Bélánál még csak ritkán fordul elő. *A tíz éven át folytatott harcokban színhelye volt Krassó a csapatok összpontosításának.* Az oláhság akár a várak szolgálatában, akár a nyílt csatákban bőven bebizonyíthatta volna önfeláldozását és hűségét a neki menedéket nyújtott haza iránt.

V. István két évi rövid uralkodásának jelentősebb mozzanatát képezi, hogy *Krassóban lendületet adott a*

¹ *Fejér*: Cod. Dipl. V, 1. r. 55. l.; *Jireček*: A bolgárok története, 255. l.

régi alkotmányos jogintézményeknek. A lakosságnak egy új elemmel szaporodása daczára nem engedett törvényes vagy csak fejedelmi elismerést sem a nemzeti partikulárizmusnak, sőt a közös haza fogalmának határozottabb kifejezésére legott trónralépte után *visszaállítá Krassó megye alkotmányos igazgatását*, saját főpohárnokát *Ochuz Lőrincz* comest állítván a vármegye élére. Ochuz tekintélyes férfit volt és úgy az udvarnál, mint az ország első köreiben kiválóbb tiszteletnek örvendett. A Zichy-család némely birtokának adományozásáról szóló 1270-diki oklevelet IV. László király átírván, benne Ochuz Lőrinczet 1273-ban is főpohárnoknak, Keve és Krassó főispánjának nevezi.¹ Ugyanigy czimezi őt IV. László egy másik oklevelében is, melylyel a vasvári várkatonákat és Szent-István jobbágyságot megneemesíti.² Főispánságának okiratos említése leggyakrabban 1272 és 1273-ban fordul elő.³

Igy IV. László egy diplomájában, melylyel Moys sümegi grófnak engedelmet ad, hogy a nyulakszigeti apáczáknak némely falvakat ajándékozhasson. Hasonlag említettik Lőrincz mester, krassói főispán, ugyancsak a királynak még más két oklevelében⁴ — jelesül 1274—75-ben.⁵ Csakhogy ez évekre egy alig tisztázható nehézséggel állunk szemben. 1274-ben ugyanis Baranya megye főispánja, *Herbord*,⁶ aztán egy *Miklós*⁷ nevű comes is krassói főispánoknak mondatnak. 1279-ben pedig *Ugrin* a krassói főispán,⁸ míg tizenkét évvel később 1291-ben ismét *Lőrincz* mester kormányozza ezt a vár-

¹ *Zichy Cod.* I. 33. l.

² *Haŕai okmánytár*, VII. 142. l.

³ *Károlyi Cod.* I. 10. l. — *Somogyi Zsigmond*: Magyarország főispánjainak albuma, 261. l.

⁴ *Schmitth*: *Epis. Agrien.* I. k. 850. l. — *Timon*: *Imag. nov. Hung.* Cap. 17. — *Kerchelich*: *Hist. Eccl. Zagrab* 67. l.

⁵ *Wagner*: *Diplom. Sárosiens.* 288. l.; és *Analecta Scepus.* I. r. 263. l. — *Katona*: *Hist. crit.* VI. 636. l. — *Schmitth*: *Epist. Agr.* I. k. 198. l.

⁶ *Századok*: 1870. évf. 347. l.

⁷ *Féjér*: *Cod. Dipl.* VI. 1. r. 264. l.

⁸ *U. o.* VII. 2. r. 304. l.

megyét. Az ellenmondást csak úgy lehetne kiigazítani, ha föltesszük, hogy Lőrincz comes már 1274 végével vagy 1275 elején neveztetett ki szörényi bánná, mely méltóságban őt a ránk maradt okiratok csak később, 1291-ben említik, — s hogy távozása után ideiglenesen a baranyai főispán helyettesíté őt, mire aztán Miklós lett krassói főispán, kit 1279-ben Ugrin követett. Ugrin után jött ismét Lőrincz, mint szörényi bán ugyan, de egyszerűs mind mint krassó-kevei főispán is. (Laurentius banus de Zeurino et comes de Kewe et de Krasso.) III. Endrének családi ügyeiben főtámasza és bizalmas embere volt.¹

A főispánok sorozatában előforduló eme bonyodalomnál még különösebb egy másik jelenség. Nem elég, hogy Krassó déli vidéke a Szörényi Bánság határaiba bevonatott, de a *Nera folyó mentében, Ilyéd (Illadia) környékén, egy szűkebb körű külön vármegye is alakult, Mező-Somlyó néven*. A kis megye első főispánjának említése V. István király egy 1270. évi oklevelében fordul elő, midőn a Szt. Ágoston barátoknak a Berzaván malmot ajándékoz és azt a »comes de Mező-Somlyó« hatósága alól kiveszi.² IV. László király 1277-ben Lőrincz mesternek, Lőrincz vajda (talán bán?) fiának, hű szolgálataiért Woja és Keres-Szeg jószágokat adományozván mondja, hogy e falvak Somlyó megyében (in Comitatu Sumpulio) fekszenek.³ *Somlyó keletkezése mindenesetre a várszerkezet iktosodását, a magyar állami intézmények szilárdítását jelenti az alsó Dunán*. Ez nem szervi meghasonlás, sőt az igazgatási és honvédelmi organizmus kiegészítése, a mit sürgős okok követelhettek, bár Krassó földrajzi és politikai egyedisége formailag csorbát szenvedett általa.

Adatok hiányában pusztá föltevésekre vagyunk utalva, ha az okokat fürkésszük, melyekből e sajátsterü alakulás kiindult. Némi magyarázatot nyújt mégis az a háború, mely V. István és Lythen kumániai oláh vajda közt keletkezett s mely Lőrincz mester krassói főispánságának első

¹ *Somogyi Zs* : id. m. 261. l.

² *Knauz* : Monum. Eccl. Strigon. I. 583. l.

³ *Dessenffy*. — Oklevéltár, 79. l.

éveiben vehette kezdetét. V. István utóda, IV. László, kénytelen volt 1272-ben Lythen ellen hadat küldeni, mert az oláh vajda megtagadta a magyar koronának a hűbéresi engedelmességet és a köteles adó fizetését.

Sóvári György mester, Simon fia, ment a királyi sereggel a hűtlen vajda ellen, kit a csatában megölvén és testvérét Barbat-ot elfogván, a tartományt ismét adózóvá s Magyarországtól függővé tette.

E siker dáczára az oláhok fölkelésében kezdetét látjuk a normális állapotok megzavarásának az alsódunai végszéleken. Ez főképp azért volt káros az országra nézve, mert az oláh inkolátus Krassóban és a Szörényi Bánságban ezentulra állandóan szükségessé tette a fegyveres garanciát nemcsak a dunántuli támadások, de a belső izgatások veszélyei ellen is. Az oláhság bennlakásával ugyanis nem szakadtak meg a fajrokonság kötelékei, melyek őket a Kárpátok bércein tulnan maradt atyafiságukhoz fűzték. Ezt az összeköttetést ellenőrizni vagy megakadályozni már azért sem lehetett, mert az oláh élet közlekedése a Kárpátokon innen is, tulnan is, a Szörénységen belül, a magyar koronához tartozó területen folyt. Az állapotok nagyobb mérvű megzavarására mutat, hogy a nyugtalan Lythen megfékezésére nem a krassó-kevei vagy somlyai főispánok vonulnak ki — mint a kiknek ugy látszik elég gondot adott ez a mozgalom a saját otthonaikban — hanem a távoli Sáros megyéből kerül elő a magyar hadvezér *Sóvári György* személyében, kinek vitézségét csodálattal beszéli el a király. *Sóvári* a zavargó Szepességet és Nyírséget egész Erdélyig a király hűségére térítvén és a csehek ellen is hőiesen harczolván, legképe-sebbnek találtatott az oláhság megfékezésére.

Itt tehát a megbomlott közviszonyok, a belső béke megbolygatásának eshetősége foroghatott fenn, és ez tette szükségessé a különben érthetetlen alakulásokat s belső védelmi intézkedéseket, melyeknek egyik emlékét Somlyó megyében látjuk.

Pestynék szintén feltűntek ezek az ingadozó aldunai közviszonyok. »Igaz — ugymond — hogy a fegyveres

érvelés Kumániát adózóvá tette megint Magyarországnak; de ennek fennhatósága ez időtől fogva gyakran lehetett megtámadva. Habár az oláh történetírók előadásait, melyek krajovai bánokról szólnak, kik egytől-egyig a Bassaraba családból származnak, mint alaptalan állításokat el kell vetnünk,¹ — nem jelentőség nélküli mégis azon körülmény, hogy a XIII. század végtizedeitől kezdve 1324. évig alig tudunk némi biztossággal valamely szörényi bánt megnevezni. Lehet ennélfogva, hogy ezen időszakban valamely oláh vajda a Szörényi Bánság mulékony birtokába helyezte magát; de ez a bitorlás a magyar királyoktól soha sem volt elismerve, noha az oláh vajdák adófizetés által igyekeztek a fejedelmi jogaiban megsértett magyar királyt csillapítani.«²

S valóban IV. Béla és V. István mind ama intézkedéseit, melyek az alsódunai végekben az alkotmányos rend és a belső béke biztosítását s a kívülről jövő támadások megakadályozását célozták, mélyen megrendíthették az iszonyatos zavarok IV. László tizenennyolcz évi könnyelmű kormányja alatt. Az országot összes részeiben az önző, minden törvényt lábbal tapodó, erkölctelen olygarchia ejtette ismét hatalmába. V. István halála után, lehet mondani állandóan, egész az 1278-ki morvamezei ütközetig, künn táborozott a magyar hadsereg s Ottokár ellen fogyasztá erejét. IV. László gyermekkorában az Erzsébet anyakirályné és Pektári Joachim által űzött gazdálkodás éveken át lázadásban tartá a méltóságaitól és birtokaiktól igazságtalanul megfosztott urakat. Rablás, fosztogatás, a gyengébbek elnyomása, az urak viszálykodásai, a nép zsarolása és irtása képezik részleteit a képnek, melynél gyászosabbat Magyarország csak a tatárjáráskor látott. A várak, melyek a tatárjárás óta nagy számmal emelkedtek, jobbára rablóvárakul szolgáltak féktelen uraiknak. Az alsó vidéken

¹ Lásd e tárgyról bővebben *Hunfalvy Pál* »Krajovának eredete« című értekezését. *Száradok*, 1886. évf. 5. füz.

² A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története. I. köt. 26—27. ll.

Pektári testvére, István bán, folytatta zsarnok üzelmeit, még pedig a király pártfogása mellett, ki őt 1278. június 19-én Csanádon kegyelmébe fogadta. A porba taposott fejedelmi tekintélyt mi sem volt képes súlydelt helyzetéből fölemelni. A váradi közgyűlésen, melyet a király ez évben a tiszántuli megyékkel tartott, egyetlen délmagyarországi megye sem volt képviselve. A következő évben meghagyta ugyan az országtanács Csák Máté ujonnan választott nádornak, hogy a vármegyék és nemesek elfoglalt javait igaz birtokosaiknak visszaadatni igyekezzenek, de ez a rendelkezés nemcsak most, hanem később az 1286. évi rákosi országgyűlés után is foganat nélkül maradt. Az országban eláradt romlást, a rablásokat és hatalmaskodásokat a megyékben tartott gyűlések, a birtokállapot megvizsgálására külön kiküldött királyi emberek sem bírták már feltartóztatni.

Következett 1280-ban egy másik csapás.

Az újabb jövevényekkel módfolótt felszaporodott és az alvidéken nomád életet folytató, a rablásban a féktelen urakkal vetélkedő kunok fellázadtak, és *Oldamur* főnökük alatt fölégetvén és kipusztítván a Tisza-Maros-közét, az utánuk törekvő királyi sereg elől Krassón és Erdélyen át kimenekültek.

Oldamurnak megvert kunjaival több ezer bennlakó magyar kun is elhagyta az országot, kik résztvevén az ország pusztításában s e miatt a király bosszujától tartván, nejeikkel, gyermekeikkel, vagyonukkal, zsákmányukkal és foglyaikkal az erdélyi havasokon túl tanyázó rokonaikhoz távoztak. László egészen a tatárok határszéléig nyomult utánuk. Sóvári György mester ez alkalommal is kitünteté magát, a szökevényekből és foglyokból több ezret terelvén vissza az országba. László ekkor személyesen meggyőződhetett a krassói állapotokról; de nem olvassuk, hogy tett volna valamit azok javítására. Visszatérő útjában Lugos felől a Temes folyásának irányát követve, Szlankaménba ment, hol november 11-én táborában találjuk, előkészületeket téve a Brebiri grófok és a Németujvári testvérek által fölidézett tót-

országi és tengerparti zavarok lecsendesítésére, mely törekvése szintén kudarcot vallott.¹

Tetézte a bajok halmazát 1285-ben kora tavaszszal a tatárok betörése és a nyomukban járó irtózatossal és vérengzés. A roppant számú tatárság, melynek tábora a salzburgi évkönyvek szerint hosszában 10, széltében 6 mérföldnyi tért foglalt el,² árvíz gyanánt borította el az alföld rónáit. És ez a tűzzel-vassal pusztító rengeteg barbár had ezuttal mind Krassó megyén, a várakkal sűrűn beépített hegyi szorosokon át özönlött el az országot, jelétül annak, hogy a fenekestől felforgatott közállapotok mellett mitsem használtak a IV. Béla által sok fáradsággal és költséggel emelt, de most úgy látszik őrség nélkül, üresen álló védőművek. A ki tehetné, sietett tudadni vagyonán, fekvésein, és elköltözött családjával a vesz elöl a dunántúli megyékbe. 1285-ben kelt a csanádi káptalan egy kiadványa, melyben bizonyítja, hogy Germenfia Egyed a Karas folyón fekvő Zeploc nevű örökföldjének fele részét annak összes hasznával rokonának, Jakabfia Fülöpnek, a Miklós nagybátyját illető felerészét pedig az oláh Simun fiának, Simonnak adta el.³ A magyarok távoztak. Az oláhság könnyű szerrel földbirtokhoz juthatott. Városok, számtalan falvak végkép elnéptelenedtek, a sebesi és krassói főesperességek fejlődésnek indult és egykoron eléggé számos kath. magyar és szláv plébániái, melyeket már előbb a beköltözött oláhság megrontott, most a kunok és tatárok pusztításai következtében majdnem végkép elenyésztek.⁴ A megmaradt lakosság, a szegénység, most is a hegyek és erdőségek rejtekeibe bujdosott, mint az első tatárjárás alkalmával.

¹ V. ö. *Szabó Károly*: Kun László. (Magy. tört. életrajzok. II. évf. 4—5. füz.)

² *Pertz*: IX. 809. l.

³ *Pesty*: Krassó vármegye története, III. k. 4. l.

⁴ A siralmas állapotot pár évtizeddel későbből a pápai tizedszedők jegyzéke tünteti fel. (*Monumenta Vaticana Hung.* 1887 évi kötet és *Ortva*: Magyarország. egyh. földleir.)

A tatárok kiverése után Felső-Magyarországon foglalkoztatá László a királyi sereget. A délvidék tehát megint hosszabb időn át a maga sorsára volt hagyva. Csak 1284-ben jött le ismét a király az alföldre; de akkor is az év közepétől annak végéig a Tisza vidékén a kun szállások közelében kicsapongások közt tölté idejét. 1286-ban augusztus 14-én Keve várában is mulatott. Mily célból?: nem tudjuk.¹ Midőn a szentszék az ország zilált belviszonyainak orvoslására az utolsó eszközhöz folyamodott s László kegyeltjei, a kunok és tatárok ellen keresztes háborút hirdetett, a király a fölizgatott nép dühétől menekülve, 1288 szeptemberben az egresi zár-dába zárkózott el, majd a következő év telét hű kancellárjánál, Gergely püspöknél, Csanádon tölté. Saját tapasztalásából, a kancellár és a délvidéki urak értesítéseiből legkörülményesebben ismerheté tehát a siralmas viszonyokat, melyek a délmagyarországi megyéket sanyargatták. De tehetetlen volt azok helyzetén segíteni. Nem mondjuk, hogy hanyagul vette volna a dolgok szomorú folyását; de a szüntelen villongások és belháboruk alatt elhatalmasodott nemességet sem törvénnyel, sem királyi parancscsal nem lehetett immár megfékeznie.

Bizonyára hazafias ösztön — a megbomlott társadalmi rend helyreállítására, az elernyedtt magisztratuális hatalom fölemelésére, a végvárak jókarba tételére irányuló törekvés vezérelte Lászlót 1290-ben kora tavasszal Krassó megyébe, *hol harmadfél hónapig tartózkodva*, elegendő idővel rendelkezett az összes erősségeket sorra megtekinthetni, az urakkal és a néppel érintkezhetni és a lehetőség szerint a legsürgösebb dolgokat elintézni. A király a csanádi püspök, más főurak és nemesek fényes kíséretében, czeplédi táborából, bizonyosan erős lovas csapat élén jött le Krassó megyébe, bevárando itt az ország véghatárán, a honnan szükség idején könnyen menekülhetett külső oltalom alá, a hűtlen olygarchák ellen több mint egy év óta folytatott harczainak kimene-

¹ Wagner: Diplom. Com. Sarosiensis, 561. l.

telét. Márczius 15-én *Mező-Somlyón* találjuk: Itt kelt adománylevele Tamás, Simon fia, Sóvári György testvére részére, a királyi peczére bekészített lúczy és tokaji birtokaira.¹

Április 29-én *Karánsebesről* parancsolta meg a leleszi konventnek, a konvent fegyveres jobbágynak és népeinek, hogy miután a monostor kegyuraságát Simon fiaitól, Baksától, Tamástól, Dénestől, Detrétől, Györgytől és Simontól, azok világos hűtlenségeért és kicsapongásaiért elvette a hűbeinek, István és Pál mestereknek, Mihály fiainak, Öböl unokáinak adományozta, azokat vagy emberöket oly tisztelettel fogadják, mint a saját személyét, s nekik mindazt, a mivel szokás szerint tartoznak megadják, különben súlyos neheztelést fogják érezni.² E levélből bizonyos, hogy a lázadás ekkor már a felföldön is, hol annak élén Omodé egykori nádor állott, oly erőt vett, hogy Simon fiai, IV. Lászlónak eddig kegyelt hívei, köztük a király zászlaja alatt annyi diadalt aratott Sóvári György is, a fölkelt pártütökhöz csatlakoztak.³ *Az oláhok félelmes ostromát, a kumániai oláhok megfenyítőjét, a derék magyar hadvezért éppen itt, a krassó-szőrényi oláhság kebelében bünteti a zaklatott, a nemzet jobbaitól is cserben hagyott és idegen népek barátságát kereső magyar király!*

Karánsebesről *Székásra* ment László. Ily nevű község kettő volt a krassó-szőrényi területen: az egyik Karánsebesnél a sebesi kerületben, a másik Krassó városától délre a Székás-völgyben, a Karas folyó mentében, hol a Zekuspatak folyik s hol hajdan királyi bányatelep létezett. Bármelyik Székáson tartózkodott László, okmányos adataink vannak rá, hogy 1290. évi május hó végeig állandóan krassó-szőrényi területen idő-

¹ *Féjer*: Cod. Dipl. VII. 3. r. 93. l.

² U. o. V. 3. r. 487. l. — A Kállay-család levéltárában lévő eredeti után év nélkül közli *Wenzel*, IX. 559. l.

³ *Szabó Károly*: Kun László.

zött.¹ Május 20-án Székásról parancsolta meg a Szathmár-Németiben s attól fogva Szamosszegig lévő királyi városoknak, hogy hive Mihály és fiai István és Pál hajóitól, melyeken azok az épülőben levő várukhoz építőanyagot szállítottak, vámot venni ne merjenek.² A következő napon a Zsidóvár táján állott *Chynte* vagy *Chenthe* (a mai Csinte) faluban volt a király vadászaton vagy látogatóban; mert itt is aláírt egy levelet.³ De május 27-én már ismét Székásról hagyja meg a leleszi monostor népeinek, hogy a rájuk kirótt és István s Pál mestereknek adományozott negyed arany adót, nevezetteknek fizessék.⁴ Ugyanaz nap itt vette a kedvező tudósítást, hogy Mihályfia István a hűtlen Omodé kér-semjéni várát megvívta s fegyveres szolgálait elfogta, miért neki határtalan köszönete mellett meghagyja, hogy foglyaival azonnal siessen hozzá.⁵ Szintazonkép május 27-én, anno Domini 1290 sexto kalendas Juny, állíttatta ki kancellárja, Gergely csanádi püspök kezével hely nélkül, de bizonyosan Székáson, a tatárjáráskor feldúlt és fölégetett Besztercze város részére kiváltságlevelét, melyben a Váradon év nélkül jul. 22-én kelt levelét átírván, annak értelmében a város adójának kétharmad részét elengedi.⁶ Végre Székáson

¹ *Szabó Károly* »Kun László« című jeles tanulmányában Székást tévesen Temes megyébe helyezi. Itt is van ugyan egy Székás nevű falu Lipppa közelében; de nincs bizonyítékunk rá, hogy IV. László a Maros eme vidékén megfordult volna. A krassó-szörényi két Székásnak helyfekvése is a mellett érvel, hogy nem a távol fekvő marosmenti Székásról van szó, mely a XIII. században tán még nem is létezett.

² *Wențel*, IX. 561. l. — *Katona*, VI. 907. l. — *Fejér*, V. 3. r. 280. l. — Idézi *Szabó K.* említett művében 172. l. — Pesty egészen hallgatással mellőzi Kun Lászlónak székási levelcét.

³ *Ráth K. és Rómer Fl.*: Győri tört. és rég. füz. I. 212. l. — A kiadók tévesen olvasták a keltezet helyét a pozsony- vagy esztergommegyei *Csenke*-nek. Ha a király május 20-án Karánsebes mellett volt, másnap nem lehetett az ország éjszaki határán.

⁴ *Fejér*, VII. 2. t. 133. l. és *Wențel*, IX. 549. l.

⁵ U. o. V. 3. r. 506. l.

⁶ *Urkundenbuch zur Gesch. Siebenbürg.* I. 156. l. és *Wențel*, IX. 519. l.

kelt május 28-dikán a váradi káptalanhoz intézett parancsa is, hogy Istvánt és Pált, Mihály fiait, iktassa be némely magtalanul elhalt nemesek szabolcs-vármegyei jószágaiba.¹

Krassóból 1290-ben június hó elején távozott IV. László. E hónap 18-dikán már Csanádon, egy hét mulva a körösmelléki kun szállások közt volt, midőn a Kállayak ősei a Tisza vidékén szerencsésen harczolva, jobb fordulatot adtak eddig nagyon kétes ügyének. *Krassót, hol királyságának lehanyatlott napjaiban menekedtet talált, nem láthatá többé!* Gyászos végzete július 10-én a körösszegi vár alatt érte utól.

Rendetlen kormányának átka kihatott halála után is az évek hosszú sorára. A jóakaratu és gondos III. Endre gyöngé volt arra, hogy a mondhatatlan zavart, a rendkívüli körülményeket, melyeket László maga után hagyott, helyreigazítsa. Az ország védőereje, a várkatonaság megfogyva, teljesen felbomlott állapotban volt. Az 1291, 1298 és 1299. évi országgyűlések üdvös és szigorú intézkedései nem vezettek óhajtott eredményre. Endre király erdélyi útjának és a gyulafehérvári országgyűlésnek sem lett semmi sikere. Sőt Loránt erdélyi vajda és testvérei tüzték ki legelőbb a királyellenes lázadás lobogóját. A nemzet jeles hadvezére, Sóvári György mester, III. Endre pártján állott. Erdély elszakadása a törvényes királytól hihetőleg maga után vonta a határos déli magyar megyéket is. De a csanádi papság, Antal püspökkel élén, III. Endre a törvényes király pártján állott, az olygarchák ellenében, kik Martell Károly fiát, Róbert Károlyt akarták a trónra erőszakolni. Antal csanádi püspök az 1299-diki rákosi országgyűlésen azon főpapokhoz csatlakozott, kik Gergely esztergomi érseknek, Róbert Károly főhivének, magatartását rosszalták és e rosszalásuknak az apostoli szentszék előtt is kifejezést adtak.² De mi történt e vidéken aztán?: nem tudjuk. *Rend-*

¹ *Wenzel*, IX. 559. l.

² *Fejér*: Cod. Diplom. VI. 2. r. 131. l. — VI. 2. r. 201. l.

*kivüli viszonyok állhattak be, mert inmentul majdnem két évtizeden át nem ismerünk sem szörényi bánt, sem krassói, kevei, temesi, csanádi vagy aradi főispánokat.*¹

A forradalom, melynek részleteit és borzalmasságait elfödte szemeink elől a hosszú idő, nemcsak az ősi nemzetségek birtokviszonyait forgatta föl fenekestől, de új népességi helyzetet is teremtett a délmagyarországi vármegyékben, mely — sajnos — áldatlan hatással volt a következő századokban Délmagyarország egész fejlődésére.²

Az országos bonyodalmakban az oláhság, a mint elébb IV. László alatt, úgy most hihetőleg Loránt vajda pártfogása mellett folyvást szaporodott. Oklevelek bizonyítják, hogy Krassó szomszédságában Hunyad megyének a XIII. század végéig magyar és részben német lakossága 1300-tól 1360-ig, tehát hatvan év alatt, nagy arányokban eloláhosodott. *Ugyanaq történt Krassóban is!* A régi lakosság helyébe új lépett, kenézek alatt. Az üresen volt vagy üressé lett földeken új telepítvények kelet-

¹ Antal csanádi püspökről írja *Borovszky Samu* »Csanád vármegye története« cz. jeles munkájában, hogy a kalocsai érsekkel, az egri, váci, boszniai püspökökkel és a szepesi préposttal ő is résztvett abban a fényes küldöttségben, mely Gödingben megjelenve, Szent-István koronáját a kihalt Árpádokkal rokon Venczelnek följánlotta. Bizonyára ott volt — ugymond — 1301. aug. 27-én a székesfejérvári koronázáson is, hol Gimesi János kalocsai érsek tíz püspök jelenlétében tette Venczel fejére a koronát. Midőn pedig Venczel eltávozott az országból s a bajor Ottó lépett föl trónkövetelőnek, a csanádi püspök még akkor is szívósan ragaszkodott a magyar nemzeti politikához, nem pártolt át a pápa választottjához Róbert Károlyhoz, hanem épp oly lelkesen karolta fel a magyar hazafias érdekeknek megfelelőbbnek fölsimert Ottó ügyét, mint előbb a Venczelét. 1305. decz. 6-án Antal csanádi és Rádi Benedek veszprémi püspök koronázták meg Ottó bajor herceget magyar királylyá, ki azután Antalt megtette maga mellé királyi kancellárnak. (I. kőt. 81—82. ll.)

² Lásd a *Csanád, Borsa, Bór-Kalán, Szeri-Fősa, Amade* stb. délvideki nemzetségek harczát egymás ellen és *Kopasz* nádor lázadását a király ellen a XIV. század elején. (*Borovszky*nál: Csanád várm. tört. I. k.)

keztek kenézi jog alatt. Erdélynek és keletdéli Magyarországnak néprajzi állapota teljesen megváltozott és e változás a török hódítás koráig tart.¹

III. Endre uralkodásának idejére esnek tehát a krassói oláh kenézségek kezdetei. Ezeket Róbert Károly és Nagy Lajos országlata alatt már teljesen szervezve, megerősödve és kiváltságokkal felruházva látjuk. *De ez a nemzetiségi szervezkedés csak a vármegyei közelet tespedése vagy teljes szűnetelése mellett, főispánok nem létében történhetett meg. Az oláhok maguk alkották meg ezeket az igazgatási kerületeket a bolgár, szerb és oláhországi kenézátusok mintájára és a saját szokásaik szerint. Az országban eláradt fejellenség kedvező alkalmul szolgált, hogy tömörülésük és a magyar alkotmányos jogrendtől való függetlenítésük ugyszólván észrevétlenül mehessen végbe.* Hiszen a magyar törvények, és éppen III. Endrének törvénykönyvei, biztosították a rendeket, hogy a főispántól kezdve semmiféle tisztséget a külföldről bejött idegenekre, pogányokra és nemtelenekre ruházni nem szabad; hogy a megyékben a nádor lát törvényt a négy szolgabíróval együtt; hogy az egyházi urak népein és a városi polgárokon kívül mindenki a saját megyei hatósága alá tartozik; hogy a vármegyék eddigi épségükben fenntartandók. *Létrejöttek tehát az oláh kerületek Krassó megyében és a Szörénységben, Hunyadban és Erdély egyéb vidékein, becsempészve idegen dugáru gyanánt, az ország abnormális viszonyai közepette, midőn az senkinek sem tűnt fel s midőn azt senki meg nem akadályozhatta.* —

Befejezésül indokolva lesz még az árpádkori Krassó megye geográfiai körvonala is megrajzolnom, a mennyire a források gyér, sokszor homályos, sokszor ellentmondó adatai engedik.

A délmagyarországi ősmegyék közül ugylászik Krassó vármegye területén fordult elő a legtöbb változás. Határai majd tágultak, majd szűkebbre szorultak, kivált a XIII. században.

¹ Súlyom-Fekete F.: A magyarság és az oláh incolatus Hunyadban. (Száradok, 1889. évf. 9. füz.)

Éjszaki határvonalát jelenleg a Maros képezi a Hunyad szélén fekvő Szelcsovától a Temes megyével érintkező Lalasinczig. Az Árpádkor első másfél századában nem így volt. Akkor Hunyad szélén körülbelül a mai Kostélynál kezdődött az éjszaki határvonal, s innen a hegyek mentében futott Birkis és Bakamező felé, hol hirtelen fordulattal délnek aláereszkedve és ismét nyugatnak kanyarodva érte el a temesi határt. Maradt tehát az ősi krassói határvonal és a Maros balpartja hosszában az a hullámos termékeny földterület, melyen hajdan Batta, Bulcs, Kapriora, Kápolnás, Bonnfalva, Döbördön, Fülöpköve, Hasznosfalva, Ivánfalva, Kadraszó, Perő, Pestes Pozsoga, Szádvár, Szigetfő, Marzsínavár, Szlatina, Úrkuta, Vörösmart stb. feküdtek. *Ez a terület, mely jelenleg Krassó egyik legkieesebb vidéke, az Árpádkorban Arad megyéhez tartozott.* Mikor a Szörényi Bánság szerepelni kezd, Krassó éjszaki részét a sebesi kerület foglalta el a Berzaváig. A pápai tizedszedők jegyzéke a XIV. század elején két főesperességet tüntet fel az ősi Krassó területén: a krassóit és sebesit. Krassónak éjszaki határvonalát ekkor a Berzava képezte.

A *keleti határt* részben Hunyad megye, részben az a hegylánczolat képezte, mely a Ruskahegytől a Gordian-hegyig s onnét Orsováig és az Allionhegyig huzódva, Krassót az erdélyi részekről és Oláhországtól elválasztá. E határvonal egész hosszában Orsováig Krassó megye határvonala volt, míg a XIII. században a Szörényi Bánság fel nem állított. Ekkor ez is beleesett a Szörényiségbe és a sebesi főesperességbe, úgy hogy Krassó keleti határvonala a Duna jobbpartján Ó-Palánka alatt kezdődvén, a Kamenicza patak forrásaitól a Nera folyó mentében Ilyéd vára felé huzódott éjszakknak, és onnan a Karasra kanyarodva és azt átlépve, a Csernovecz patak balpartja mentében emelkedett föl egész a Berzaváig, vagyis Temes megye déli határáig.

Délen az első századokban a Csernától mintegy a Radimna patak torkolatáig, hol a Horomság kezdődik, a Duna szabta meg a határt. *A mi tehát 1233-tól kezdve*

Orsován innen Szörényi Bánsággá lett, kétszáz éven tul, Krassó megye megalakulása óta, krassói terület volt. Maga Pesty a Szörényi Bánság történetirója beismeri, hogy a Szörényi Bánság neve csak későbbi időben bontakozott ki az államalakulás procezzusából, s hogy nemzetünk első századaiban szó sem volt egy ilyen elnevezésről. Fejér György azon vélekedése, hogy már a XI. században Szent-István alatt szörényi bánok nevezettek volna ki, semmivel sem igazolható. Kétségtelen, hogy az ország e déli végeiben a földrajzi alakulás az Árpádkorszak első századaiban semmi eltérést sem mutat Magyarország többi megyéitől. Itt is, mint másutt, a politikai és egyházi közigazgatás határai összeváltak, úgy hogy a főesperességek terjedelme majdnem biztos zsinórmértékül szolgál a megyék terjedelmére nézve. A kettő közt szoros összefüggés volt, és a hol ez hiányzik, a politikai beosztás későbbi változásainak tulajdonítandó. A csanádi püspökség területén, miként a püspökség legrégebbi igazgatási felosztásának egyetlen synchron tanuja, a »*Vita Sancti Gerardi*« bizonyítja, hét főesperesség állítottatott fel. A vármegyék terjedelme szabta meg a főesperesek joghatósági területét olykép, hogy egy-egy vármegyére egy-egy főesperesség jutott. A krassói főesperesség is kiterjeszkedett Krassó megye egész területére, tehát a később felállított Szörényi Bánság magyarországi területére is, mely a XIII. század első két tizedében még Krassó vármegyének volt tartozéka. A Szörényi Bánság megalakítása maga után vonta nemcsak az ősi Krassó vármegyének, de az ősi krassói főesperességnek is területi megcsonkítását, úgy hogy mind a kettő eredeti területének közel két harmadával nyirbáltatott meg. Minthogy ekkor a temesi, resiczai, boksáni, krassói és oravicai járások mai területét vagy egészen, vagy részszerint a sebesi főesperességben találjuk: ez a terület az, mely Krassó megyéből a Szörényi Bánságba s illetve a krassói főespereségből a sebesibe beolvasztatott. S így a Temes mindkét partvidékének az a része, a hol Prebul, Ohabicza, Zsidovár, Apadia, Delinyest, Tinkova, Mutnik, Priszaka,

Pestere, Macsova, Zagusen, Ruzsinócz, Valliambul stb. fekszenek, a Szörényi Bánság s a sebesi főesperesség tartozéka lön.¹ Délen a mai jámi és moldovai járások, melyek jelenleg Krassó megye déli vidékét képezik, a Szörénység alakulása után is Krassóhoz tartoztak. Csak a mai oraviczai járásban, az ilyédi vár környékén, a Nera folyón, hol most Potok fekszik, fordult elő 1270 táján egy sajátyszerű földrajzi alakulás. Itt keletkezett a már említett *Somlyó megye*, melynek azonban csak két faluját, *Woyát* és *Keres-Szeg*-et ismerjük. E helyeket IV. László király 1277-ben Lőrincz mesternek, Lőrincz vajda fiának adományozta.² Woya a XIII. és XIV. századi oklevelekben sokszor Potok néven fordulván elő, e néven tájékozásul szolgál Somlyó megye holfekvésére nézve. Potok t. i. az ilyédi várhoz tartozott s Nagy Lajos királynak egy 1378. évi levele szerint oly tág határral birt, hogy területén hét kenézségi falu elfért.³ A régi Woyával határos volt Keres-Szeg, helyesebben Karas-Szeg. Somlyó e szerint egészen véve is inkább uradalomnak, mint megyének válik be. Abból a körülményből, hogy a somlyai comes V. István királynak 1270. évi levele szerint a Berzaván is parancsolt, korántsem lehet következtetni, hogy Somlyó megye a Nerától a Berzaváig terjedt; mert ennek az okmányos emlékek ellentmondanak. Azt hiszem tehát, hogy Somlyó a mai oraviczai járásra sem terjedt ki egészen. Emléke csak száz évig tartá magát; 1372 körül elenyészett. Érdekes, hogy Somlyó nem a saját területén emelkedő ilyédi vár nevét kapta, hanem a Krassóban fekvő Ér-Somlyó nevével ruháztatott fel.

Végül a *nyugati határ* délen a kis Horomszékkal érintkezett. Minthogy a Galambócz irányában emelkedő Szent-Lászlóvár már Krassó megyéhez tartozott: Horom keleti határai legfeljebb idáig terjedhettek. Következésképen Krassó nyugati határvonalának e tájon volt

¹ V. ö. *Szentkláray*: A csanád-egyházmegyei plebániák története, I. k.

² *Knauz*: Monum. Eccl. Strig. I. 583. l.

³ *Pesty*: Az eltűnt rég. várm. I. 425. l.

a déli végsomója. Innen kiindulva rézsutos irányban egyenesen a Karasnak vágott neki a határvonal, hol most Csorda falut (tán a XIV. századbeli Chortow) találjuk. Ez volt ugyanis Horomnak legmagasabb éjszaki pontja.¹ Csordánál vagy a mai Udvarszállásnál áthágta a határvonal a Krassó belsejébe kanyarodó Karast és künn haladt függőleges irányban a lankás és lapályos vidéken a mai Germán, Nagy-Szemlak és Denta (Dend v. Dench) felé. Dentánál a Berzava akkép választotta el Temes megyét Krassótól, hogy Denta a kettőnek határán, de már krassói területen feküdt.² Dentától fölfelé a Pogánison fekvő Dubozba hullámozott át a határvonal. Dubozból hirtelen jobbra csavarodva, aztán balra szökve, a Temesinán épült Hódosra, a Csanád nemzetség ezen egyik krassói birtokára ért.³ Hódoson túl átlépte a Temest és Bégát, s előbb a Minis patak balpartján, majd a Minis és Kizdia patakok között vonult tovább, körülbelül a mai Szerb-Ohabáig, hol az éjszaki határ nyugati végpontjával érintkezett. Krassó nyugati határai mítsem változtak a Szörényi Bánság megalakulása után. Azért van, hogy nyugaton a krassói főesperesség és Krassó vármegye határai összevágának egymással.⁴

A magyar királyi trónra emelt Anjouk és a vegyes-házbeli királyok alatt helyiely-közzel ismét találkozunk helyrajzi változásokkal Krassó megyében. Az idegen vérből származott fejedelmek kormányzatának szelleme és iránya, kapcsolatosan a megváltozott kornak és a bekövetkezett eseményeknek követelései, valamint az egész országban, úgy a délmagyarországi megyékben is új korszakot nyitott meg.

Azonban ez már nem tartozik a jelen munka keretébe.

¹ *Pesty*: Az elt. r. várm. I. 416—417. l.

² *Ortvay*: Magyarorsz. egyh. földleírása, I. k. 485. l.

³ *Wenzel*: Árpádkori új okmt. VII. 430. l.

⁴ *Ortvay-Hrubant*: A bácsi egyházmegyével egyes. kalocsai érseki és a csanádi, váci s váradi püspöki megyék térképe a XIV. század elején. A térkép csak a dunai részeken mutat eltérést, hol Keve és Horom megyék területe is a krassói főesperességbe esik.

RÉGISÉGEK KRASSÓ MEGYE TERÜLETÉRŐL.

Ős- és népvándorlási kor.

1. Mammuth csontok. Lelőhely: a *valleapáji barlang Dulleo és Vermes* közt a Poganis jobbpartján. Ormós Zsigmond gyűjteménye a temesvári múzeumban. (Miletz: Délmagyarországi történelmi és régészeti értesítő, 1878. I. f. 11. l.)
2. Elefánt nagyságú őszállatok maradványai: fogak, oldalborda-, lábszár- és hátgerincz-csontok. L. h.: az *Almásvölgy*. Griseliní szerint (Gesch. d. Tem. Banats, II. 54. l.) a múlt század végén mutogattak Temesvárott egy ilyen lábszárcsontot. Ugyanakkor a temesvári »lovagteremben« is őriztek egy darab őszállatcsontot, mely 1 bécsi rőf hosszúsággal bírt. (Milleker Bódog: Délmagyarország őskori régiségletei, 2.)
3. Szarukőből készült kés. L. h.: *Román-Boksán*. Munkások találták 1851-ben a Boksán és Rafna közti ut építése alkalmával. A vékony penge a bécsi cs. és kir. múzeumban. (Seidl: Fundchronik. III. 79; Milleker: Délm. régiségt., 21. l. Böhm: Délmagyarország története, II. 312. l.)
4. Kőbalta töredék. L. h.: *Bethlenháza* 1888-ban. Temesvárott a délmagyarországi múzeumban, Gedeon Imre ajándékából. (Milleker id. m. 6. l.; és Délm. tört. és rég. ért. u. f. IV. 144. l.)
5. Ősvilági állatcsontok. L. h.: Boksánbánya helység közelében egy halom. (Griseliní: Gesch. d. Tem. Banats, II. 54., 57. l.)
6. Csiszolt diorit kő. Korong nélkül készített s különfélelekép ezífrázott, dudoros urnák, tálak, fazekak és egy emberi csontvázmaradék. L. h.: *Boksán* mellett a »Clautiu lui Varariu« hegy 1877-ben. A hegy hátán őskori telep létezett, mit igazolnak a számtalan cseréptöredékek, melyek a hegy tetejét borítják. Köfjétkök a durva, vastag cserepek közt emberi csontvázra akadtak. Részletek a leletből Temesvárott a múzeumban. (Miletz: Délm. tört. és rég. értes. 1878. I. f. 16. l.)
7. Bronz tokos vésők lyukas füllel, vonalas ékítéssel, bronzsarló, karikák és karpereczek kerek bronzhuzalból. L. h.: *Királykegy* (Königsgnad) 1873-ban. Ormós Zs. gyűjteménye a temesvári múzeumban. (Janky: Emlékkönyv, 1874. 16—17. ll.)

8. Vonaldiszes bronzkarika $4\frac{3}{10}$ cm. átmérővel. Öt darab nyílhegy.
L. h.: *Nagy-Tikván* a falu fölötti fennsíkron, a Karas folyó mellett. A m. n. múzeumban Bpsten. (Napló 1874. év 82. l. 7. sz.)
9. Óskori hadi és házi szerszámok. L. h.: Román-Gladna a »Cetate« nevű hegy délkeleti részén. (Pesty Frigyes: Krassó, II—I. 181. l.)
10. Mammuth csont. L. h.: *Kricsova* a »Gyalu máre« hegy közepe táján. (Pesty, id. m. II—I, 278. l.)
11. Bronz sarlók, vésők, kardpengék, vastag egyszerű és cifrázott karpereczek egy nagy urnában. L. h.: *Felső-Lyupkova*, 1882. A tárgyak épek, csak a kardpengék voltak összehajtv. Az egész leletnek súlya mintegy 8 kgr. lehetett. A tárgyak mind a bécsi cs. és kir. múzeumban. (Böhm után Milleker: Délm. ösk. régl. 34. l.) — *Vörösréj lapos véső*, bronz fibula, tűzhely vastagfalú edénycserepekkel. L. h.: *Alsó-Lyupkova*, 1896-ban. Egyes tárgyak Böhm L. birtokában, Fehértemplom. (Milleker: Délm. régiségl. 75—76. ll.)
12. Vörösréz csákány. Hossza 15 cm., szélessége 6 cm. L. h.: *Oravicza*. A m. n. múzeumban. (N. 1883. év 478. l., 51. sz.)
13. Bronz karpereczek töredékei. Felső lapjukat vízszintes és zezzugvonalas sávok ékítik. 10 darab. — Hasonló karperecz, domboru és átmetszetlen körszelvényt mutató felső lappal, végén egy-egy félgümő, átmérője magasságban 5, széltében 5·7 cm. Ehhez hasonló még két drb. Továbbá spirálhengerből származó bronz pálczatöredék, körszelvény alaku átmetszettel. Egyik vége kikerekítve. Hossza 6., szél. 0·6 cm. L. h.: *Moravicza-Vaskő*. A m. n. múzeumban. (N. 1890. év 231. l. 109. sz.)
14. Bronz sarlók egyenes nyéllel, 2 drb. A nyél tövén és a penge hátának közepén bütykös nyulvány. A penge körszelvény alaku a háta alatt végig futó hornyolattal. A nyelet kötélszerű diszes szegélyzet s közepén ugyanilyen vonal ékíti; a végén hegyesszög alaku bevágás. A penge hegyéből egy darab letrött, de megvan a töredék is. A penge hossza 12·2, legnagyobb szélessége 2·9, a nyélnél hossza a bütyöktől számítva 5·5, szélessége alul 2·3 cm. L. h.: *Moravicza-Vaskő* a vaskövekre művelt »Julianna« nevű kőfejtésben. A m. n. múzeumban. (N. 1890. év 231. l. 109. sz.)
15. Cserépedények vastag fallal, korong nélkül rosszul megdolgozva, gyengén égetve, számtalan változatu egyenes vonalakkal és pontokkal diszítve. Némely fazék peremjén és hasán egy gyöngysor is látható. A köznap használatra szánt hasas edényeken kívül van a cserepek közt néhány kúpido mu, füles kicsiny edény töredéke, néhány kanálalaku, szárral ellátott agyagedényke és több lencse-, lapos kúp- és hengeralaku

- átfurt *hálósuly*. L. h.: *Német-Boksán*, nem messze a várostól DK-re a mészkemenczék fölötti Kolczán szirt oldalában, a Berzava mentén. A jellemző példányok a m. n. múzeumban. (Halavács Gyula: *Archaeologiai Értesítő*, VII. k. 1. sz.)
16. **Kő- és csonteszközök, patak-kagylók.** Gnajszból készült primitív *kőeszközök*. A *csontok* közt: szarvas-, őz-, bölény-, kecske-, vaddisznó- és kutya-csontok. A lábszárcsontok némelyike felhasigatva, némelyike az ízület alatt átlukasztva úgy, hogy fegyverül szolgálhatott. A szarvasagancsok förésze és a rózsarészek a rózsza fölött át vannak furva, míg a szár a képzelt nyéllal egyenközüen ferdén van bemetszve, úgy hogy baltaalak jön létre. Vastagabb végükön az agancságak is többnyire át vannak furva, vékonyabb végük pedig megszegezve úgy, hogy ezt is nyélre huzva fegyverül használhatták. E csontok társaságában számos *patak-kagyló* teknője (*Unio batavus*) találtatott. A kagylók táplálékul szolgáltak. L. h.: *Német-Boksán*, mint fenn. Példányok a m. n. múzeumban. (Halavács Gy. id. m.)
17. **Réz- és bronztárgyak** zöld vagy zöldeskék patinával bevonva. Köztük: 1 vörösréz, lapos, szélesélű véső; 1 vörösréz tokos véső a megerősítésére szánt szöglyukkal, melynek tokján világosan látszik, hogy nem öntötték, hanem kalapácsolva idomították; 3 drb bronz sarló; 1 bronz, lapos, háromszög átmetszetű, széles, diszes karperecz-töredék; 1 bronz (?) tojásdad átmetszetű, rovátkákkal diszitett karperecz; 2 karika; 2 korongga kereken összehajlitott sodronytekercs (fibula töredék?); 1 kerek sima lemez, alsó részén két füllel, — s még egy-két töredék. L. h.: *Német-Boksán*, mint fenn. Az összes példányok a m. n. múzeumban. (Halavács Gy. id. m.)
18. **Cseréptöredékek, konyhahulladék.** L. h.: *Rumunest*. Barlang. (A magy. orvosok stb. XVI. nagygyűlésének munkálatai, 287—288. ll.)
19. **Cseréptöredékek, konyhahulladék.** L. h.: *Szokolár*. Barlang. (A magy. orvosok stb. XVI. nagygyűl. munk. 286. l.)
20. **Mammuth fog, mammuth csonttöredékek.** L. h.: *Valeapáj*. Barlang. (Emlékkönyv a délm. tört. és rég. társ. III. közgyűlésére, 15. l. A m. kir. földtani intézet 1885. évi jelentése, 147—148. ll. — Milleker: id. m. 50. l.)
21. **Hamvvedrek, őskori edények.** L. h.: *Uj- és Ó-Moldova*. (Délm. tört. és rég. értes. uj f. II. 54. l., VII. (9.)
22. **Égetett agyagtömbök, vastag edények, pálczák, szövetek után maradt lenyomatok.** Bronztárgyak: karperecz, kartekercs, kardpengék, tokos vésők, karikák, nyers bronz-töredékek. L. h.: *Drenkova*. (Neudeck Gyula: *Régiségekről az Alduna vidékén*.

- Arch. Ért. uj f. XIII. 258—259. II. — Milleker: Délm. ősk. régiségl. pótf. 3—3. I.)
23. Kőbalta részlet. L. h.: *Resicza* a »Sztavilla« hegyháton. (Halavács Gy. közlése után Milleker: Délm. ősk. régiségl. pótf. 18. I.)
24. Őstelep tűzhelymaradványokkal, konyhahulladékkal, cserepekkel. L. h.: *Nagy-Zorlencz*. (Halavács közlése után Milleker: Délm. ősk. régiségl. pótf. 32. I.)
25. Különféle cseréptöredékek rosszul égetve, vonaldiszítésekkel, kihajló peremrészekkel, dudorokkal, fácskával benyomkodott párhuzamos ékitményekkel és futó barázdákkal. A magy. nemz. múzeumban. (Napló 1878., 87. I., 112. sz.) Fölfedezte *Bánia* mellett a »Cracu-Otava« nevű hegyháton 1878-ban. Halavács Gyula m. kir. főgeológ. (Arch. Ért. XII., 356. I.; és Milleker: Délm. régiségl. 15. I.)
26. Csiszolt kőeszközök, köztük egy nyéllyukas balta. L. h.: *Kricsova* a hatvanas években.
27. Vörösrre égetett cserepek a *remete-poganisi* földvár (Csetátye) talajában. Fölfedezte Halavács Gyula 1895-ben.

Római kor.

1. Mértéksúly. Négyszögletes ólomtábla, melynek egyik lapján:

Δ Ι Κ Α Ι

Ο Ν

a másikon pedig:

Δ Ι Κ Α Ι

Ι Ρ Ο Ν

van írva. Azaz: »*Decalitron dikaion*«. A leírás tehát hibás, a mint azt már Érdy, ki e súlyról külön cikkben értekezett, kimutatta. L. h.: *Uj-Moldova*, 1846. Ugyanott és egyidejűleg találtatott: *egy lemez-töredék*, melyen kipontozott betűk látszanak, *egy szivalaku nyeles réztöredék*, *egy rézmécses*, *réz-kulcs-töredék*, *3 ezüstérem*, *38 rézérem*, *22 kopott rézérem*, *egy egész és egy törött cserépmécses*, *egy cserépolvasztó*, *cserépkő* és más cseréptöredékek. A m. n. múzeumban. (Napló 1848. 42. I. 33. sz.) Grisellini említi (Gesch. d. Tem. Banats II. 87—88.), hogy az uj-moldovai római bányák közelében többször lettek *feliratos köveket is*. Az ötvenes évek elején az összedőlt régi bányamenetekben ódon *lámpák* és *bányászterszármok* mellett korhadtt *salakok* találtak, mint a római bányaművelés és érczolvasztás kétségtelen jelei. Egyszer pinczésás alkalmával 4 drb *lyukas házfedő ólomtáblát*, egy kis *aranylánczot* s több *érczlemezt* találtak. Egy másik helyen egész *római szobát* ástak ki a talapzatáig, mely

cserép- és mészkeverékből készült. — A Szászka felé vezető uton az ódon római bányásztelepen találtatott 1884-ben egy római *bögge*, egy *olajkorsó talpa*, egy *bányász mécses*, egy diszesebb *bányász mécses fedőlapja*, 12 *vasszeg*, 5 drb ezüst ércz és több pirargirit-darab. A bezdini hegyekben *feliratos* emlékkövet találtak, melyet Grisellini (I. 294) irt le. Ugyanezt közzétette Mommsen is (Corp. Inscr. Latin. III. 1557. sz. a.). *Milleker Bódog*: Délmagyarország római régiségleletei, 21—23. ll.

2. Nagy Sándor-féle arany (stater). L. h.: *Mirkovácz*. (Milleker: id. m. 35. l.)
3. Apolloniai ezüst érmek. A: szoptató tehén ΑΓΙΑΣ. R: Alkinoos kertje ΑΠΘΑ ΕΠΙ ΚΑ ΔΟΥ. — Ugyanilyen másik érem. A: szoptató tehén ΝΙΚΗΝ. R: Alkinoos kertje ΑΠΘΑ ΔΥΤΟ ΒΟΥΛΟΥ. — U. a. A: szoptató tehén ΑΝΔΡΟΣ. R: ΑΠΘΑ ΑΝΔΡΙΣ ΚΟΥ kert. — U. o. A: szoptató tehén ΑΡΙΣΤΩΝ. R: kert ΑΠΘΑ ΑΙΝ. — Az érmek 1876. egy agyagedényben találtattak, melynek alja 5·5 cm. átmérővel bir. L. h.: *Kapriora*. M. n. múzeum. (N. 1876. év 252. l. 39. sz.)
4. Görög drachma. A: Szoptató tehén balra tekintve; fölötté madár. ΜΕΝΙΣΚΟΣ. R: Négyyszögben két hosszukás csillag, vagyis Alkinoos kertjeinek alaprajza. ΔΥΠ. ΑΙΟ — ΝΥ — . . . L. h.: *Coronini*. (Böhm: Gesch. des Tem. Ban. II. 321—322. ll.) Ugyanitt találtak az ötvenes években egy római *sirt*, melyből vaslándzsacsucs került ki. Jelenleg a fehértemplomi városi múzeumban. (Milleker B: Délm. róm. régiségleletei, 7.)
5. Római érmek. IMP CAES MAVR SEV ALEXAND AVG X PM TRP. II COS PP. 1 drb ezüst. — IMP CAES MAVR ANTONINVS AVG X MARS VLTOR. 1 drb ezüstérem. — VRBS — ROMA X Romulus és Remus szoptató farkas alatt. Az állat fölött két csillag. 1 drb rézérem. A sigla olvashatatlan. — IMP CONSTANTINVS PF. AVG. || SOL. || NV — || — CTO COMITI. Sigla R-S. Rosszul olvasható kopott rézérem 1 drb. — CONSTANTINVS PF AVG X VICTORIAE DDNN AVGG QNN. 1 drb rézérem. — 2 drb olvashatatlan kopott rézérem. L. h.: *a vasutvonal Orsova és Temesvár közt*. M. nemz. múzeum. (N. 1876. évi 151. l. 39. sz.)
6. Római agyag mécses egy bélre. Alján: FORTIS bélyeggel. L. h.: *Lugos*. — M. n. múzeum. (N. 1882. év, 384. l. 105. sz.)
7. II. Fülöp ezüst tetradrachmáinak esetlen utánzatai. 140 drb. A: Jobbra fordult szakállas fej két gyöngysorral diszitve; R: Sisakos vitéz jobbra lovagol. Más tetradrachmák előlapján jobbra néző szakálatlan férfi fő borostyán koszorúval; hátlapjukon balra lovagló vitéz. A ló hasa alatt hegyes vésővel készült hosszas négyzetű mélyedés. A mezőben III. az érme-

lész négyzetével. Az érmek legfinomabb ezüstműből valók s ^{92/94} l. nyomnak. L. h.: *Potok*, 1857. — (Vályi: Magyarorsz. leírása, II. k. 453. l. — Arch. Értes. IX. 187. l. — Arch. Közl. VII. k. II. f. 195. l.)

8. Fülöp- és Sándor-féle tetradrachmák utánzatai. L. h.: *Ó-Moldova és Kricsova*. (Milleker: Délm. őskor. régiségl. 36., 70. l.)
9. Római császári érmek Vespasianustól Trajanus Deciusig (70—251. Kr. u.). I. *Vespasianus*. 1) COS. ITER . . . A béke királynéja ülő helyzetben. 2) TR. POT. Ülő Vesta. — 70. év Kr. u. — II. *Hadrianus*. 1) PM. TR. P. COS. II. Az igazság istene; alul IVSTITIA. 2., 3) PM. TR. P. COS. III. Az egyetértés ülő alakja; alul CONCORDIA. 4) SALVS. AVG. Az üdv királynéjának álló alakja. — 137—138. év. — III. *L. Aelius Caesar*. 1) TR. POT. COS. II. Az üdv királynéja állva. 137—138 év. — IV. *Antonius Pius*. 1) COS. IIII. Villámos diszággyak. 2) COS. IIII. Álló egyetértés. — 145. Kr. u. 3) ANTONINVS. AVG. PIVS. P. P. TR. P. XVI. Koszorús fő. R: COS. IIII. Álló Vesta jobbában az áldozó edénnyel, baljában a palládiummal. 153. év Kr. u. 4) ANTONINVS. AVG. PIVS. P. P. TR. P. XXIII. Borostyán koszorús fő. R: PACI. AVG. COS. IIII. A béke istenasszonya állva. 161. év Kr. u. — V. *Idosb Faustina*. 1) AETERNITAS. Az örökkévalóság álló alakja. 2) 3) AVGVSTA. Lobogó oltár előtt a jámborság álló alakja. 4) CERES. Ceres állva. — VI. *Marcus Aurelius* 1) COS. II. A becsület. 145. év K. u. 2) TR. P. XI. COS. II. Róma állva. 157. Kr. u. 3) M. ANTONINVS. AVG. TR. P. XXVII. Koszorúzott fej. R: IMP. VI. COS. III. A méltányosság. 4) IMP. VI. COS. III. A győzelem istennője. 173. Kr. u. — VII. *Ífjabb Faustina*. 1) AVG. PII. FIL. Álló egyetértés. 2) AVG. PII. FIL. Venus victrix állva. 3) SAECVLI. FELICIT. Lectisterniumon két gyermekalak. 140—180 Kr. u. — VIII. *Commodus*. 1) TR. P. VI. IMP. IIII. COS. III. P. P. Álló Felicitas. 181. Kr. u. 2) TR. P. VIII. IMP. VI. COS. IIII. P. P. Ülő Pallas. 183. Kr. u. 3) . . . IMP. VIII. COS. VII. P. P. Álló Felicitas. 192. Kr. u. — IX. *Septimius Severus*. 1) L. SEPT. SEVER. AVG. IMP. VIII. Koszorúzott fő. R: P. M. TR. P. IIII. COS. II. P. P. A győzelem istennője lépve. 196. K. u. — X. *Elagalalus*. 1) VICTORIA. AVG. A győzelem szárnyas istennője két pajzs közt lépve, a mezőnyben csillag. 222. Kr. u. — XI. *Gordianus III.* 1—3) P. M. TR. P. II. COS. P. P. Az áldozó császár. 4) P. M. TR. P. II. COS. P. P. Menő győzelem-istennő. 239. Kr. u. 5) P. M. TR. P. IIII. COS. II. P. P. A császár állva, jobbában a jogart, baljában a földgolyót tartva. 241. Kr. u. 6) FIDES. MILITVM. Katonahűség két tábori jelvény közt. 7—11) FORT. (Fortuna) REDVX. Ülő Fortuna.

- 12—15) IOVI. STATORI. Álló Jupiter. 16—19) LAETITIA. AVG. N. Lactitia. 20—21) LIBERALITAS. AVG. III. Álló bőkezűség. 22) MARTI. PACIFERO. Lépő Mars. 23) ORIENS. AVG. Álló napisten. 24) PROVID. AVG. Álló egyetértés. 25—26) SAECVLI FELICITAS. A császár álló helyzetben, jobbában dárdát, baljában földgömböt tartva. 27) VICTORIA. AVG. Lépő győzelem-istennő. 238—244. Kr. u. — *XII. M. I. Philippus* (az atya). 1—2) P. M. TR. P. COS. P. P. Álló Felicitas. 246. Kr. u. 3) P. M. TR. P. IIII. COS. II. P. P. Álló Felicitas. 247. Kr. u. 4—5) ADVENTVS. AVGG. A császár lóháton. 6—8) AEQVITAS. AVGG. Álló méltányosság. 9) ANNONA AVGG. Az eleség istennője állva. 10) FELICITAS. TEMP. Álló Felicitas. 11—12) FIDES. MILIT. Katonahűség két tábori jelvény közt. 13) GENIVS EXERC. ILLYRICIANI. Az illyr sereg védőistene állva. 14) PAX. AETERN. Béke állva. 15—18) ROMAE AETERNAE. Róma ülve, kezében a béke istennőjét tartja. 19) VICTORIA AVG. Győzelem istennője. 20) VICTORIA CAR. PICA. Győzelem istennője. 21—22) VIRTVS AVG. Virtus. 23—25) SAECVLARES. AVG. Oroszlány, őz, kecske. 242—249. Kr. u. — *XIII. Otacilia Severa* (I. Fülöp). 1—2) CONCORDIA AVG. Az egyetértés istennője ülve. 3) PVDICITIA AVG. Ülő szemérmesség. 244—249. Kr. u. — *XIV. Iffabb Fülöp*. 1—2) IOVI CONSERVAT. Jupiter állva. 3) PAX AETERN. Álló béke-istennő. 4) PRINCIPI IUVENT. A császár lépve. 5—9) PRINCIPI IUVENT. A császár állva. 10) AEQVITAS. AVG. A méltányosság géniusza. 11—12) SAECVLARES AVG. Kecske ábrája. 244—249. K. u. — *XV. Trajanus Decius*. 1—2) ADVENTUS. AVG. A császár lóháton. 249. Kr. u. 3—5) DACIA. Dacia jobbában póznát tart számár fejfel. 6—9) GENIVS. EXERC. ILLYRICIANI. Az illyr hadak védőistene állva. 10) PANNONIAE. A két Pannonia állva. 11—13) VBERITAS. AVG. Álló bőség. 14) VICTORIA AVG. Lépő győzelem istennő. 249—251. Kr. u. — *XVI. Herennia Etruscilla* (Trajanus Decius) 1—4) PVDICITIA. AVG. Ülő szemérmesség. 5—8) PVDICITIA. AVG. Álló szemérmesség. 249—251. Kr. u. — L. h.: *Boksán*, 1851. Bécsi csász. és kir. múzeum és Böhm Lénárd gyűjteményében. (Böhm L. Gesch. d. Tem. Ban. II. 312—316. ll.)
10. Nero császár aranya. (Leírása ismeretes.) Értéke 35 franc L. h.: *Dulleo* a Poganis patak mellett. — M. n. múzeum. (Arch. Ért. XI. k. 128. l.)
11. Trajan, Diocletian, Gordian és Geta arany- és ezüst pénzei. (Leír. ism.) 120 darab. L. h.: *Rafna* vidéke, a Leg. IV. Fl. egyik táborhelyén. — Bécsi csász. és kir. múzeum és Ormós

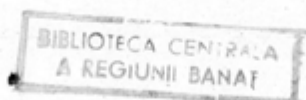
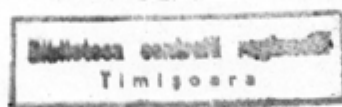
- Zsigmond gyűjteménye. (*Ortvay-Szentkláray*: Tört. Adattár, II. 143—144. II.)
12. **Tiberius aranyérme.** A: Tiberius császár babérkoszorús feje. CAESAR. DIVI. AVGusti. Filius. AVGVSTVS. R: Ülő női alak, jobbában jogart, baljában ágat tartva. Körirat: PONTIFex. MAXIMus. — L. h.: *Szokolovác*. (Böhm: Gesch. d. Ban. II. 322. I.)
 13. **Titus aranya.** A: A császár koszorús feje. Titus CAESAR. IMPerator. VESPasianus. CENSor. R: Áldozó istennő galyat tartva. Körirat: PAX. AVGusta. — L. h.: *Ó-Moldova*. (Böhm: Gesch. d. Tem. Ban. II. 323. I.)
 14. **Consuláris és családi érmek, császári ezüstpénzek és denárok** a római műveltségnek nyolczszázados időszakából. 111 darab. Leirta *Ormós Zs.* L. h.: *Zsidovin* és környéke. — *Ormós Zs.* gyűjteménye. (Arch. Közlemények, VIII. k. VI. füz. 146—148. II.; és Milleker: Délm. rég. 193. I.)
 15. **Családi érmek, scodriai és issai ércpénzek, apolloniai drachma.**
 - 1) *Julia.* A: Apollo jobbra tekintő borostyánkoszorús feje. R: Lefátyolozott alak két jármás ökröt hajt jobbra. IMP. CAESAR. — AR. Denar. — L. h.: Szászka melletti *Szlatina*.
 - 2) *Veturia.* A: Mars sisakos mellképe jobbra fordulva. TI. VE. A mezőben kereszt, denárjegy; R: két álló római katona lándzsákkal, közöttük térdelő s ülőben malacot tartó férfi. ROMA. — AR. Denar. L. h.: *Potok*. (Böhm: Gesch. d. Tem. Ban. II. 322. I.)
 16. **Arany rudaeszkák.** 4 drb. L. h.: *Birkis*. (Leírásuk: Műrégészeti Kalauz. I. 120. I. V. ö. Archiv f. öst. Gesch. XXIV., 377, és Milleker: Délm. régiségl. 21. I.)
 17. **Faragott kőlapok.** L. h.: *Kápolnás* vidéke a Valja-Grossului patak mellett 1833. Elkallódtak. (*Ortvay-Szentkláray*: Történ. Adattár, II. 376. I.)
 18. **Római urnatöredékek** 86 drb éremmel. Az érmek Dyrrachium Illyricum város ismeretes pénzei a IV. századból Kr. u. A: Tehén szopó borjuval; R: Alcinous kertje. L. h.: *Kapriora* 1876. Az érmekből 4 darab a délmagyarorsz. történ. és rég. múzeum-egylet gyűjteményében (Miletz: Tört. és rég. értesítő, II. 104. I.)
 19. **Római téglák, pénzek, halotti urnák, fogadalmi táblák** említetnek *Lugoson*. (*Katancsics és Neugebauer* jelentése.)
 20. **Római manipulus, zászló diszitményt képező bronzkéz.** L. h.: *Zséna* a Temes mellett, 1876. — M. n. múzeum. — (Miletz: Id. m. II. 163. I.)
 21. **Római sas töredéke** »Caes. Antonin« felirattal, rakott művek, kardtöredékek, érc-saskörmők és ezüstérmek Vespasian, Ulpus Trajanus, Commodus, Severus és a Fülöpök idejéből. Egy 1873-ban talált *császári aranyérem* (1½ ar. s). *Vízcsa-*

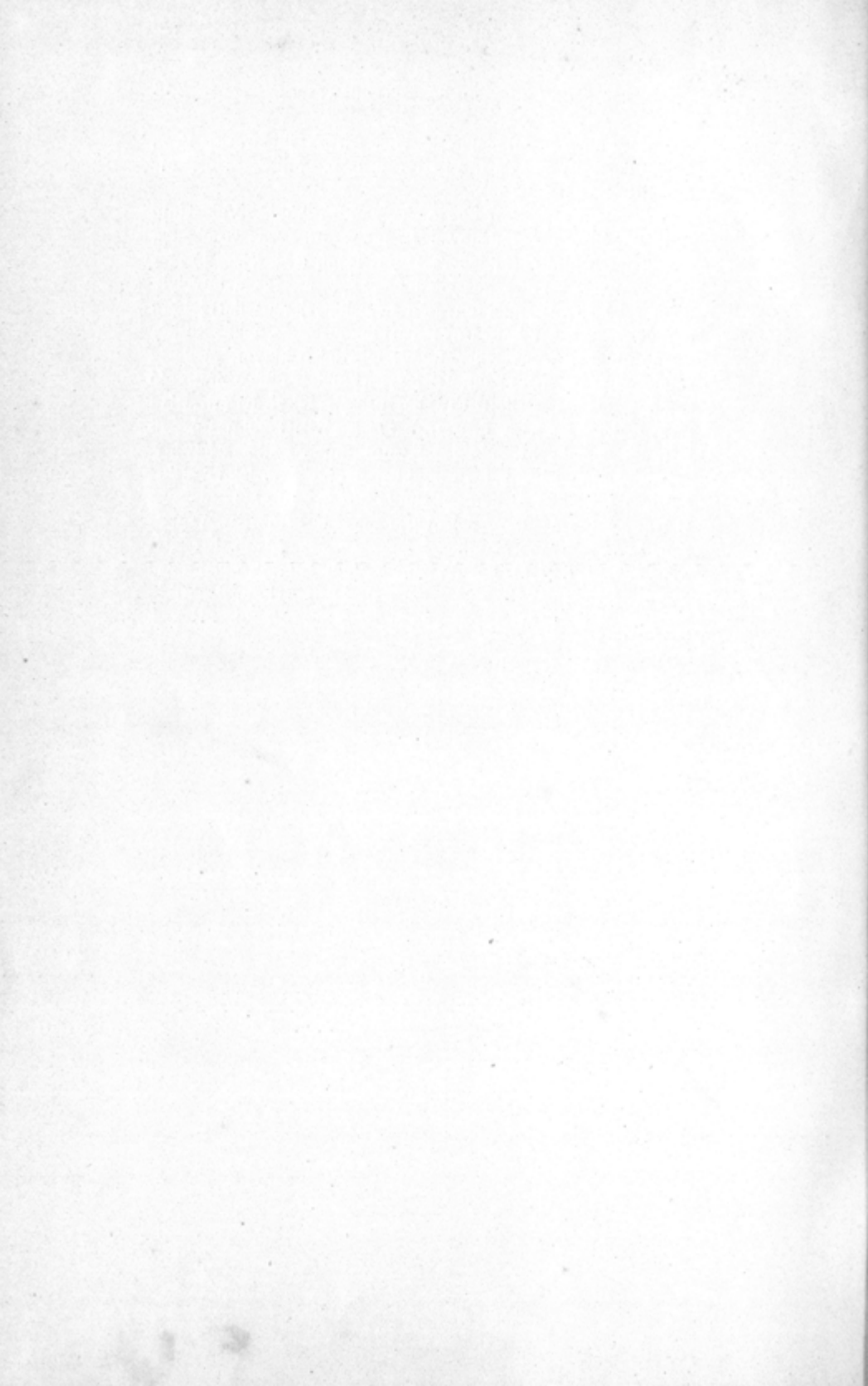
torna-darabok és *csövek* égetett téglanyagból. A tiszta minőségű téglákon gyakran látható a Leg. III. FF. bélyeg. Találtatott továbbá 1 sérült római *sisak* és 1 *Hermaphrodita szobrocska* bronzból. L. h.: *Zsidovin* és környéke. (Miletz: m. f. — Továbbá Milleker B.: D. M. Róm. Régiségl. 40—42. ll.)

22. Római éremlelet. 17 császártól és császárnétól összesen 466 darab érem, melyek 172 változatosságot tüntetnek fel és a 161—249. évig terjednek. Az érmek időszámítási rendben a következő uralkodóktól valók: Marcus Aurelius, — Faustina Junior, az előbbinek neje, — Commodus, — Septimius Severus, — Julia Domma, Sever neje, — Caracalla, — Septimius Geta, — Elogabalus, — Julia Soemias az előbbinek anyja, — Julia Maesa Elogabalus anyósa, — Alexander Severus, — Julia Mamaea, Severus anyja, — Maximinus, — Gordianus III., — Philippus pater, — Otacilia Severa I. Fülöp neje — és Philippus filius. L. h.: *Kuptore* falu mellett *Peatra Alba*, a Muntje Szemenik hegység legmagasabb csúcsa, 1880. — A temesvári múzeumban. — (*Ormós Zsigmond*, Tört. és rég. értesítő, VII. 105—129 ll.)
23. Római téglák LEG. XIII. G. bélyeggel, faragott épületkövek, szárkofágok. L. h.: *Bulcs* a század elején és 1871-ben, a szt. Márton benzés apátság romjainak szétbontásakor. A régiségek többnyire elkallódtak. (*Pesty*: Krassó m. tört. II. 90. l.)
24. Római téglák e felirással: CO—III DE (Cohors III. Delmatorium); *tetőcserep-töredékek*, melyek egyikén NCR betűk láthatók; *pálmalevél* alakban díszített, egyenesen álló *homlok-téglatöredék*: *Titus-fele aureus* s egyéb érmek és ékszerek. L. h.: *Ó-Moldova*. (Tört. és Rég. Ért. VI. 68—69. l. Böhm: *Alterthümer l. d. Donau*; S. A. Arch. ep. Mittheil. VI. 4—5; Böhm: *Gesch. d. Tem. Ban. II. 323*; Milleker B.: D. M. Róm. Régiségleletei, 21. l.)
25. Római téglák a következő hadcsapatok bélyegeivel: Leg. I. Minerva; Leg. VII. Claudia pia fidelis; Cohors V. Gallorum; Leg. III. Flavia Felix. (Tört. és Rég. Ért. V. 46. l. Böhm: *Alterthümer l. d. Donau*; Arch. ep. Mittheil. 1880. III. és VI. 138; Milleker B.: *Délm. Róm. Réglel.* — L. h.: *Szerb-Pozsegszéna* az ottani castrum területén. Az ott talált *feliratok köveket* ismertette Römer és Torma: Arch. Közl. VI. 179. l. és Arch. ep. Mittheil. 1880. VI. 125—126. ll. (Milleker: D. M. Róm. Rég. l.)
26. Ezüst- és aranypénzek Trajan, Diocletian, Gordian és Geta császárok köriratával 120 darab. Nagyobb részük a bécsi cs. és kir. múzeumban. *Ormós Zsigmond* m. tud. akad. tagnak is volt e leletből becses gyűjteménye. L. h.: *Rafna* a római út környékén, 1851. (Milleker: D. M. Róm. Rég. l.)

27. **Tiberius-féle aureus.** L. h.: *Szokolovác.* (Böhm: Gesch. d. Tem. Ban. II. 322. l. Milleker: D. M. Róm. Rég. I.)
28. **Réz-, ezüst- és ólomsalak, római érmek;** két egymás fölé épített szobában félkör alakú *tűzhelyek agyagsövekekkel*, egy római bányász *kémlő műhely* maradványaival. L. h.: *Szászka-bánya.* (Griselini: Gesch. d. Tem. Ban. I. 194. l. II. 93—94. ll. Tört. és Rég. Értesítő, IV. 19. Milleker: D. M. Róm. Rég. lelet. 29—30. ll.)
29. **Római sírkő.** Találtatott az ötvenes években, jelenleg Temesvárott a délmagyarországi múzeumban. L. h.: *Szlatina* a Szadova-patak balpartján. Lemásolta és közölte Ackner, Mommsen és Torma. (C. I. L. III. k., 1559. sz. Arch. ep. Mittheil. VI. 123. l. 74. sz.; Tört. és rég. értes. X. 124—126. l. Milleker: D. M. Róm. Rég. I. 30—31. ll.)
30. **Átllyukasztott bronzkorong, különféle érmek, egy vasnyíl és egyéb kisebb-nagyobb elrozsdásodott vastárgyak, urna- és tetőcserepek, Leg. III. bélyegű téglák.** L. h.: *Nagy-Szurduk* a »Centum putea« castrum területén. (Tört. és rég. ért. VI. 214—217. Milleker: D. M. Róm. Rég. I. 31. l.)
31. **Római téglák** a középkori vár romjai közt *Drenkován* és a római épületromok közt *Dubován.* *Római pénzék és bélyeges téglák* az »Aixisis« castrum területén, a Poganis völgyében *Furlog* és *Valeamare* közelében. (Lásd Téglás Gábor értekezését az Arch. Értes. 1898. évf. I. sz. Továbbá: Milleker: D. M. Róm. Rég. I. 11—12. ll.)
32. **Nero aranyérme.** Cohen szerint 35 franc értékű. L. h.: *Duleo.* A m. nemz. múzeumban. (Arch. Ert. XI. 128. l. Milleker: D. M. Róm. Rég. I. 11. l.)
33. **Marcus Aurelius és Trajanus Decius ezüst denárjai.** (161—251.) 466 darab a temesvári délmagyarországi múzeumban, 90 darab a magyar nemzeti múzeumban. Lelelt helye: *Kuptore.* 1880. aug. 4-én, a »Peatra Alba« nevű hegyen, Resicza és Franczdorf közt. (Tört. és rég. ért. VII. 105—120. ll. u. o. 166—168; u. o. VIII. 151. l. u. o. IX. 89.; Arch. Ért. u. f. II. 155. l. Milleker: D. M. Róm. Rég. I. 16—17. ll.)
34. **Lapos és vajt fedőcserepek.** Ezek egyikén DARP. bélyeg. L. h.: *Felső-Lyupkova* a Sztenka- és Gornya-patak torkolatánál, a Duna partján, hol egy római erőd maradványai láthatók. (Tört. és rég. ért. VI. 3—5. ll. Böhm: Alterth. I. d. Donau S.—A. aus Arch. ep. Mitth. 1880. 5. Milleker: D. M. Róm. Rég. I. 18. l.)
35. **Hercules-szobrocska bronzból,** 5 cm. magas. *Szvinicza* mellett 1780-ban egy paraszt ember ásta ki. Oly művészileg volt kidolgozva, hogy egy utazó angol 500 forintot ajánlott érte. 1805-ben József nádor birtokába került. (Jak. Ferd. Miller: Her-

- eules Mehadiensis animadversionibus criticis illustratus. Pest, 1806. Tört. és rég. ért. VI. 10. u. o. 9. Milleker: D. M. Róm. Rég. I. 31—32. il.)
36. **Oszloprészletek, kinagyolt kövek** kagyló-mészkőből. Valószínűleg kis templom maradványai. L. h.: *Zlatiča* az erdőben a forrásnál »Bründl«. (Milleker: D. M. Róm. Rég. I. 36. I.)
37. **Római votivkéz** szimbolikus előállításokkal, melyek a hüvelykujjon czirbola magot, a tenyéren felül kosfejet, az alatt jobbra tekintő sást, a sas balszárnya alatt teknősbékát, a kéz keskenyebb oldalán a hüvelyken fölfelé tekerődő kigyót, mellette caduceus és póznára állított tessera fölött fölfelé irányuló békát, a tessera mellett egy harántosan fekvő határozatlan tárgygyal takart nagy fazekat, a fazék mellett felmászó gyíkot ábrázolnak. Megannyi véstűző apotropaikus jelvény. A votivkéz és jelvényei a római babona kiváló érdekű emléke, habár a kivitel meglehetősen durva provinciális készítmény a II. vagy III. századból. Jelenleg a magyar nemzeti múzeumban. L. h.: *Zsena*, mások szerint *Gavosdia* (Arch. Értesítő, 1898. évf., I. f. 7. I.), hol a vasuti földmunkálatok alkalmával a munkások találták a hetvenes években. (Hampel: Arch. Közlem. XIII. 2. füzet, 72—75. Milleker: D. M. Róm. Rég. I. 36—39. II.)

TARTALOM.

I. Őstörténet, római és népvándorlási kor. Krassó a kő-, réz- és bronzkorban. A *thrákok* aldunai tartománya. A *agathyrzek*, származásuk, erkölcsük, szokásaik, vallási és társadalmi életük, vitézségük. *Géták* és *kellák*, *sarmaták* és *bastarnok*. A agathyrzek kiköltözése az alsó Duna balparti tartományából. A *dákok* uralma. Decebal. Dákország az erőfejletség fokán. A dákok és rómaiak háborúi. Dácia eleste. A győzelmes Traján. A thrák-dák-skytha irániság foszladozása. Krassót *szláv* rajok özönlik el. Gyarmatok, erősségek, helységek és hadi utak a római tartománynya lett Dáciában. Légiók Krassóban és Dácia többi részeiben. Dácia felosztása Antonius Pius alatt. Krassó vármegye területe az apuliai tartományban. A római császárok szereplése Dácia történetében. Római legátusok vagy praetorok sorozata Dáciában. Aurelián császár átengedi Dáciát a *visigóthoknak*. Dácia és a bennszülött szlávok a góthok uralma alatt. A *hunok* nagy betörése a IV. század közepén. A visigóthok távozása a Duna jobbpartjára. A hunok Délmagyarországon. Attila. Hun helynevek Krassóban. A hun birodalom vége. Délmagyarország a *gepidék* alatt. Krassó politikai és etnográfiai képe az V. század második felében. Baján elfoglalja Gepidiát. Az *avar kor*-szak Délmagyarországon. A krassói terület Avariában. Az *avarok* és az *ő szláv* és *bolgár* alattvalóik. Mit tartsunk az avar ringekről? A *frankok* hatalmukba ejtik az avarok földjét. A Duna-, Tisza- és Erdélyköz a frank uralkodás idején 1—73.

II. A honfoglalás kora Délmagyarországon. A *magyarok* megjelenése és költözésük útja. Glád bolgár-szláv fejedelemsége a Maros vizétől Orsováig. Glád elei és Délmagyarország birtokba vétele. Szláv, hun és avar maradványok Délmagyarországon törzsi kötelékben. Glád személyiségének történeti hitelessége és kora, tartományának területe. A magyar nemzet honfoglalása. Magyar szállások a Tisza-Duna-Erdélyközön. A főenyésrévi csata. Glád menekülése Kevébe és meghódolása Árpádnak. Glád, mint a magyarok hűbérese, megtartja fejedelemségét. Bátha vezér torhusi szállása. Délmagyarország néprajzi képe a honfoglalás után. Társadalmi szervezet. Meddig kormányzott Glád, mint magyar vazallus? Halála után ivadéakai követik a délmagyarországi

tartomány élén. A szlávok függetlenségi törekvései. A marosvári archon szakítása Szent-Istvánnal. Csanád vezér. A nagyőrszi csata. A Maros-Tisza-Dunaköz meghódolása és Magyarország területi épségének helyreállítása. Magyar telepek Krassóban ... 74—99.

III. Krassó vármegye az Árpádházi királyok alatt. Krassó elnevezésének eredete. A vármegye keletkezése. Az ősalapítású vármegye jellemző sajátosságai. Okok ama föltevés támogatására, hogy Krassó vármegye Szent-István alapítása. A krassói főispánok első okiratos emléke. Magyar nemzetségszék Krassóban. A megyei intézmény megszilárdulása és fejlődése. Krassói főispánok, alispánok, szolgabírák. A *bessenyők* és *kunok* beköltözése. A görög császárság hatalmi igényei Magyarország délkeleti vidékére. A kunok betörése Kapolcs vezérlete alatt. Szent-László győzelme a Poganis és Temes mellékein. A magyar királyság önfenn tartási küzdelmei a byzantinizmus szolgálatában álló szlávok ellen. János-lovagok és ciztercezi szerzetesek a Maros vidékén. Főispánok az új életre ébresztett Krassó vármegyében. Keve vár fontossága. Főispánok joghatósága és javadalmozása. Intézkedések az elidegenített koronajavak és várjóságok visszavétele iránt. A Csákiak birtokfoglalásai Krassóban és a többi délvidéki megyékben. A tatárok betörése. IV. Béla megerősíti és szabályozza az elpusztított temes-marosközi megyéket. Királyi várak és földesuri erődtípusok. Krassó megye várainak hét rendbeli csoportozata. Krassó vár elhanyagolása és Ér-Somlyó előtérbe lépése. A Jánosvitézek adományul kapják a Szörénységet. A Rembald mesterrel kötött szerződés. A johanniták helyzetének tarthatatlansága. IV. Béla és István ifjabb király viszálykodása. Csáki Péter hadjárata és a lovagrend elköltözése a déli végekből. Krassó eloláhosodása. Kunok lázadása. IV. László király Krassóban. A tatárok újabb betörése. A délvidék sorsa. IV. László az egresi zárdában és a csanádi püspöknél. A király újabb útja Krassóba és harmadfél havi tartózkodása a megyében. Loránt vajda lázadása. A csanádi papság hűsége a királyhoz és hazafias magatartása. A krassói oláh kenézségek kezdetei III. Endre alatt. Az árpádkori Krassó megye geográfiai körvonalai ... 100—194.

IV. Régiségek Krassó megye területéről. Ős- és népvándorlási kor. Római kor ... 195—205.

